

JOH. AAVIK
H. JÄNES
A. MEIESSAAR
OSKAR PARLO

EUROOPA KIRJANDUSE PÄÄJOONI

GÜMNAASIUMI
III (I) KLASSILE

I

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

JOH. RAVIK,
H. JÄNES,
A. MEIESSAAR,
OSKAR PARLO

EUROOPA KIRJANDUSE PÄÄJOONI

GÜMNAASIUMI
III (I) KLASSILE

I

3.11.1921
TOMETANUD H. JÄNES

26035

TEINE TRÜKK

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

LOH ARVIA
K. JÄNE
A. MEISSNER
OSKAR PÄRKO

EUROOPA KIRJANDUSE
PÄÄLOONI

UNIVERSITÄÄTI
MIO KASSITE

2-63525

A-11814

2000

„Noor-Eesti Kirjastuse“ trükikoda Tartus 1936.

SAATEKS.

Väliskirjanduse õpetamisel ja õppimisel gümnaasiumis on meil senini valitsenud raskusi, kuna puudus kokkuvõtlik maailmakirjanduse tähtsamaid küsimusi käsitlev teos, kuigi tarvidus sellise teose järele oli olemas juba ammu. „Euroopa kirjanduse pääjooni I—III“ on mõeldud eeskätt selle tarviduse rahuldamiseks. Kuid kuna meil puudub ka laiema üldsuse jaoks kirjutatud ulatuslikum maailmakirjanduse ülevaade, siis võiks „Euroopa kirjanduse pääjooni“ rahuldada ajutiselt ka laiema hulga kirjandusteaduslikke huve.

Käesolevasse I vihku on koondatud praeguste gümnaasiumide III klassi ja uute gümnaasiumide I klassi maailmakirjanduse osa. Esiteks on antud lühike ülevaade Euroopa kirjanduse ajajärkudest ja tähtsamaist esindajaist, milline ülevaade on aluseks selle klassi ja järgnevate klasside maailmakirjanduse käsitelule. Selle järele on antud üksikasjalikumad ülevaadet III (I) klassis käsiteldavaist kirjandusvooludest (romantism ja sentimentalism) ja kirjanikkudest (Cervantes, Chateaubriand, Hugo, Kivi). Järgnevad vihud sisaldavad kahe vanema (II ja III) klassi kursuse.

Kuna käesolev teos on mõeldud õpperaamatuks õpilastele, siis on püütud vältida seda, et teos paisuks ainetiku rohkuselt liigselt suureks. Vihu lõppu paigutatud pärisnimede hääldamisjuhised aitab kaasa võõrnimede õigele hääldamisele.

A u t o r i d.

SISUKORD.

	lk.
Sissejuhatus	1
I. Lühike üldülevaade Euroopa kirjandusest	7
1. Vana-kreeka kirjandus	7
2. Vana-rooma kirjandus	12
3. Keskaeg	15
4. Rüütlikirjandus	15
5. Renessanss	16
6. Prantsuse klassitsism	18
7. Sentimentalism ja romantism	20
8. Realism-naturalism	20
9. Uusimaid liikumisi kirjanduses	22
II. Cervantes ja „Don Quijote“	25
1. Cervantese elust	25
2. „Don Quijote“	31
3. Kokkuvõtlikku	44
III. Sentimentalism ja romantism	47
A. Sentimentalismi ja romantismi olemus, esine- mine ja tähtsamad esindajad	47
B. Chateaubriand ja „Atala“	54
1. Chateaubriand'i elust	54
2. „Atala“	57
3. Kokkuvõtlikku	67
C. Victor Hugo ja „Jumalaema kirik Pariisis“	69
1. Lühike ülevaade V. Hugo elust ja kirjanduslikust tegevusest	69
2. „Jumalaema kirik Pariisis“	75
3. Kokkuvõtlikku	86

IV.	Aleksis Kivi ja „Seitse venda“	88
	1. Aleksis Kivi elust	88
	2. Ülevaade Kivi loomingust	93
	a. Dramaatiline looming	93
	b. Lüüriline looming	96
	c. Romaan „Seitse venda“	98
	3. Kokkuvõtlikku	118
	Pärisnimede hääldamisjuhised	123

KIRJANDUST.

- A. Anttila**, Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtaviirtauksiin. Porvoo 1926.
- Г. Брандесъ, Собрание сочинений. Тома V, VII, IX и X. Перев. М. Б. Лучицкой. 2-ое испр. издание, С.-Петербургъ.
- Miguel de Cervantes Saavedra**, El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha. Madrid 1911.
- Chateaubriand**, „Atala“. Tõlk. K. Martinson. Tartu 1923.
- J. Fitzmaurice-Kelly**, Miguel de Cervantes Saavedra. A Memoir. Oxford 1913.
- V. Hugo**, Jumalaema kirik Pariisis. Tõlk. J. Semper. Tartus 1924.
- J. V. Juvelius**, Suomen kansalliskirjallisuuden vaiheet. Helsingissä 1929.
- Aleksis Kivi**, Seitse venda. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartus 1924.
- Aleksis Kivi**, Nõmmekingsepä. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartus 1934.
- П. С. Коган, Очерки по истории западно-европейской литературы I. Москва-Ленинград, 1931.
- Т. Кратцъ, Опыт философи литературы. Перев. М. Славинскій. С.-Петербургъ 1902.
- Краткій систематическій словарь всемирной литературы ч. I и II. Ред. В. В. Битнеръ, до — 1906.
- J. V. Lehtonen**, Victor Hugo. Tõlk. Fr. Tuglas. Tartus 1929.
- Фр. Лео, Очеркъ исторія римской литературы. Перев. П. И. Холодняка. С.-Петербургъ 1908.
- H. Paukson**, Romantism ja realism. Tartus 1933.
- М. Пуэнсо, Основатели социальной школы въ литературѣ. Перев. М. Н. Тимофеев. С.-Петербургъ 1908.
- J. Roos**, Kirjandusteose analüüs. Tartus 1934.

- V. Tarkiainen, Miguel de Cervantes Saavedra. Eläma ja teokset. Porvoo 1918.
- V. Tarkiainen, Aleksis Kivi. Helsingissä 1917.
- V. Tarkiainen, Aleksis Kivi. Tõlk. A. Palm. Tartus 1930.
- Б. Томашевский, Теория литературы. III изд. Москва 1927.
- P. Wiegler, Geschichte der Weltliteratur. 16—20 Tausend. Berlin.
- Th. Zielinski, Vana-kreeka kirjandus I. Tõlk. L. Metslang. Tartus 1926.
- do II osa. 1927.

Sissejuhatus.

Inimolemusel on kaks ala — v a i m j a k e h a. Vastavalt sellele on meie elu säilitamiseks, sisundamiseks ja arendamiseks vajalik rahuldada nende mõlemate tarbeid. Kehalisi tarbeid rahuldavad: toit, füüsilise töö jm., milleleta ei ole mõeldav keha olemasolu ja tugevnemine. See peab olema jõuline ilus ja terve, sest ta on koduks ja töövõimaldajaks i n i m v a i m u l e. Inimvaimu igakülgne arendamine, täiuseviimine on kahtlemata inimkonna elu sügavaimaks eesmärgiks. Rahva tubliduse üle otsustatakse kõige rohkem vaimuõilsuse järgi, ja ainult need rahvad on jätnud ajaloosse oma väärika nime, kes on seisnud vaimselt kõrgel. Sellepärast on meie ülim kohus hoolitseda oma v a i m u t u b l i d u s e e e s t.

On mitmesuguseid vaimutöö alasid, kuid tähtsaim on kirjandus ehk literatuur. Ühtlasi on see ka otsekui peegliks, kust kajastub inimkonna kogu elu — vaimne ja kehaline. Seepärast on tarvilik, et tutvuk-sime sellega, selgitades, mis on kirjandus, kuidas on ta tekkinud ja missugused on ta ülesanded ja eesmärgid, vaadeldes selle arengut jne., sellega oleksime kõigiti võimelisemad kirjandusest paremini aru saama ja seda kasutama oma vaimu tõhusamaks toitmiseks ja arendamiseks.

Kirjanduseks üldises mõttes nimetatakse kõiki sõnaliselt (= lauseliselt) väljendatud omaette väärtuslikke inimese v a i m u a v a l d u s i (mõtteid,

kujutlusi, tundmuse jm.), mis on kuidagi fikseeritud, nii et neid on võimalik jälle näha või kuulda samal kujul, kui seda on avaldatud esimesel korral. Fikseerimistarve on tekkinud vajadusest oma mõtteid või elamusi teistele edasi anda või teise omi meelde jätta, olgu siis et selle kaudu tahetakse kedagi kas huvitada, õpetada või kasvatada. Varemalt, kui ei tuntud veel kirjutamist, ja mõningail juhtumel ka käesoleval ajal sünnib vaimuavalduste fikseerimine päheõppimise teel, et neid siis suuliselt edasi anda. Niisugust kirjandust nimetatakse suuliseks, mille näiteks on igasugune rahvatoodang (rahvalaulud, vanasõnad jne.), mis päheõpitult on kandunud edasi sajandist sajandisse. Muidugi ei ole suuline edasiandmisviis väga täpne, eriti kui on tegemist pikemate kirjandustoodetega. Kindel ja muutumatu fikseerimisviis on kirjalik. Üleskirjutatud vaimuavaldusi nimetatakse kirjalikuks kirjanduseks. See on tekkinud palju hiljem kui suuline, kuid siiski leidub mälestusi sellestki kirjandusest juba kaunis ammu e. Kr. süüdi (Vana Idamaa riikidest). Kirjandusliku elu edukas areng ja mitmekesistamine algas kirjaliku kirjandusega. Õige viljakas oli see juba muistses Kreekas, kust peale see on arenenud nii kõrgele tasemele ja liigirikkuks, nagu seda näeme kaasajal kogu kultuuris maailmas.

Kirjandust võib jaotada kahte suurde liiki — proosakirjanduseks ja poeesiaks ehk ilukirjanduseks. Viimast nimetatakse ka kunstiliseks, esimest mittekunstiliseks kirjanduseks. Viimaks mainitu üldtuntumad liigid on teaduslik kirjandus ja ajakirjandus, missugused ühes ilukirjandusega on nüüdisaja esinduslikemad ja tähtsaimad kirjanduse liigid. Järgnevalt püüame neid iseloomustada ja määrata kindlaks nende vahekorda inimese vaimu tegevuse kolme põhialaga.

1. Teaduslik kirjandus tegeleb mõistustlike aladega, arendab inimõistust ja on seega enim seotud tunnetusega. Teadusliku teose huvi-

objekt asetseb väljaspool teost, näit.: „Eesti rahva ajalugu“ kirjeldab meie rahva elu kõigil ajal, kuivõrd on see võimalik; „Mesilaste elu“ huviesemeks on mesilased jne. Seejuures antakse kõik esitatav selle objekti kohta edasi täiesti erapooletult, nii nagu see tõeliselt on. Teaduslik kirjandus jaguneb alaliikidesse teaduste klassifikatsiooni alusel.

2. Ajakirjanduse (publitsistika) iseloomulik tunnus on see, et ta ilmub perioodiliselt: päeviti (ka mitu korda päevas), nädaliti jne., mille järgi tuntakse päevalehti, hommiku- ja õhtulehti, nädalalehti, kuu- kirju jne. Sisuliselt on ajakirjanduse ala mitmesugune: on teaduslikke, ilukirjanduslikke, poliitilisi jt. ajakirjanduslikke tooteid. Sõna kõige harilikumas tähenduses mõistetakse selle all aga nn. ajalehti, millede sisu on päevakajaline, poliitiline või ka mõlemaalaline. Ajalehed ilmuvad sagedamini ja on enam populaarse sisuga kui ajakirjad, samuti haarab nende sisu kõike, mis mõeldav, kuna viimased on tihedamat ja spetsiaalsemat laadi, käsitledes või esitades sageli vaid üht ning sama ainet.

Ajalehed on inimkonna igapäevase jooksva elu peegliks, ühtlasi aga ka nn. avaliku arvamise võimsaimaks relvaks, mille kaudu avaldatakse mõju lugejate tahtele. Nad peavad või peaksid elama ja tegelema selletaoliselt, nagu seda hääks kiidavad või tahavad ajalehtede väljaandjad. Meenutagem siin esijoonel poliitilist propagandat! Kõige selle juures pole siis ajakirjandus sageli ka objektiivne kõigis oma avaldusis, vaid annab sündmusist ja olukorrast seesuguse pildi, nagu see teatavalt seisukohalt vajalik või kasulik. Seega ei esita ajakirjandus meile alati tõde, nagu teeb seda teaduslik kirjandus, vaid ta on enam tahet-mõjustavat laadi, evide selle kõrval siiski küllalt tähtsa koha ka teiste vaimualade arendamises, esmajoones kujutluste-maailma rikastamise suhtes. Arvestades seda kui ka ajalehtede

määratud tiraaži, on selge, kuivõrd suur võib olla selle kirjandusliigi mõju rahvasse.

3. Ilukirjandus (belletristika) — kolmas ning tähtsaim kirjandusliik hõlmab niisuguseid teoseid nagu romaanid, novellid, näidendid, luuletused jne. Neil tootel puudub väline, nähtav ja otsene huviobjekt, või kui see mõnikord esineb (näit. populaarteaduslikus romaanis, agitatsioonilises kirjanduses), siis lähene-takse sihile hoopis teiste huvide äratamisega, mille ese peitub teoses eneses. Ilukirjanduslik teos on kir-jutatud teose enda pärast, sihiga lugejaid esma-joones huvitada. See on määratud mõjustama tundeelu, mille kõrval saab aga rikkalikku toitu ka kujutus ja tahtmus.

Belletristika on loetavaim kirjandusliik, olles huvi-tavam teaduslikust ja püsivama väärtusega kui suurem osa ajakirjandusest. Nõudmine selle järele on ka kõige suurem, see on otsekui inimese vaimu igapäevane leib, ja selle tõttu on harilik keeletarvitus hakanud nimetama kirjanduseks peamiselt ilukirjandust. Sama rada on käidud ka käesoleva raamatu järgnevais osis, kuna ainult selguse mõttes on lisatud ette tarvilikes kohtades vastavad täiendsõnad.

Tundmusi ja huve, mida ilukirjandus esmajoones peab äratama ja arendama, nimetatakse esteeti-listeks. Sama ülesanne on ka kõigil kunstitoo-teil (muusikal, maalinguil, tantsul jm.). Esmajärje-korras peab ilukirjanduslik teos evima esteetilist tunde-väärtust. Sel puhul mingi teoses eneses peituv õilis ilu köidab lugejat, ilma et see nauding oleks seotud mõnesuguste materiaalsete väärtusehinnangutega või eetilise, usulise või muu elemendiga.

Sellest aitavad paremini aru saada järgnevad näited.

a) Vaatleme ilusat punakülget I õ h n a v a t õ u n a. See meeldib meile väga, me ütleme: see õun on ilus. Pääle meeldiva nägemise aitab selleks otsustuseks kaasa lõhn ja arvamine, et see õun on vahest väga maitsev süüa. Meeldimuse elamus on seotud teatava materi-

aalse naudingu võimalusega, ei ole seega puhtalt esteetiline.

b) Kui vaatleme hästi maalitud puuvilja, leiame selle ka olevat ilusa. Kuid see tundeelamus ei ole enam seotud tegeliku võimalusega seda puuvilja süüa, ilunauding on materiaalselt erapooletum, kuid väike element sellist kaasmõju otsustuses esineb ka siin: see pilt kutsub meis enamasti esile kujutluse tõelisest puuviljast. Nauding ei ole siingi puhtesteetiline suurema osa pildi vaatlejate juures.

c) Kuulates kaasakiskuvat muusikalist ettekannet, saame puhtama esteetilise naudingu osaliseks. Helid tekitavad meis salapärast ülevust, mille kohta ei saa ütelda, et see vähegi silmapaistvalt oleks seotud eespool-esinenud füüsiliste või muude huvidega. Esteetilise nautlemise allikaks võivad olla oluliselt ainult nn. kõrgemate meelte — kuulmise ja nägemise muljed.

Kirjeldatud tundmused võivad olla kas rõõmsad või kurvad, kuid igal juhtumil peab neist jääma järele meie hinge lõbutundeline elamus. Seesuguste esilekutsumine ongi siis ilukirjanduse pääülesanne. Selleks on tal oma teed ja vahendid: ta esitab lugejale inimlikke elamusi ja muid elunähtusi lausete abil. Esimene on teose sisu, teine vorm nende sõnade lihtsamal mõttes.

Ilukirjanduslik teos peab sisuliste ja vormiliste vahenditega moodustama mingi seesuguse ehituse, mis jätab lugejasse sügava ja kestva esteetilise elamuse. Selline on õilsamaid ja puhtamaid elamusi, mis rahuldab meie hinge ja arendab iseloomu. Kuid selle kõrval mõjustab see teos ka tundemaailma muid tähtsaid alasid, samuti teisi vaimuelu elemente, mis on otseselt seotud iseloomuarendamisega. Esmajoones peame silmas eetilisi (patriotism, ligimesearmastus, loodusearmastus, õiglustunne, ausus jt.) ja usulisi. Väga rikkalikku toitu pakub ilukirjandus ka kujutlus- ja mõtte- maailma rikastamiseks, ühe sõnaga — haarab kõiki

inimese vaimualasid, olles aga kõigepäält siiski esteetilise mõjustamise üldisim ja arusaadavaim vahend.

Ilukirjandus jaguneb arvukaisse alaliikidesse ehk žanridesse, mis rühmituvad kolmeks põhilii-
giks: jutustavaks kirjanduseks e. eepi-
kaks, näite kirjanduseks e. draamatikaks ja
tundmus kirjanduseks e. lüürikaks.

Esimesse kuuluvad näiteks romaan, novell, poeem jne., kus esitatakse päämiselt sündmustikke ja kirjeldusi; teise — näidendid (tragöödia e. kurbmäng, komöödia e. naljamäng, draama jne.), mis on määratud peaaegu alati ettekandmiseks laval ning kirjutatud sellepärast ainult kõnede (dialoog, monoloog) ja märkmete vormis; kolmanda liigi tooted esitavad lühemaid tundeelamusi, on võrdlemisi lühikesed ja kirjutatud enamasti värsivormis. Näited: ood, hümn, eeleogia, sonett jne.

Teadust, mis käsitleb ilukirjanduslike teoste ülesehitamist, nimetatakse poetikaks. Ilukirjanduslike liikide ja stiilide elu ja arengut käsitleb kirjanduslugu. Kirjanduslikke nähtusi vaadeldakse siin seoses üksteisega ja hinnatakse nende tähtsust kirjanduse üldises arengus.

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d .

1. Missugused on meieaja kirja eelkäijad ja kus nad on tekkinud?
2. Kus leiutati tähestik?
3. Meenutage Egiptuse, Babüloonia jt. kirjalikke mälestisi!
4. Nimetage teaduslikke teoseid!
5. Nimetage ajakirjanduslikke tooteid (ajalehti ja ajakirju)!
6. Nimetage ilukirjanduslikke teoseid!
7. Mida loetakse kõige rohkem raamatukogudest?
8. Kui vana on eesti raamat ja kui palju ilmub meil praegu aastas kirjanduslikke tooteid?

I. Lühike ülevaade Euroopa kirjanduse ajajärkudest ja pääesindajaist.

Euroopa kultuuri häll on Vahemere ümbrus ja selle esimesed päraldised kuuluvad vanadele idamaa rahvas-tele. Sääl on tekkinud ja arenenud ka kiri. Püsiva- mat arengut ja erilist kõrgust näitab aga esimese Euroopa kultuurriigi Kreeka kirjandus, missugust on ka võimalik jälgida kindlamalt sellest ajastust säilinud küllalt arvukate kirjalike allikate ja mälestiste järgi, millede seas on palju väga kõrgeväärtuselisi tooteid.

1. Vana-kreeka kirjandus. (Klassitsism.)

A. Ilukirjandus.

a. Homeros ja eeposte õitseng (IX—VI s. e. Kr.).

Euroopa kirjanduse sünnimaa on Vana-Kreeka. Juba umbes IX s. leiame säält imeteldavaid kirjandus- tooteid, mis tõendavad sellele ajale eelnenud kõrget kir- janduslikku taset.

Esimesed kirjanduse avaldused on Kreekas seoses mütoloogiaga. Sellised on kaks väärtuslikku Euroopa kirjanduse alussammast, toredad kangelaseeposed „Ilias“ ja „Odüsseia“, millede kirjutajaks ühed peavad legendaarset pimedat laulikut **Homerost** (u. IX s. e. Kr.), teised aga väidavad, need olevat kollek- tiivtöö saavutised, nn. homeriidide omad, kes töötasid ümber proosamüüte värsilisteks. „Ilias“ kõne-

leb Trooja sõja kümnenda aasta sündmusist, „Odüsseia“ ühe sõjakangelase Odysseuse eksisõitudest teel Troojast kodusaarele. Neid eeposi pole kirjanduslikult väärtuselt suutnud seniajani ületada ükski teine sama-
liigiline teos.

Pärast neid on kirjutatud veel terve rida teisi eeposi, millest pole aga säilinud kuigi palju, samuti kui pole teada paljude autoreid. Esimene liik neist täiendab ülalmainitud (nende eel- ja järelsündmused) ja neid nimetatakse seetõttu Trooja tsükli eeposiks. Pääle selle olid tähtsamad: Teebaitsükkel, milles leidub muu hulgas tuntud lugu kuningas Oidipusest, ja kosmogooniline tsükkel, kus jutustatakse jumalate sünnist, elust ja võitlusist, samuti pooljumalaist (Perseus, Herakles) ning ka kuldvillaku kadumisest ja tagasitoomisest. Üldse elas kreeka kirjandus sel ajal eeposte-uputuse tähe all, mis tuletab meelde rüütliromaanide ajastut hispaania kirjanduses XVI sajandil. Siis hakkas eepos välja surema, millele aitasid kaasa ka paroodilised eeposed „Margites“ ja „Batrachomyomachia“, milliseist on säilinud ainult viimane. Kõiki neid nimetati enne homeerilisiks, kuni V s. Peisistratose korraldatud Homerose kriitika jättis tema nimele ainult kaks tähtsat. Selle (esimese) kreeka kirjandusajastu laulikuid (aoidid ja rapsoodid *), kes tegelesid tol ajal, nimetati homeriidideks. Homerose enda elust ei teata aga peaaegu midagi.

Teine suurem kirjanik Homerose kõrval oli Hesiodos (VIII s. e. Kr.), nn. didaktilise (õpetliku) eepose looja. Tema tähtsamad tööd on: „Jumalate põlvnemine“ ning „Tööd ja päevad“. Hesiodose loodud laulikute kool oli võistlejaks homeriididele.

VI s. e. Kr. põhjendas Xenophanes filosoofilise eepose, mis kõneleb metafüüsilistest ja loodusteaduslikest küsimustest eepose vormis. Selle

*) aoid — laulik; rapsood — võistleja-laulik.

tähtsamad viljelejad olid veel Parmenides ja Empedokles.

Nende kõrval esines Delfi preestrite algatatud usuteaduslik epos. Nii valitses VI s. kirjanduses epos, neid loeti tuhandeid. Üle kõige aga särasid Homerose imeteldavad kunstitööd, need olid kreeklaste pühad raamatud ja nende keel oli ainumaksev kiriku-keel kogu Hellases. Kõigest sellest määratust rikkusest on jäänud järele hoopis vähe, kõik on varisenud kokku ja kadunud hilisema degenerereeruva Kreeka hooltuse ja ajalooratta purustava karmuse tõttu.

b. Lüürika (VII—VI s.).

Lüürika tekkis Joonias, pisut hiljem kui epos. Selle esimene liik oli *eleegia*, mis tähendas siis kirklik-erootilist, vahel poliitilist, sõjakat laulu ja oli kirjutatud kaksikvärsis*) (heksameeter + pentameeter). Esimene eleegik oli *Kallinos* (VII s.). Leinaeleegia isa on *Archilochos* (650 a. e. Kr.). Sama sajandi laulikud olid *Tyrtaios* ja *Mimnermos*. Andekaimana kõigist paistab silma aga kuulus *Solon* (VI s.), kes rajas poliitilise ja õpetliku eleegia. Klassilise eleegia viimne esindaja on kirklik *Theognis* Megarast (VI s.). Pärast seda hakkas see lüürikaliiik taanduma. Eleegiaga on seotud *epigramm* — „raidkiri“, mis esines kalmukividel ja templitahvleil, olles seetõttu äärmiselt lühike. Hiljem viljeldi seda ka iseseiva kirjandusliigina. Epigrammi meetrum oli sama mis eleegiaski.

Teine lüürikaliiik oli *jambograafia*; selle lauludes esines enamasti satiiriline sisu, kuna värsimõõtudeks olid jamb ja trohheus. Jambograafia esimene suurnimi oli *Archilochos*, teised tähtsamad nimed on *Simonides*, *Solon* ja *Anakreon* (VI s.). Selle alaga on sugulane *valm*, mis esialgu

*) Eeposes voolas pidevalt heksameeter.

esines proosas, hiljem värsistati. Kuulsaim proosaval-
mide autor on Aisopos.

Kolmas ning viimne liik oli meelika, mis jagu-
nes monoodiliseks ja koorimeelikaks. Esimest kandis
ette üks laulik, teist — koor*). Monoodilise
meelika sünnimaa on Ida-Kreeka ja selle esimene
suurim esindaja Alkaios (VII s.), väga kirglike
poliitiliste, mere-, armastus-, mure- ja joomalaulude
autor. Tema väarikas suguõde ja noorem kaasaeglane
oli kreeka kuulsaim naislaulik Sappho, ilusa ja õilsa
stiili meister, oma kuulsate kireküllaste ja ohjendama-
tute armastuslauludega. Kolmas suurpoet Anakreon († 514), hiilgavaandeline kreeka valitsejate
õude poet, on võrratu armastus- ja joomalaulikuna.
Koorimeelika oli väga levinud luuleala, võistel-
des isegi eeposega ja andes iseloomu VII ja VI sajan-
dile, mida nimetatakse vana-kreeka lüürika sajandeiks.
Selle ala viljelemisel on tähtis koht Spartal. Esindus-
likemad laulud selles liigis olid hümnid ja oodid.
Esimene koorimeelik oli Spartas elav lüüdia ori Alk-
man (VII s.). Mainitagu ka legendaarseid laulikuid
Arioni ja Ibykosti (VI s.). Koorimeelika hariastet
tähistavad Simonides Keosest († 468), Pindar-
os Teebaist († 446) ja Bakchylides (s. 510). Esi-
mene lõi surematuid kaebuslaule e. treene, Pindaros
võrratuid oode, märgitsedes kreeka lüürika arhailise
ülevuse tippu.

c. Tragöödia (V s.).

Lüürika valitsuse lõpetas näitekirjandus, mille õitse-
ajaks loetakse V ja IV sajandit. Tragöödia on Attika
vaimu unustamatu saavutis. Selle esiisaks peetakse
ateenlast Thespist (VI s.), kuid hiilgetipule jõudis see
kolme surematu nimega, need on: Aischylos,

*) Lüürika, samuti ka eepos oli määratud ettekandeks.
Koorimeelika ettekannet saatsid tantsud ja muusika, teiste
puhul puudus tants.

Sophokles ja Euripides. Tragöödia seaduseandjaks ning esimeseks suuruseks sai **Aischylos** (525—456), kelle sulest ilmus 80 näidendit. Neist on säilinud väga vähesed, nimelt: triloogia*) „Oresteia“, „Pärslased“, „Palujannad“, „Seitse Teebai vastu“ ja „Aheldatud Prometheus“ (e. k. 1909). Aischylose looming on sõjakas, rikas üliinimeslike, suurte afektide ja surma motiivide poolest.

Sophokles (495—405), eelmise õpilane ja hilisem võistleja, on Periklese hüilgeaja poet ja on kirjutanud 120 näidendi ümber, milledest meieni on säilinud 7 tragöödiat: „Märatsev Aias“, „Trachiniad“, „Elektra“, „Antigone“ (e. k. 1903), „Kuningas Oidipus“ (e. k. 1924), „Oidipus Kolonosel“ ja „Philoktetes“. Sophokles on helgem kirjanik, lepitav element leevendab peagu alati tema teoste traagikat. Ta oli väga kuulud ja austatud.

Euripides (480—405) on kõigest kolmest inimeselähedasem, tundehell, rahutu otsija ja skeptik, ning meile seetõttu ligemal. Ta 80-st näidendist on säilinud 18, milledest mainitagu järgmised: „Medeia“, „Hippolytos“, „Iphigenia Taurises“, „Iphigenia Aulises“ ja „Ion“. Neis leidub huvitavat psühholoogiat, erilisi kannatajaid, lõhestatud hingega tegelasi ja muid meie ajale omaseid jooni. Hiljem sai neil põhjusil Euripides loetavaimaks autoriks.

d. Komöödia (V—IV s.)

Komöödia tekkis samuti Ateenas. Tähtsamad komöödiakirjanikest on **Aristophanes** ja **Menandros**. Esimese (umbes 450—385) 40-st näidendist on meie ajale tuntud 11. Need on väga erinevad

*) Lavaline ettekanne koosnes siis neljast näidendist (tetraloogiast): kolm tragöödiat (= triloogia) + üks satiiiline draama.

nüüdisaja komöödiaist: poliitilise sisuga, pigem fantastilised paroodiad, millede üle nüüd vaevalt saab naerda. Huvitavamad neist on „Pilved“ (sihitud sofistide vastu), „Tesmofooriad“ (Euripidese vastu), „Ratsanikud“ (Kleoni vastu) ja omapärane fantastiline komöödia „Linnud“. Menandros (III s.) on uusattika komöödiakirjanik, kelle teoseid on säilinud vähe, kuid kes omal ajal oli mõõduandvamaid ja kuulsamaid mehi ja kes mõjustas kaasaegseid ja järgnevaid kirjanikke. Temalt on säilinud (mittetäielikud) „Vahekohus“ ja „Lõigatud palmik“, realistlikud, keerulise intriigiga ja psühholoogilised näidendid, mis seisavad seetõttu lähedal nüüdisaja komöödiale. III sajandil oli veel väga populaarne Menandrose kaasaeglane ja võistleja Philemon.

B. Proosa.

Enne kõike tuleb teada, et vana-kreeka kuulsaima poeetika-raamatu kirjutas Aristoteles (384—322), millele toetusid rooma kirjanik Horatius ja hiljem Boileau. Puudutamata kreeka arvukate filosoofide töid, peame siiski meeles ajalookirjutajaid. Ateena ajalookirjutamise isa on Herodotos Halikarnassosest (V s.), kes huvitavalt kirjeldab kreeklaste ja pärslaste sõdu. Tema järglane Thukydides annab objektiivsemalt edasi Peloponnesose sõja sündmusi väga ülevastiilses teoses. Pääle nende võlgneme tänu vanaaja ajalooliste teadete eest Xenophon'ile, Theopompos'ele, Kallisthenes'ele jt.

2. Vana-rooma kirjandus. (Klassitsism.)

A. Ilukirjandus.

Rooma kirjandus ei ulatu tasemelt kreeka omani, mille mõjualune see suurel määral on, moodustades seega teatud mõttes kreeka kirjanduse jätku.

Varemaist kirjanikest on nimekamad komöödiaviljelejad Plautus ja Terentius, neist kuulsam esimene (II s. e. Kr.). Ta olevat kirjutanud 130 näi-

dendit, milledest suurem osa on Menandrose tõlked, jäljendused või muidu mõjualused. „Aulularia“ on Menandrose eeskujul kirjutatud, mis omalt poolt andis ainet jälle Molière'i „Ihnurile“. Uue aja kirjani-kele on ainet andnud veel „Amphitryon“, „Kaksikud“ ja rida teisi. Terentiuuse ainevald on ka kreeka algupära.

Tragöödiat harrastas rooma kirjandus vähe ja selle ala peagu ainukese esindaja Enniuse tööst pole palju teada.

Ilusamat ja väärtuslikumat on jätnud kirjandusse nn. kuldne ajastu, s. o. keiser Augustuse valitsuseaeg, mida valmistas ette suur Julius Caesar. Siis tekkis terve rida andekaid kirjanikke. Kõigepäält on vaja nime-tada Vergiliust (I s. e. Kr.), kes Augustuse ülesandel ja Homerosel eeskujul kirjutas roomlaste kangelas-eepose „Aeneis“, mis jäi lõpetamata. „Bucolica“ ja „Georgica“ on tema lüürilised teosed. Viimane ülistab põllutööd. Vergilius istutas rooma kirjandusse Theo-kritose karjaselaulud, mis meeldisid rooma üldkultuu-ristunud lugejaskonnale. Horatius, eelmise sõber, oli Anakreoni, Sappho ja Alkaiose jäljendaja. Ta kirjutas nende mõjul looduslaule, aga ka seksuaalseid armastus-laule ja satiire. Noorelt surnud Ovidiuse sõber Ti-bullus lõi sügavatundelisi elegiaid ja sentimentaal-seid armastuslaule. Propertius on aga mässava kire uhke poeet, samuti pateetiline isamaalaulik. Viimane suurluuletaja Augustuse ajastul oli Ovidius (43 a. e. Kr. — 17 a. p. Kr.), õnnetu kodumaalt väljasaa-detud ja vanaduspäevad võörsil veetnud poeet. Ta on rooma parim armastuslaulik. Teosed: „Amores“, „Heroiidid“ (kangelaste armastuskirju), „Ars amandi“ (Armastuse kunst) „Remedia amoris“ (Armastuse ravimid) ja „Metamorfoosid“ — Ovidiuse pääteos, (e. k. 1930), sisaldab terve rea värsistatud müüte. Maapao kurbust ja igatsust kauge kodumaa järele väl-jendab „Tristia“. Rooma hilisema lüürika esindajaid on: Petronius, Martialis ja Juvenalis.

B. Proosa.

alal tuleb tähistada Horatiuse „Ars poetica't“, Aristotelese eeskujule ja põhimõttele tuginevat kirjandusteaduslikku juhiste-kogu. Tähtsamad prosaistid olid Cato († 149), Varro, Julius Caesar ja Cicero. Kuldsel ajastul elas Titus Livius ning hiljem Tacitus (ajaloolased).

Neljandal sajandil hakkab aegamööda kaduma antiikse kultuuri mõju, kestes mõningal määral pisut kauem Ida-Rooma riigis, kuid suutmata luua sääl midagi silmapaistvat. Kõik kantsid vallutab aegamööda ristiusk ja kristlik maailmavaade, mis annab vaimuelule hoopis uue pitseri. Järgneb inimvaimu alahindamise ja maise elu põlgamise ajastu — keskaeg oma asketis-miga, mis jääb valitsema paljudeks ja paljudeks sajanditeks.

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d .

1. Kui kaua kestis antiikse kirjanduse ajastu?
2. Meenutada kreeka mütoloogiat!
3. Meenutada kreeka ajaloo pääsündmusi!
4. Kust ammutas kreeka kirjandus päämiselt aineid?
5. Kas on teil teada mõni motiiv, mis on rännanud vanast klassitsismist uueaja kirjandusse?
6. Mis on teil meeles Homerose eepostest?
7. Kuidas on läinud kaduma nii suur osa rikkalikust kreeka kirjandusest? Mis hoidis seda alal?
8. Mille tõttu ei suutnud rooma vaimne kultuur ja seega ka kirjandus tõusta kreeka tasemeni?
9. Missugused olid antiikse kirjanduse vaibumise põhjused?
10. Võrrelda antiikse vaimu saavutusi keskaja omadega!
11. Võrrelda antiikses kirjanduses ülistatud voorusi keskaja voorustega!
12. Mis oli siiski roomlaste suur teene, sellele vaatamata et nad ise löid vähe algupärast?

3. Keskaeg (V—XII s.).

Keskajal puudub peaaegu täiesti ilmlik kirjandus, ka usulisel alal pole jäänud silmapaistvaid vaimusaa-
vutusi. Peaaegu ainukene raamat, mida loeti ja tunti,
oli piibel. Kirjandus ja teadus, niipalju kui seda lei-
dus, oli usu teenistuses (skolastika), see oli la-
dinakeelne, seepärast vähestele loetav ja harrastatav.
Haridust ja kultuuri tunnismärke ei lasknud täiesti
kaduma minna mungad, kellede kaudu kandus nii mõn-
dagi toredast antiiksest kultuurist uude aega. Esines
puhtusuline näidend (müsteerium), mis oli sa-
muti rakendatud kiriku teenistusse. Keskaeg oli vai-
muväsimuse ajastu, tardunud, värvitu ja vähe algu-
pärane, võib-olla hoovõtte ja puhke aeg uueks kul-
tuuriõitsenguks tulevikus.

4. Rüütlikirjandus (XII s.).

Keskaja lõpule on iseloomulik rahvaluule-
liste rüütlike epostele viking, mis alguse saab
frankide juurest. Tähtsaim ja vanim kangelaseepos on
„Rolandi laul“, mis on tekkinud XI s. arvata-
vasti Bretagne'i poolsaarel. XII s. tekib Provansis
(Lõuna-Prantsusmaal) rüütlite poolt harrastatud tru-
baduuriluu, esimene ilmliku kunstluule nähe
pärast keskaega. Selle harrastajad olid rändlaulikud
— rüütliid, keda nimetatakse trubaduurideks, hiljem
põhja pool troväärideks. Nende luule oli päämiselt
armastuslüürika, kus ülistati otse taevani oma
südamedaami. Lauldi ka rüütlite sangaritegudest.
See oli rahvakeelne kirjandus, kuna naised ei
osanud ladina keelt, laulu ettekannet saatis muusika,
kusjuures eelistati õrnu pille, nagu harfi, tsitrit ja viiu-
lit. Esimene trubaduur oli hertsog Guilhelm
Aquitaniast (1075—1127), teistest on tähtsa-
mad Bertrand de Born, Arnaut Daniel,
keda Dante nimetab „armastuse maestroks“, ja Ber-
nard de Ventadour (XII s.). Nimekaim tru-

väär oli Thibaut. Lüürikas olid tähtsamaiks lauludeks erootilised luuletused e. kantsoonid, kaebelaulud e. sirventeesid, vaidluslaulud e. tentsoonid, valvuri äratuslaulud e. albad, samuti esinesid ja levisid ballaadid ja pastoraalid (karjaste tüübilised nimed olid: Robin, Aelis ja Marie). XII s. arenes eeposega üheaegselt ka romaan, esmalt Karl Suurt käsitlevate Artus-legendide aineil (artusromaanid), kuna hiljem kirjutati nn. rüütliromaan, mis peagi määratult levisid, eriti Hispaanias. Kogu rüütlikirjandusele on omane naiselistamine. Seesuguse ilmliku ja erootilise laadi esilekerkimist Provansis soodustasid päämiselt maa rikkus ja toredus, antiikaja traditsioonid ja röömsameelse mauri kultuuri mõju naabermaalt — Hispaaniast.

Nõnda algas XII s. lõpul aeglaselt keskaja vaibumine. Kirjanduse ainestik muutus ilmlikuks. Ülistati naisi, kangelastegusid, loodust, tekkis lüürika ja romaani kõrvale ka loomajutte ja -laule. Keskaegne puht-usuline müsteeriumnäidend arenes aegamööda rahvanäidendiks sel teel, et sellesse tungis ilmlikke elemente ja teemasid. Nende etendused olid suurejoonelised, kestsid kuni 40 päeva, kusjuures tegelaste arv ulatus viiesajani. Esinesid ka lamburimängud, farsid, sotiid jne. Eriline näidend oli veel pattu piisutav ja voorust eelistav moralitee. Kirjandusse tungib rahvakeel ladina keele asemele.

5. Renessanss.

Renessanss tähistab keskaja kirikliku maailmavaate vaibumist ja antiikse uuestisündi. Uue vaimu esimesi kiiri nägime Provansis, kust see kandus Põhja-Itaalia rikkaisse ja arenenud linnriikidesse. Tunduvalt mõjusid üha enam avastatud antiikse kirjanduse ja kunsti ning teaduse mälestised ja päriselt mitte kunagi hääbunud pärimused vana kultuurmaailma lähedast naabrusest. Teiselt poolt oli ka paavstlik-katoliiklik kirikuvõi-

mutsemine juba tublisti sisemiselt degenerereerunud, nii et uue ajajärgu sündimiseks oli aeg küps. Renessansi iseloomustab meelelise, maise ja lihaliku elu ülistamine, nagu seda oli teinud röömsameelne antiikaeg.

XIII s. lõpp ja XIV s. on itaalia eelrenessansi periood, millal viiakse võidule kirjanduses rahvakeel ja uus vaim, mis on esialgu tugevasti rüütlikirjanduse laadiline. Religioosnes lüürikas rajab uusi teid imepärane pühak Francesco d'Assisi. Ilmliku luule esimesi nimesid on Guido Guinizelli ja Dante sõber Guido Cavalcanti. Eelrenessansi, samuti kogu maailmakirjanduse suurnimi on aga Dante Alighieri (1265—1321), kes on keskaja maailmavaate geniaalne kokkuvõtja, aga ka uue vaimu võimas kuulutaja. Rüütliku kirklikku ja naisiulistavat pitsert kannavad tema „Uue elu“ (e. k. 1924) Beatricet jumaldavad laulud ja proosa, milletaolisi vaevalt keegi teine on ütelnud oma armastatu kohta. Kirjaniku meistriteos on „Jumalik komöödia“ (e. k. osaliselt 1910). Kõige teadlikumad ja hardamad klassitsismi austajad on Francesco Petrarca (1304—1374) ja Giovanni Boccaccio (1313—1375). Esimene oli lüürik Dante vaimus, teine päämiselt eepik, ühtlasi hää kreeka ja rooma kirjanduse tundja ning Dante jumaldaja. Tema päätöö on euroopa novellistika kuulus alussammas raamnovellistik „Decamerone“.

Kõrgrenessansi (XV ja XVI s.) kirjanikud ei ulatu eelrenessansi omade tasemeni, siiski kuuluvad maailmakirjandusse ka niisugused nimed nagu Piccolomini („Euryalus ja Lucretia“), Sannazaro („Arcadia“) ja hiilgav Bojardo („Armunud Roland“). XVI s. suurmeister on Lodovico Ariosto († 1533, poeem „Märatsev Roland“), kelle kõrval ei jää varjule ka teine suur eepik Torquato Tasso († 1595, „Vabastatud Jeruusalemm“, „Vallutatud Jeruusalemm“).

Prosaistidest on silmapaistvamad eelrenessansi ajal Brunetto Latini ja kõrgrenessansi ajal rüüval surnud filosoof Giordano Bruno.

Hispaania renessansi suurim nimi on **Cervantes** (1547—1616) „Don Quijote“ autor, näitekirjanikest aga tähtsamad viljakas Lope de Vega ja Calderon de la Barca, dramaatika süvendaja ja õilistaja.

Inglise renessansi kroonib **Shakespeare** (1564—1616), kes on päämiselt näitekirjanik („Hamlet“, „Kuningas Lear“ jt.).

6. Prantsuse klassitsism. (XVII ja XVIII s.).

Uusaja kirjanduselus võtab juhtiva osa endale XVII s. prantsuse rahvas, säilitades kuni käesoleva ajani tähtsama, kui mitte tähtsaima, kirjandusmaa nime. XVI sajandil tunglevad prantsuse kirjanduses kõrgelt renessansilained. Selle sajandi kuulsaimad nimed on filosoof **Montaigne** ja andekas humorist **François Rabelais** (sünd. 1483), kuulsa fantastilis-humoristlike romaanide „Pantagruel ja Gargantua“ autor (e. k. lüh. 1920). XVII sajandit nimetatakse prantsuse kirjanduse suursajandiks, mis on nn. prantsuse klassitsismi hiilgeajastu, kuna aga üldiselt oli see veel maksev kuni XIX s. alguseni. Prantsuse klassitsismil on kindel teoreetiline ja maailmavaateline alus. Oluliselt oli see renessansi vaimu orgaaniline jätk, mille filosoofilis-maailmavaateli-seks isaks on **René Descartes** (1596—1650), ratsionalismi põhjendaja ja pääesindaja. Ratsionalism ülistab inim mõistust, vastupidiselt kesk-aegsele inimese võimete alahindamisele. Ausse tõsteti füüsika ja matemaatika — teadused, kus puhtaimal kujul leiab rakendust mõistuse selge ja loogiline töö. Ratsionalistlikus vaimus püstitas klassitsismi põhimõtted ja kirjanduslikud reeglid kuulus kriitik **Boileau** (1636—1711) oma teoses „L'art poétique“ („Poe-

tika kunst“), mis püüab jälgida antiikse klassitsismi suurte teoreetikute Aristotelese ja Horatiuse reegleid. Nii püüdis prantsuse klassitsism sammuda vana klassitsismi radadel, mida ülistati ja peeti täiuslikuks. Ilus on Boileau järgi mõistusepärane, sellest järgnevad tähtsad põhinõuded kirjanduse kohta. See olgu selge, arusaadav ja lihtne.

Päämiselt viljeldi dramaatikat, mille kohta kujunesid varsti kindlad reeglid. Tähtsam neist on nn. kolme ühtsuse reegel (aja-, koha- ja tegevuse ühtsus).

Suure sajandi avateos oli **Corneille** tragöödia „Cid“ (1636). Teisist näitekirjanikest on tähtsamad traagik **Racine** (1639—1690) teostega: „Britannicus“, „Andromaque“, „Iphigénie“ jt., ja surematu Molière, kelle sulest on ilmunud parimaid komöödiaid maailmakirjanduses [„Tartuffe“, „Ihnur“ (e. k. 1923), „Don Juan“, „Misanthrope“ jt.]. Valmide kirjutaja oli andekas **Lafontaine**.

XVIII sajandil vallutab prantsuse vaim kogu Euroopa. Sellele annab olulisema ilme **Voltaire** (1694—1778), tüübilisim ja andekaim prantslane ja sajandi kuulsaim kirjanik. Tema toodang on väga suur ja mitmekülgne, haarates ilukirjanduse kõrval ka muid vaimualasid. Kõigist neist nimetatagu filosoofilisi romaane „Candide“ (e. k. 1922), „Zadig“ ja „Micro-mégas“; näidendeid „Mérope“, „Oedipe“ ja „Zaïre“ ning eepost „Henriade“.

Romaani alal mainitagu **Prévost**'d, kelle tegi surematuks väike romaan „Manon Lescaut“ (e. k. 1932). Klassitsismi loojangul XVIII s. lõpul kerkib silmapaistvaks kohale **Diderot**, kes on aga ka juba uue suuna rajajaid kirjanduslikus elus ja klassitsismi ainuvalitsuse esimesi kõigutajaid. Keelestiililt on prantsuse klassitsism selge, korrektne ja ülev. Harrastatavamaid kujundeid olid perifrasiid, epiteedid, võrdlused, personifikatsioonid ja retoorilised laused. Lõpuks tuleb meelde selle kirjandusvoolu esteet-

tilisjuhtivat põhilauseid: ilus on mõistusepärane.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kui kaua kestis keskaeg?
2. Mis põhjustas keskaegse maailmavaate taandumist?
3. Mis on uut rüütlikirjanduses keskaja vaimuga võrreldes?
4. Kudas on tekkinud suurem osa Euroopa rahvaluulest?
5. Loendada renessansi tunnuseid!
6. Jälgida romaani ja novelli tekkimist! Missugused olid esimesed romaanid, esimene kuulsaim novellikogu?
7. Jälgida ilmliku lüürika uuetsündi!
8. Missugused näidendid esinevad uue aja lävel?
9. Missugust kirjandusliiki harrastas esmajoones prantsuse klassitsism?
10. Mis tähendab: ilus on mõistusepärane?
11. Mille poolest ratsionalism on põhiliselt ja risti vastupidine keskaja skolastilisele maailmavaatele?
12. Millal hakkas langema huvi antiikse kirjanduse vastu?

7. Sentimentalism ja romantism (XIX s. I pool).

XVIII s. viimane veerand ja XIX s. esimene pool mööduvad Euroopas romantismi tähe all, kus prantsuse klassitsismi mõistuseülistamisele seatakse vastutundmusi. See pääsis kõige enne ilmekamalt maksvusele saksa kirjanduses, pärast ka prantsuse ja inglise ja teiste maade omas. Kõrgromantika tähtsamaid esinajaid on lord Byron ja Victor Hugo.

Selle ajastu juures peatume pikemalt allpool.

8. Realism-naturalism (XIX s. II pool).

Romantika omandas üledeuropaliku võimu XIX s. 30-ndail aastail, pääsedes maksvusele ka Prantsusmaal, kus klassitsism visalt loovutas oma kantse. Vaevalt oli aga see sündinud, kui juba surus pääle uus põlv kirjanikke, uute põhimõtete ja hüüdlausetega. Jutt on siin realistidest-naturalistidest.

Realism toetub filosoofiliselt positivismile (Auguste Comte, † 1857) ja materialismile. Positivism loobub ülemaise ja tundmatu juurdlemisest ja tegeleb vaid reaalseste nähtustega, mis on praktilise elu seisukohalt kasulikum ja otstarbekohasem. Materialism levis XIX s. teisel poolel. See väidab, et kõige oleva aluseks on materia, pole olemas mingit vaimu. Ülistati nn. reaalteadusi (loodusteadus, keemia jne.). Kõige selle mõjul hakati kirjanduseski jälgima samu põhimõtteid, harrastati teaduslikku täpsust, reaalsust ja objektiivset maailma, jättes tagaplaanile isiku enese tunded ja vaated. Valitsevaiks kirjandusliigeks said roman ja novell, millede stiil ja vorm on lähimal teaduslikule proosale.

Esirealistid olid prantslased Stendhal, George Sand, Merimée ja **Balzac** (1799—1850). Neist on tähtsam ja viljakam viimane oma romaanide-sarjaga „Inimlik komöödia“. Eesti keeleski on ilmunud suur osa Balzac'i pääteoseid, nagu „Isa Goriot“ (1929), „Eugenie Grandet“ (1928), „Kolmekümneaastane naine“ (1928) jne. Kuid realism oli vaid tühi sõna enne **Gustave Flaubert'i** (1821—1880) „Madame Bovary“ ilmumist a. 1856—57 (e. k. 1934), mis on selle voolu esindavaim teos. Teenitud koht realismis on ka vennastel Goncourt, kellede teos „Germinie Lacerteux“ on mõjustanud naturalismi suurmeistrit **Emile Zola'd** (1840—1902), samuti kui Flaubert'i ja Balzac'igi tööd. Zola viis naturalismi haripunkti, pärast teda algas selle langus. Naturalismi saavutus on eksperimentaalne e. teaduslik romaan, mille põhjendas Zola, propageerides seda teoreetiliselt ja olles ka ise väga viljakas kirjanik. Romanist peab olema teadusmees, objektiivne uurija ja kasutama samu meetodeid kui see. Nüisugused tahavad olla ka Zola teosed, millede hulgast mainime vaid mõningaid, nagu: „Söekaevurid“ (e. k. 1928), „Sa ei pea mitte abieliu rikkuma“ (e. k. 1930) jne. Enamik neid kuulub romaanide-sarja „Rougon-Macquart'id“.

Lüürikasse viisid realistlikke jooni p a r n a s l a s e d (Lesconte de Lisle). Suuri edusamme tegi ka teaduslik kirjandusearvustus (Taine, Saint-Beuve, Renan).

Realismi võidukäik Euroopas sündis õige no-
bedasti. Inglismaal on tuntum realist **Dickens**
(1812—1870), kes on kirjutanud huvitavaid romaane
ja näidendeid [„Oliver Twist“ (e. k. 1927), „Pick-
wickier“ (e. k. 1907), „Dombey ja poeg“ (e. k. 1933)
„Kilk koldel“ (e. k. 1926) jt.]. Venes tuleb pidada
realistideks kuulsaid, maailmakirjanduse tippudel seis-
vaid kirjanikke **Dostojevskit** (sünd. 1821) ja **Leo**
Tolstoid (sünd. 1828). Esimese tuntuim töö on „Ku-
ritöö ja karistus“ (e. k. 1929), teise — „Sõda ja rahu“
(e. k. 1893—98). Saksas oli naturalismi hoogus esi-
võitleja **Hauptmann** (sünd. 1862), kelle kuulsamaid
teoseid on „Kangrud“ (e. k. 1929). Realismi
esteetilisjuhtiv põhilause: ilus on
tõde.

9. Uusimaid liikumusi kirjanduses.

Uusnaturalism. Naturalistide noorem põlv
muutis oma meistrite traditsioone osalt omal algatusel,
osalt välismõjul (Dostojevski), hakates teoseis pööra-
ma pätähelepanu tegelaste hingelisele ana-
lüüsile, materialistlik doktriin jäeti enam kõrvale,
andes ruumi idealistlikele joonile. Teoseisse tungis
tundelisust, usklikkust ja müstitsismigi. Niisugust pa-
randatud naturalismi nimetati uusnaturalis-
miks. Selle mõjukamaid jõude on pääle Dostojevski
ja Tolstoi ka norra kirjanik **Henrik Ibsen** (1828—
1906). Prantsuse uusnaturalistide hulka kuuluvad
Huysmans (1848—1907), **P. Bourget** (s. 1852),
Maupassant (s. 1850) ja **Marcel Prévost**
(s. 1862).

Uusromantism. XIX s. lõpul ja XX algul
ründas realismi ja naturalismi romantika, mis tõi
kaasa ka viimase uuestisünni, päämiselt sümbol-
ismi nime all. See on prantsuse päritolu ja lõikas

esimesi loorbereid päämiselt lüürikas. Sümbolistide (ja dekadentide) juht on P. V e r l a i n e (1844—96), kes püstitas selle voolu loosungid: tundmuslikkus, isegi afektiivsus, müstika, individualism, elutüdimus (spleen), õuduse- ja roiskumiskirjeldus jne. Lüürikat püüti viia lähemale m u u s i k a l e, helid pidid sümboliseerima tundmusi. Sümbolismi esiisad on E. A. P o e ja Ch. B a u d e l a i r e († 1867). Teised peaesindajad: Mallarmé, Herédia; Belgias Maeterlinck ja Verhaeren (osalt); Inglismaal O. Wilde ja Norras Hamsun. Uusromantikute filosoofiline suunaandja on individualism (Fr. Nietzsche).

Sümbolismi järel tekkis XX s. algul -ismide uputus. Oli näiteks: ekspressionism, sünteism, integralism, impulSIONism, neomallarmism, aristokratism, floralism, filopresentantism (!), futurism jne. jne., milledest esile kerkisid enim impressionism (Jules Lemaître) ja futurism (Marinetti).

Ülesandeid ja küsimusi.

1. Realismi ja naturalismi võimuaeg!
2. Kus on selle voolu hääl?
3. Realismi erinevus romantismist üldjoonis!
4. Nimetada näiteid realistliku kirjanduse kohta meil!
5. Kumb liik teoseid on meeldivamad lugeda?
6. Nimetada näiteid romantiliste teoste kohta!

Miguel de Cervantes Saavedra
(Juan de Jauregui maali järgi aastast 1600.)

II. Miguel de Cervantes Saavedra ja „Don Quijote“.

Renessansi, uuestisünni ajastu on andnud maailmakirjandusele kaks kuju — Cervantese ja Shakespeare'i. Need kehastavad oma loomingus renessansiaja ideid, nagu Dante kehastab oma „Jumalikus komöödias“ keskaega. Sel ajal kui suurem osa renessansiaja teostest on kaotanud oma tähtsuse, on „Don Quijote“ ja Shakespeare'i tragöödiad kuni meie päevini olnud kõigi rahvaste lemmiklektüüriks.

1. Cervantese elust.

Cervantese elu oli täis seiklusi, katsumusi ja kannatusi ja sisaldab huvitavaid ning kummalisi episoodide nagu mõni juhtumusrikas romaan.

Miguel de Cervantes Saavedra põlvnes Hispaania alama aadli soost, hidalgodest. Tema isa oli vaene haavaarst, kes teenis endale ja oma rohkearvulisele perekonnale ülalpidamist kupulaskmisega ja haavade plaasterdamisega. Tal oli seitse last — kolm poega ja neli tütar. Miguel oli neljas laps. Ta sündis väikeses Kastilia linnas Alcalá de Henares, mis asetseb umbes tunni tee kaugusel Madridist, a. 1547.

Cervantese lapse- ja koolipõlvest ei ole meil kuigi palju teada. Nende väheste andmete järgi, mis ta lapsepõlvest ja varasemast noorusest on säilinud, võib märkida tema äärmist lugemisindu, nii et ta — Cervantese enese tunnustuse järgi — koguni tänaval vedelavaid paberitükke üles korjas, et neid lugeda.

Tema isa pidi sageli vahetama oma elukohta ja ühes temaga ka ta perekond. Kuna Cervantese teostest selgub, et nende autor on osanud ka ladina keelt, siis võib arvata, et Cervantes on saanud teataval määral kooli-, vahest isegi ülikooli-haridust. Kuna aga vanemate kehvus ei võimaldanud tal pidevat õppimist ülikoolis, siis astus ta 60-ndate aastate lõpul kardinal Acquaviva teenistusse, kes paavsti poolt oli saadetud eriliste ülesannetega Hispaania kuninga Filipp II juurde. Varsti lahkus Cervantes kardinali teenistusest, kellega ta käis ka Itaalias, ja astub sõjaväeteenistusse. „Ei ole paremaid sõjamehi kui need, kes siirduvad koolipingilt otse sõjaväljale, ega ole ühtki üliõpilast, kellest ei saaks hääd ja kangelaslikku sõdurit,“ ütleb Cervantes oma „Don Quijotes“. Ta võtab nüüd osa Hispaania armeedes sõjaretkedest türklaste vastu. Türklaste võim oli tollal ulatumas kaugele läände. Oma laevastikuga valitsesid nad kogu Vahemere üle ja hoidsid oma röövetkedega hirmul Vahemere saared ja ranniku. Paavst Pius V moodustas türklaste võimu vääramiseks „püha liidu“, kuhu kuulusid Hispaania, Veneetsia ja Savoia. Liitlaste vägede päälikuks sai julge Don Juan d'Austria. Ühendatud laevastik alustas sõjaretke türklaste vastu 1571. a. sügisel. Sellest ajast päälle algab kirjaniku elus otse muinasjutuliste seikluste ajastu. 7. okt. toimub türklaste ja kristlaste vahel kuulus lahing *Lepanto* lahes. Cervantes lamas tol päeval palavikuhaigena voodis. Arst soovitas talle mitte tõusta. Kuid Cervantes kui tõeline sangar, kes janunes kangelastegude järelle, vastas talle, et tahab täita oma sõdurikohust. „Parem on langeda võideldes Jumala ja kuninga eest kui magada sooja vaiba all,“ ütles ta ja palus, et teda asetataks kõige hädaohtlikumasse kohta. Ta saigi enda juhtida 12-mehelise salga ja võitles kui kangelane. Ta sai kolm haava: kaks rinda ja ühe vasakusse kätte. Käsi jäi tal vigaseks eluajaks, kuid Cervantes ei kahetsenud kunagi, et kaotas selle, ja oli isegi uhke selle üle. Veel vanaduspäevil meenutas ta uhkusega kuulsat *Le-*

panto lahingut ja luges seda oma elu suurimaks ning kaunimaks päevaks. Vaevalt paranenud lahingus saadud haavadest, astus ta uuesti võitlusridadesse ja tegi kaasa mitmeid lahinguid. Nii teenis ta neli aastat vapura sõjamehena Hispaania vägedes.

1575. a. sügisel annab Don Juan d'Austria talle kaasa kõige paremad soovituskirjad kuningale esitamiseks, milles palutakse ta määrata kompaniiülemaks. Nende kirjadega varustatud, alustas ta tagasisõitu Hispaaniasse. Kuid kui kuue päeva pärast oli jõutud Marseille ümbruskonda Saintes Maries nimelise saarestiku lähedale, tungisid kolm türki röövlaeva hispaania laevale kallale. Cervantes ühes oma venna ja paljude teiste kristlastega sattusid vaenlase kätte vangi ja viidi Alžeeriasse. Need soovituskirjad, mis leiti Cervanteselt, töid talle nüüd kasu asemel kahju. Teda peeti nende paberite põhjal väga tähtsaks vangiks ja valvati rangesti tema järele. Tema eest loodeti suurt lunastusraha, ja ta pidi kannatama raskeid piinu. Kuid õnnetu vang ei kaotanud kõigest hoolimata julgust ja lootust ja otsustas saavutada endale vabadust põgenemise teel. Ta sooritas vähemalt neli põgenemiskatset oma viis aastat kestnud vangipõlve kestel.

Esimese katse tegi ta a. 1576. Ta tahtis mõne vangiseltsilisega jõuda mööda maad Oranjesse, milline oli kõige lähem Hispaania kindlus Aafrikas. Kuid teel sinna jättis mauri teejuht neid maha, ja põgenejad pidid pöörduma tagasi Alžeeriasse, et mitte surra nälga. Nüüd pandi nad endisest veel kindlamini ahelaisse. Vahepeäl olid Cervantese vanemad, kuulnud poegade kurvast saatusest, kogunud summasid, et neid osta vangist vabaks. Kuid nad olid vaesed. Nende kogutud summast piisas vaid ühe venna vabastamiseks. Miguel loobus suuremeelselt oma venna Rodrigo kasuks. Ta kavatses ise end päästa jälle põgenemise teel.

Vend Rodrigo pidi Hispaanias palkama laeva ja sõitma sellega Alžeeriasse ning päästma põgenenud vangid, nende hulgas ka Migueli. Ettevalmistused

läksid hästi. Alžeerias viis km eemal mere rannas oli aed, mis kuulus ühele kreeka renegaadile Hassanile. Hassani aedniku Juani kaasabil kaevati aeda koobas ja sinna põgenes 14 või 15 kristlast-orja, kellele muretses toitu keegi hispaania renegaat hüüdnimega „El Dorador“. Cervantes liitus salgaga ja juba lähenes ühel ööl hispaania fregatt rannale, et põgenejad pääle võtta. Kuid see tuli hilja. „El Dorador“ oli juba mehed ära andnud ja teatanud meeste asupaiga Hassan Pašale, Alžeeria dey'le (valitsejale). Koobas piirati ümber ja mehed vangistati. Kui Cervantes nägi ettevõtte ebaõnnestumist, karjus ta valju häälega: „Ei keegi minu seltsimeestest pole süüdlane, sest mina andsin neile nõu põgeneda, ja sellepärast mina üksi pean kandma karistust.“ Cervantes viidi seotud kätega Hassani ette. See nõudis talt piinamise ja surma ähvardusel, et ta annaks välja kaassüüdlased, kuid Cervantes jäi kindlaks ja võttis kõik süü endale. Kui Hassan nägi, et ähvardused ei aita, jättis ta vangi ellu, ostis ta endiselt peremehelt endale ja pani ta range valve alla. Aednik Juan aga tõmati üht jalga pidi võllasse.

Cervantese uue peremehe Hassan Paša julmus oli kirjeldamatu. Teda nimetatakse ajaloos „inimkonna vitsaks“. Iga päev laskis ta puua mõne inimese, mõne surnuks pista, mõnel lõigata kõrvad, ja seda tegi ta kõige väiksema süü puhul või üldse ilma mingi süüta. Seda kõike tegi ta ainult lõbu pärast. Ainuke, kelle vastu ta oli veidi armulikum, oli Cervantes. Mitte kunagi ei määranud ta talle alandavaid karistusi. Siiski pidi ka viimane viis esimest kuud pärast ebaõnnestunud põgenemiskatset vaevlema ahelais. Aga varsti pärast ahelaist pääsmist saatis ta salaja kirja Oranje sõjaväepäälkule, et see aitaks tal põgeneda. Kirja viija sattus aga teel türklaste kätte ja toodi tagasi Alžeeriasse. Kirja viijat karistati surmaga, kuna Cervantesele määrati 2000 kepihoopi. Cervantes pääsis nähtavasti sellest karistusest.

Veel korra üritas Cervantes põgenemist. Kaks

Valencia laeva pidid päästma 60 vangi. Kuid seegi kord tuli kavatsus äraandlikkuse tõttu avalikuks. Cervantes viidi Hassani ette, käed seotud ja poomisnöör kaelas. Talt nõuti surma ähvardusel kaassüüdlaste väljaandmist. Kuid ta jäi kindlaks ja võttis kogu süü endale. Julgus ja külmaverelisuus päästsid jälle ta elu. Kuid kardetava isikuna pandi ta viieks kuuks raudu. Hassan lausus temast: „Niikaua kui see kardetav hispaanlane on minu võimuses, ei tarvitse ma karta oma orjade, laevade, kogu linna pärast.“

Viimaks, a. 1580, tänu omaste ohvrimeelsusele, läks korda kokku saada 300 tukatit Cervantese väljaostmiseks. Kuid Hassan nõudis tema eest 500 tukatit, vastasel korral lubades teda viia ühes Konstantinoopolisse. Laev sinnaõiduks oli juba valmis, orjad, nende hulgas ka Cervantes, ahelatega sõudepingile needitud. Viimisel hetkel panid mõned Alžeerias viibivad kristlased-kaupmehed kokku puuduva summa ja Cervantes pääsis vabaks. Vastasel korral oleks Cervantes sattunud Konstantinoopoli, surnud orjana ja „Don Quijote“ oleks jäänud kirjutamata. Võime vaevalt arvata, milline rõõm täitis Cervantese rinda, kui ta pärast pikka ja rasket vangipõlve jälle vabana võis purjetada oma kodumaale. „Ei ole maailmas suuremat õnne kui saada tagasi kaotatud vabadus,“ ütleb ta „Don Quijotes“.

Aga saatus ei hellitanud Cervantest ka kodumaal. Kogu oma elu kestes pidi ta kannatama ebaõnnestumisi ja ainelist viletsust.

Lamburiromaani „La Galatea“ (1584) ja näidendid — arvult on Cervantes neid kirjutanud üldse üle kolmekümne (tähtsamad on „Alžeeria elu“ ja „La Numancia“) — ei toonud talle kuulsust ega andnud sissetulekut.

Viimaks õnnestus tal saada vähenõudlik riigimaksude kasseerija koht. Ligi kakskümmend aastat rändas ta ringi mööda riigi esiosasid. Kõigi see amet oli väga raske ja tänamatu, on sel olnud suur tähtsus

Cervantese kirjanduslikus loomingus. Rännates ringi mööda Andaluusia linnu, aleveid, külasid ja võõraste maju, puutus ta kokku väga mitmesuguste inimestega. „Kangelasliku eluga tutvus Cervantes Lepantos, röömsa ja vaba eluga — Itaalias, traagilise ja julmaga — Alžeerias, peente õukondlike kommetega — Madridis ja Lissabonis. Kuid rahvaelu õppis ta tundma alles neil rännakuil Andaluusia teedel,“ ütleb üks cervantist.

Ka maksude kasseerija ametis tabavad teda õnnetused. Et ta ei käinud alati nõutud formaalsuse järgi, selle all tuli tal hiljem raskesti kannatada. Ta pidi istuma mitut puhku vangis. Juba a. 1592 tuli tal kannatada vangistust mingi teenistusliku vääratuse tagajärjel. Kolm aastat hiljem usaldas ta suurema summa kroonu raha kellegi Sevilla kaupmehe kätte. Kuid kaupmees jäi pankrotti ja põgenes. Et Cervantes ei jõudnud puudujääki ära maksa, siis pandi ta uuesti kolmeks kuuks vangi. Hiljem pidi ta veel kahel korral vangistust kannatama: a. 1602 Sevillas vanade õiendamata arvete pärast ja a. 1605 Valladolidis, kus teda süütult ühes mõrtsukatöös kahtlustati.

A. 1605 ilmus „Don Quijote“ esimene osa, mil oli ennekuulmatu menu: aasta jooksul müüdi sellest viis trükki läbi. Teose ilmumine tõi kirjanikule küll kuulsust, mitte aga nimetamisväärset majanduslikku kergendust.

A. 1608 kolib Cervantes perekonnaga Madridi, kuhu ta jääb, lühikesi vaheaegu arvestamata, kuni elu lõpuni. Siin andub ta täielikult kirjandusele ja avaldab oma „Õpetlikud novellid“ (1613) — kaksteist väikest juttu —, „Teekonna Parnassile“ (1614) — pikema värssteose — ja „Don Quijote“ II osa (1616).

Kuigi Cervantes oli nüüd juba kirjanik, kelle kuulsus ulatus isegi väljapoole oma kodumaa piire, kannatas ta ikkagi majanduslike raskuste all. Ta suri Madridis 23. aprillil a. 1616 — 10 päeva enne kui ta suur kaasaeglane Shakespeare — ja maeti Paljasjalgsete

Trinita arnuna de kloostriisse, ilma et ta hauda oleks millegagi märgitud. A. 1633 kolis klooster teise kohta ja võib-olla viidi siis ka Cervantese põrm kaasa. Igatahes pole meil praegu teada ta haua asukohta. Oma elu lõpul kirjutas ta veel seiklusromaanid „Persiles'e ja Sigismunda juhtumused“, mis ilmus alles pärast ta surma (1617).

2. „Don Quijote“.

Cervantes kuulub nende geeniuste hulka, kelle kirjanikuanne ärkab võrdlemisi hilja ja kes ei näi olevat teadlikud oma võimete suunast ja suurusest. Kuigi ta esimesed luulekatsed arvatakse kuuluvat ta 13.—21. eluaastasse, siis oma pääteose „Don Quijote“ kirjutamisele asus ta alles siis, kui kindlasti oli möödunud ta 45. eluaasta, võimalik, et isegi veel hiljem. „Don Quijote“ esimene osa ilmus a. 1605, kui Cervantes oli juba 57 a. vana, teine osa aga alles a. 1615, kirjaniku olles juba 67-aastane. Selleks on mõjunud osalt kaasa ka välised olud, kuna sõdurielu, vangipõlv ja maksudenõudja-amet takistasid tal ligi kolmkümmend aastat andumast luulekunstile. Teadlik kirjanik ei näi ta aga olnud olevat kunagi, kuna ta muidu poleks avaldanud väheväärtuslikkegi teoseid, nagu ta tegi seda oma küpsemaski eas.

See seik, et Cervantes kirjutas „Don Quijote“ täismeheas, on olnud teosele suureks kasuks. Vastasel korral sellest oleks vaevalt saanud nii rikas, mitmekülgne ja nii humoristlik teos. Pika elu jooksul ammutatud rikkalikud kogemused olid valmistanud maapinda, avardanud vaatepiiri. Elus nähtud kannatused olid puhastanud ta sisemaailma ja ta oli hakanud käsitama asju ja olusid kõikemõistva inimese vaatepunktist. Ta oli hakanud aru saama, et kõik on möödaminev, et igavene ning püsiv on vaid mure ja rõõmu vaheldumine inimhinges ja kõik see — paremgi — mida elu haihtuvad hetked võivad pakkuda, on ebatäielik ja puudulik paleustega võrrelduna.

„Don Quijote“
saamisloost

Don Quijote ja Sancho Panza

Cervantes ise ei omistanud oma teiste teoste kõrval erilist tähendust oma pääteosele. Seda laseb oletada ka see asjaolu, et ta II osa ilmutas alles 10 a. pärast esimest osa. II osa ilmumine oleks võib-olla veelgi viibinud või jäänud ilmutamata, kui seda poleks põhjustanud üks väline seik. Cervantes oli 1614. a. suvel jõudnud teose 59-nda päätükini, kui ilmus trükist „Don Quijote“ omapärane jätk kellegi Cervantese võistleja sulest. See sünnitas Cervantesele muidugi meeletuska, aga õhutas teda ka lõpetama oma poolelijäänud teost. Sel eba-„Don Quijote“ ilmumisel on olnud mõju ka õige „Don Quijote“ sündmustikku. Et vältida kokkusaatumist oma romaani ja eba-„Don Quijote“ vahel, selleks laseb kirjanik oma päätegelasel, kes on matkal Saragossasse, pöörduda Barcelonasse.

Cervantese romaani tekkimise põhjuseks olid tol ajal väga levinud rüütliromaanid. Cervantes tahtis oma romaaniga neid hävitada. Selle aja kohta, mil Cervantes elas, oli see suur kirjanduslik, aga ka ühiskondlik kangelastegu.

Rüütliromaanid ja „Don Quijote“

Rüütlikeisuse kadumisega hakkasid rüütliromaanid üha enam levima. Omal ajal, kui oli tekkinud rüütlikeisus, oli rüütlike eesmärgiks olnud vaeste ning vaevatute kaitsmine ja daamide teenimine.

Hiljem aga kaldus pähuvi seikluste eneste vastu. Üksteise võidu kasutati oma võimeid igasuguste kummaliste ja raskete ülesannete väljamõtlemiseks, et näidata oma suurt armastust jumaldatud südamedaami vastu. Igal pool Euroopas leidis saaraseid rüütleid, aga kuskil ei juurdunud rüütlivaim ja -traditsioonid nii sügavalt kui just Hispaanias. Sajandeid kestnud võitlused mauridega olid kasvatanud siin sõjalist vaimu ja kirge seikluste vastu. Samuti mõjusid selleks kaasa uue maailmaosa Ameerika avastamine ning sõjad Itaaliaga, Flandriaga ja Aafrikaga. See süvendas ka huvi seikluskirjanduse vastu. Romaanid rändavate rüütlike seiklustest täitsid kirjandusturu. Eriti oli levinud „Amadis“.

See kirjandusliik ei rikkunud mitte ainult ühiskonna maitset, vaid ka kombeid, äratades haiglast kujukutlust noorsoos, vale aumõistet ja väära vaadet armastusele ning naisele.

Lõpuks pööris sellele tähelepanu ka valitsus. A. 1553 keelas Karl V rüütliromaanide trükkimise ning levitamise Ameerika asumaades ja a. 1555 nõuti samasugust keeldu ka Hispaania kohta. Viimane jäi aga kuninga poolt välja andmata.

See, mida ei suutnud teha ei seaduseandlus ega rahva mõistlikuma osa arvamine, õnnestus teostada satiirikul. „Don Quijote“ hävitas igaveseks rüütliromaanid. Kuidas suutis Cervantes seda saavutada? Ta esitas oma romaanis vaese idioodi, ebatavalise inimese Don Quijote. Don Quijote on sügav mõtleja, õilsahingeline inimene, kelles peitub palju kõrgeid ning ilusaid püüdlusi. Seda ilmekamalt võis Cervantes tema kaudu näidata lugejaile tolleaegsete rüütliromaanide kahjulikku mõju lugejasse.

Rüütliromaanide järjekindel ja lakkamatu lugemine tegi hulluks selle väarika ja targa mehe.

Ta peab kõike loetut tõeks ja tunneb endas kutset saada rändavaks rüütliks. Ta võtab täielikult omaks kõik rüütli traditsioonid. Ta seab endale samad eesmärgid nagu need kangelased, kelledest ta luges. Ta tahab aidata ja kaista vaevatuid ja abituud. Ta jälgib peenusteni ka kõiki väliseid rüütlikombeid. Ta valmistab endale kummalise relvastuse, nimetab oma hobusekronu kõlavanimeliseks Rocinanteks, võtab endaga kannupoisina kaasa ühe talupoja Sancho Panza ja valib oma südamedaamiks ühe külatüdrukku Aldonza Lorenzo, keda ta vaevalt tunnebki, kuid keda ta rüütlikombeid jälgides nimetab suursuguse nimega Dulcinea de Tobosa. Ja nii ta läheb laia maailma korda saatma kangelastegusid auks oma väljavalitule.

Ühes oma kannupoisiga nad rändavad läbi külade ja linnade, ja Don Quijote haiglane fantaasia näeb

igal pool nõidu ja kurje vaime, kujutleb tuulikut hiig-
laseks, võõrastemaju — ligipäästamatuiks muinasjutu-
lisiks losseks ja aheldatud kurjategijaid — ülekohtu-
selt kannatavaiks inimesiks. Igal pool pikema mõtle-
miseta astub ta võitlusse oma kujuteldud vastastega,
ja igal pool tõelikkus muudab tema kangelasteod nae-
ruvääreks jandiks. Ammu on möödunud keskaeg,
elu on muutunud, aga Don Quijote elab edasi endi-
selt, uskudes, et ta on kutsutud uuesti looma kuldset
ajastut. Don Quijote on nagu Amadis, kes on uinu-
nud magama mitmeks sajandiks ja kes pole näinud
feodalismi langust ja uute ühiskondlike vormide tek-
kimist. Ärgates ta jätkab seda, mille juures enne ui-
numist peatus. Ta ei märka, et ajad on muutunud, et
seikluste aeg on jäädavalt möödas, et nõiad ja pahare-
tid, kes hoidsid vangis rüütleid ja daame, on kadunud,
et aeg asetab inimesele teisi ülesandeid, et vaevatuid
ja abituid ei kaitse enam rüütliid, vaid seadus ja ühis-
kondlik korraldus.

Ei ole raske taibata, milleni jõudis Don Quijote.
Oma kangelastegude eest sai ta tasuks hoope ja pilget,
põlgust ning kirumist sai talle osaks nendelt, keda ta
tahtis aidata, aga kellele ta tõi vaid kahju oma kutsu-
matu abiga.

Oma romaaniga naeruvääristas Cervantes kogu
rüütlikeisust, kes oli oma aja juba ära elanud. Ei tule
seepärast imestada, et see romaan andis surmahoobi
rüütliromaanidele. Pärast a. 1605, mil ilmus kuulsa
romaaniga I osa, ei trükitud enam ühtki uut rüütliro-
maani. Aga vähe sellest, ka vanu romaane ei ilmunud
sellest ajast pääle enam uues trükis.

Don Quijote on tõeline hispaania aad-
lik, kellesse on koondunud kõik rüütlivoorused. Ta
on julge ja isemeelne, ta on alati valmis astu-
ma võitlusse oma veendumuste eest kas või kogu maa-
ilma vastu, tagajärgedele mõtlemata, niisama nagu
olid seda teinud tema kaasmaalased Hispaania suuruse
aegadel.

Tegelaskond
ja ideed. Don
Quijote

Ta tunneb kaasa vaevatuile ning kannatajaile ja on alati abivalmis, kui näeb kedagi kannatavat ülekohtu. Ta on fanaatiline õigusenõudja. Õigus on talle kõige olulisem. Ta teeb õigust õiguse enda pärast, arvestamata olukorda ja küsimata tagajärgedest. Talle on ükskõik, kas tema abi on üldse vajalik või mitte. Ta päästab ahelaist sunnitööle mõistetud kurjategijad, põhjendades oma tegu järgmiselt: „Kas on üldse võimalik, et kuningas tarvitab vägivalda kellegi vastu? . . . Minule tundub ülekohtusena, et tehakse orjadeks need, keda jumal ja loodus on loonud vabaks.“

Rüütli põhiomaduste hulka kuulub ka armastus. Don Quijote armastus oma Dulcinea vastu on suurim ja sügavaim, mida maailmakirjandus üldse tunneb. Oma armastatu pärast jätab ta maha oma kodu ja rändab mööda maailma, et võita tema tähelepanu ja armastust. Ta sunnib igäüht tunnustama, et tema väljavalitu on kauneim naine maailmas. Ja siiski on tema armastatu vaid mõttekuju. Too maailma „puhtaim armastaja“ on loonud oma armastatu eimillestki või peaaegu eimillestki, mingist mälestuse raasust, ja teinud temast maailma kauneima naise.

Don Quijotes ei ole märkigi tõelisest armastusest, vaid kõik see on tema juures vaid paljas teooria, rüütlikombe orjalik jäljendamine. Temas on autor paljastanud puhthingelise armastuse ühekülgsust ja naeruväärsust.

Suur on Don Quijote viisakus. See on hispaanialikult ilukõneline ja nii paisutatud, et muutub sageli koomiliseks. Ta jääb kord võrkudesse kinni ja hakkab neid katki rebima, et läbi pääseda. Kaunis neiu aga palub teda jätta võrgud terveks ja minna ringi. Sellele vastab rüütel: „Kuigi need võrgud, mis katavad ainult väikest maa-ala, ulatuksid ümber kogu maailma, otsiksin ma uusi maailmu selleks, et mitte rikkuda neid võrke.“

Tähelepanдав on Don Quijote mõistuse teravus

— kõigis hullusteski on tal taipavust, a nalüüsi võimet. Ja otse hämmastav on see elutarkus, mis avaldub tema kõnedes. Tuletatagu siin näit. meelde neid rikkalikke ja kasulikke õpetusi, mida ta annab Sanchole, enne kui see asub saarevalitseja kohale (lk. 167).

Oma kangelastööde eest ei oota Don Quijote muud tasu kui kuulsust ja surematut nime. Selle kõrval kahvatuvad tema mõtteis kõik ainelised hüved.

Don Quijote on idealist, kes tahab parandada maailma ja kaotada elust igasugust ülekohtu. Ja ta usubki, et ta võib seda kergesti teha. Ta näeb oma matkal palju hääd, kaunist ning õilsat.

Ja kuigi ta kohtab ka palju alatust, rumalust ning paha, on ta sel määral oma ideaalide paelus, et ta kõike seda, mis ei ole kooskõlas tema ideaalidega, peab nõidade sepitsuseks. Aga just see idealistlik põikpäisus, mis ei näe elu varjupooli, toob talle raskeid kokkupõrkeid tõelise eluga ja tõendab meile, et idealismist üksi maailmas ei piisa, vaid et on tarvis ka praktilist elutundmist, et osata rakendada oma häid kavatsusi ja mõtteid. Don Quijote on tegelikus elus nagu pilvist kukkunu, abitu ning rumal, kelle üle võib naerda isegi väike laps.

Kõigile häädele iseloomu-joontele vaatamata ei suuda ta tegelikus elus korda saata midagi hääd. Kõik nurjub tema kätes. Abi, mida ta annab, tegu, mida ta teeb, muutub kannatuseks. Väike sulaspõiss, keda ta „päästab“ karmi peremehe käest, saab pärast tema lahkumist kaks korda julmemini peksa, nii et ta pärast, uuesti kohates oma päästjat, viimast palub, et see mitte kunagi enam ei segaks end tema ja peremehe vahelistesse asjadesse. Hääteo all, mida ta osutas sunnitöölise vastu, päästes nad ahelaist, kannatab kõigepäält tema ise. Samad sunnitöölised, pääsnud vabaks ahelaist, peksavad kõigepäält läbi oma häategija mingi tühise sõnavahetuse pärast ja varastavad ära Sancho Panza eesli, enne kui nad lähevad laiali maailma te-

gema uusi kuritöid. Maailm on tänamatu ja nii pahe-line, et osutub võimatuks või väga raskeks selle paran-damine ja ülekohtu kaotamine. Selles aga peitubki Don Quijote suurus, et ta kõigest hoolimata on kõigu-tamatu oma maailmaparanduse-usus.

Don Quijote, seistes nagu väljaspool tegelikku elu, halvustab kõiki neid materiaalseid hüvesid, mida see elu inimesele pakub. Sellest kõigest nagu kõrgemal seistes võib ta seda vabamalt anduda oma ideele. Ta loobub kõigest; ta ei hooli kehalistest kannatustest, näljast ja teistest puudustest. Ta ütleb Sanchole pä-rast seda, kui nad lahkusid suurepärasest hertsogi-lossist:

„Vabadus, Sancho, on õilsaim kingitus, mida tae-vas on inimesele andnud. Sellega ei ole võrreldavad ei need varandused, mis peituvad maapõues, ega need aarded, mida kätkeb meresüli. Vabaduse eest peab inimene julgema panna kaalule oma elu; orjus see-vastu on suurim õnnetus inimesele. Ma räägin sulle seda, Sancho, sellepärast, et sa nägid seda uhkust ning küllust, mida me kasutasime tolles lossis. Keset noid küllusekoorma all ägavaid vaagnaid tundus mulle, et ma kannatan nälga, sellepärast ei võinud ma neid toite kasutada, nii nagu sel juhul, kui nad oleksid kuulunud minule. Kohustus tänada selle eest, mida saad, röövib sinult nagu vabaduse. Õnnelik on üksnes see, kellele taevas annab tüki leiba, mille eest ta peab tänama ainu-üksi taevast ja mitte kedagi teist.“

See on kõrgeim eluvaade, mis moodustab Don Qui-jote iseloomu õilsama osa.

Elu vaatleb ta sageli surma kõikeühtlustavalt vaa-terpunktilt. Ta ütleb kord oma kannupoisile: „Sa-muti nagu näitemängus, on ka maailmas ja elu näite-laval, kus ühed näitlevad keisreid, teised paavste, ühe sõnaga kõiki neid isikuid, kes esinevad näidendis; aga kui see on lõppenud, s. o. kui elu on otsas, siis röövib surm kõigilt tegelastelt nende riided, mis eraldasid neid üksteisest, ja hauas on kõik täiesti samasugused.“

Niisugune on Don Quijote, mineviku ideaalidest pimestatud fantast, kelle elutraagika seisneb õige reaalsuste puudumises, kuid kes on sellegi päale vaatamata suur ja õilis ning oma humaansuses arusaadav ja südameomane kõigile rahvaile, sellest hoolimata et ta oli hispaanlane.

Kuna Don Quijote esindab hispaania rahva üht poolt, selle rüütlimeelsust, siis tema kannupoisis Sancho Panzas on leidnud kehastust hispaania rahva iseloomu teine pool — talupoeg kõigi selle vooruste ning pahedega. Sancho Panza on antipood Don Quijotele. Tema praktiline, veidi lihtsameelne mõistus hajutab ikka ja jälle oma isanda fantaasiaid. Temas leiame ühelt poolt ühinenuina iseloomujooned, mis kuuluvad rahvamassi halbade omaduste hulka, nagu laiskus, mõttekitsus, argus, omakasupüüdlikkus, auahnus, teiselt poolt taas avaldub temas ka häid iseloomujooni nagu usklikkus, rõõmsameelsus, hellus ja ennekõike praktiline elutarkus ja seesmise arengu eeldusi. Temas peitub palju looduslapse tundelisust ja häätahtlikkust. Ta nutab ühes kurvastajatega ja naerab ühes rõõmustajatega. Ta armastab loodust ja loomi; otse liigutav on ta suhe oma eesliga. Ka peab mainima ta suurt kalduvust kõnekusele. Ta ei saa olla silmapilkugi vait. Sõnad voolavad tal suust. Ta tunneb palju rahva kõnekäände, ja neid kasutab ta igal parajal ja ebaparajal kohal.

Ta ütleb ise: „Mul on enam kõnekäände kui piiblis, ja kui ma kõnelen, koguneb neid korraga nii palju suhu, et riid lahti läheb, sest igaüks tahab esimene olla. Keel noppab siis, mis juhtub ligemal olema, küsimata, kas see kohane on või mitte. Aga ma püüan edaspidi tarvitada ainult seesuguseid vanasõnu, mis minu ameti tähtsuse kohased. Täna tehtud, on homme hooletu, ja kes püüab kõigest väest, saab üle igast mäest, aga inimene õpib, kuni ta elab.“

Tähelepandav on Sancho huumorimeel. Seda leiame tema jutustustes; ta oskab valetada ja petta, ta teeb nalja oma isanda kulul, enamasti siiski üsna süütul kujul. „Tõsi on,“ ütleb ta, „et mina olen omajagu riukamees, kuid kõike seda varjab ja peidab minu häädus ja sõbralikkus.“

Romaani algul ei tunne Sancho oma isanda vastu veel mingit armastust. Ta rõõmustab vaid siis Don Quijote kangelastegude üle, kui need toovad mingit materiaalist kasu, ja kirub neid, kui nad ei too midagi muud kui võitlust. Ta on materialist ega unista kogu aeg millestki muust kui saarevalitseja kohast, mille on talle lubanud Don Quijote. Sancho laidab oma isanda igat sammu. Vastolu unistuse ja tegeliku elu vahel ei väljendu lugejale kuskil nii ilmekalt kui Sancho kõnelustes, kus autor on geniaalselt osanud ühendada arenematu mõistuse lihtsameelsust rahvaliku elutarkuse sähvatustega.

Aga aja jooksul muutub Sancho suhtumine oma peremehesse. Materiaalsete huvide vahelt tungib esile üha enam tuline poolehoid ja osavõtt hullumeelse rüütli vastu, ja varsti Sancho hakkab armastama oma peremeest. Ta hakkab teda kiitma ta kuldse südame pärast. See kiindumus muutub lõppeks nii suureks, et ta tahab pigem loobuda saarevalitsusest kui murda truudust oma peremehe vastu. Veelgi liigutavam on episood, kus Sancho oma peremehelt nõuab tasu teenistuse eest. Don Quijote tuline kõne aga äratav Sanchos paremad tundmused ja kahetsedes oma sõnu palub ta oma isandat unustada tema nõuded ja ta tahab jagada edaspidigi temaga rõõme ja muresid.

Suurim muutus Sancho iseloomus paljastub saarevalitsuse loos. Sancho unistused kubernerikohast kutsuvad teose algul lugejas esile vaid muige. Ainult paljas mõte sellele tekitab meie kujutluses rea koomilisi situatsioone. Lugeja imestus ületab aga igasugused piirid, kui uskumatu saab tõsiasiaks, ja Sancho, saanud saarevalitsejaks, ei üllata meid mitte ainult sellega, et

ei tee rumalusi, vaid, vastupidi, avaldab valitsemisel suurt õiglustunnet ja administratiivset osavust. Ta võidab meie täieliku poolehoiu, kui ta lahkudes saarevalitseja kohalt lausub hertsogile: „Paljalt tulin ma saarele ja palju ma siit ka lahkun. Kas ma hästi või halvasti valitsesin, seda ütlevad teised, kes nägid mu valitsemist.“

Sancho Panza on oma matka kestel kogunud palju elutarkust. Ta on nagu ümber sündinud. Nagu Don Quijote, nii ei hooli Sanchogi teose lõpus enam palju materiaalseist hüvedest. Ta on omaks võtnud selle kõrgema eluvaate, mida leidsime Don Quijote juures. Kerge südamega loobub ta saarevalitsusest.

Kord, pärast unenäolist matka puuhobuse seljas läbi avaruste, filosoferib ta omamoodi: „Kui mina olin laskumas alla taevast ja kui mina säält kõrgelt tipult vaatasin maailma ja nägin, kui väike see on, on minu enne nii suur igatsus saada kuberneriks palju väiksemaks jäänud. Sest mis on väärt valitseda sinepiiva üle või mis au on olla käskijaks poolele tosinale inimesele, kes ei ole suuremad kui pähkliid, sest minu arvestuse järgi neid ei olnud rohkem kogu maa pinnal?“ Selliseid kõigest naiivsusest hoolimata sügavaid lausungeid kohtame Sanchol mujalgi. Näit. mõtetetera inimelust: „Kui meil tuleb lahkuda sellest maailmast, kui meid peidetakse maapõue, siis rändab vürst samasugust viletsat teed mööda kui tööline, ja paavsti surnukeha mahub niisama suurele maa-alale kui köstri oma, kuigi esimene on palju suurem härra.“

Sellisele avarale äratundmisele jõuab Sancho oma õilsahingelise isanda mõjul.

Don Quijote ja Sancho Panza on kontrastsed kujud ja täiendavad teineteist nii hingeliselt kui ka kehaliselt. Mida ühel vajaka on, seda leidub teisel. Nad aimavad nagu vaistlikult, et nad vajavad teineteist ja et neil kahekesi tegutsedes on kummalgi kergem. Don Quijote vajab oma kannupoisi praktilist talupojamõistust, iseloomu otsekohesust ja lapselikku avameelsust.

Don Quijote
ja Sancho
Panza

Sancho omakorda vajab oma isanda hädust ning idealismi. Don Quijote usub, ja oma siira vaimustusega kisub ta kaasa ka kahtleva Sancho. Don Quijote näitab kätte tee, mida mööda tuleb minna, Sancho hoolitseb aga selle eest, et nad käies ei komistaks igapäevaste takistuste ning tõkete vastu. Ja nii teineteist toetades nad siis rändavad üheskoos läbi elu viljatute kiltmaade ja kasteste orgude, peatudes aeg-ajalt hetkeks sõbraliikes võõrastemajus, kasvavad ühte teineteisega, nii et nad kõrvaltvaatajaile paistavad olevat nagu „sama vormi järgi valatud“.

Teised tegelased

Teised tegelased teoses on kõik kõrvalise või episoodilise tähtsusega. Nad ilmuvad ja kaovad kiiresti ega oma kandvat osa faabula arengus. Siiski on veel nagu kaks tegelast, kes rändlevad härrastega paigast paika ja kannatavad nendega koos kõiki valusid ja rõõmusid. Need on Don Quijote ratsu Rocinante ja Sancho Panza eesel, otsekui paroodilised animaalsed võrdkujud oma isandaist, kellega nende saatus on seotud. Need on kuulsad kirjanduslikud ratsud, veel kuulsamate ratsanikkudega. Lõppeks ei saa nimetamata jätta ka, kuigi olematut, siiski tähtsat tegelast. See on Don Quijote idealiseeritud fantaasiakuju, südamedaam Dulcinea, kelle hurmav kujutelm tiivustab Don Quijote kangelastegusid.

Kompositsioonist ja stiilist

Don Quijote on paroodiline seiklusromaan. Nagu kõigi selleaegsete karjaste- ja rüütliromaanide, nii on ka selle ülesehitus võrdlemisi lõtv selles mõttes, et eri episoodide vahel puudub sügavam kausaalne side ja selle raamidesse on mahutatud palju kõrvaljutustusi, isegi terveid novelle. Jutustuse lõng jookseb peatudes läbi mitmesuguste ja vahelduvate seikluste, ilma et ta moodustaks neist mingit nähtavat psühholoogilist tervikut.

Pääsõlmituse tekitab rüütliromaanide lugemine — lahenduse Don Quijote haigestumine, vaimne tervene- mine ja surm. Vahepeälsed episoodid on novellilaad-

sed — oma eri sõlmitustega, tõusudega ja lahendus-
tega. Üldine pidev dramaatiline tõus kogu romaanis
peaaegu puudub — seiklused on peaaegu niisama põ-
nevad, asetades heerose elu sagedasse surmasaamise
võimalusse. Õigupoolest on teos seega väga ligidal
raamnovellistikale. Aga siiski on tegevus nii võimsalt
koondatud päätegelaste ümber ja viimaste olemus on
määratud nii suure sisemise nägemisjõuga, et nad
tõmbavad endaga kaasa kõik romaani loendamatud
kõrvaltegelased.

Põhiolukord ja põhisuund romaanis jäävad sa-
maks, ja see seob romaani eri episoodid ühiseks ter-
vikuks.

Don Quijote surma kirjeldus ei ole psühholoogili-
selt vaatekohast päris õnnelik ega rahulda esteetili-
seltki lugejat. Kirjanik laseb Don Quijote mõistusel
selgeneda ja kangelasel maha salata ennast ja oma mi-
nevikku: romaani päätegelane ei taha nimelt olla enam
Don Quijote la Manchast, kes seikles mööda maad, või-
deldes tuulikutega ja lambakarjadega, vaid ta tahab olla
tagasihoidlik „Hää Alonzo Quijada“, kes sureb, nagu
see õigele katoliiklasele omane, pärast seda, kui on
teinud testamendi ja võtnud püha sakramenti. Lu-
geja peab sellist lõppu konventsionaalseks hädaabi-
nõuks ja ühineb vaikselt selle arvamiselega, mis kirjanik
laseb lausuda Don Antonioli: „Oh, isand! Jumal
andku teile andeks see ülekohus, mida olete teinud
kogu maailmale, kui olete tahtnud teha hullu jälle tar-
gaks. Kas te ei märka, et see kasu, mida Don Quijote
võib tuua targana, kunagi ei kaalu üles seda hääd,
mida ta toob meile hulluna.“

Stiililt on Don Quijote õige mitmekesine. Siin
leidub paisutatud ilukõnet, nagu näit. Don Quijote
kõned, leidub aga ka igapäevast lobisemist ja rahva-
keelt. Vrd. Don Quijote ja Sancho Panza kõnesid.

Teoses esineb üksikasjadeni ulatuvat kirjeldust,
esineb aga ka lühisõnalisust. Tähelepanдав on see
seik, et kõike, mis puutub inimesse, tema elamusse,

rõivastusse ja tegevusse, on kujutatud äärmise täpsusega, kuna loodusekirjeldusi selle sõna tõelises tähenduses peaaegu ei olegi. Autor nimetab vaid kohti, kus viitatakse, aga ei kirjelda seda.

„Don Quijote“ on humoristlik teos. Cervantes pilkab oma teoses aadlike vaimuvaesust, pappide sallimatust, seltskonnanaiste tagaselja-rääkimist, ameti-meeste erapoolikust, sõjameeste kelkimist, võõraste-maja peremeeste ahnust, muuliajajate toorust, arstide rumalust jne. Kuid Cervantes ei lähe kunagi liiale, ta ei tauni üksikjuhtumite põhjal kogu ühiskonda.

Cervantese pilge pole terav ja kibe, vaid häätahtlik, kõikemõistev, lepitav. Kirjanik on jõudnud kõrgemale kõigest väikesest ja väiklasest, mida esineb elus. Ta on inimkonna koorinud kõigist valehteist ja vandanud teda sellisena, nagu see on; ta on muhelnud murelikult selle nõrkuste üle, aga ta on ka tunnustanud selle püüdmiste ja igatsuste kaunidust. „Kõige inimliku piiratuduse, kõige kaduvuse äratundmine on nagu see must muld, millest on puhkenud esile huumori kuldsed õied.“ *)

3. Kokkuvõtlikku.

Cervantes seisab meie ees valgustatud renessansi-inimesena, mitte küll nii mitmekülgseks kui Shakespeare ega nii ülepulbitsevaks kui Rabelais; kuid maailmu hõlmava hiiglasena mõõdab ta inimhinge kõrgusi ja sügavusi. Ta säilitab kunstnikunagi rahvusliku värvingu: majesteetliku suurejoonelisuse ja ülla väärkuse, hispaania grandeza.

„Don Quijote“ on humoristlik kokkuvõte elust, suurest ja väikesest, kõrgest ja madalast, traagilisest ja koomilisest; see on sisemise tasakaalu saavutanud kirjaniku loodud epopeia, milles paljastub autori suur inimete tundmine, vägev fantaasia, mõttesuurus, hingeerkus ja sügav sallivus.

*) Tarkiainen, Cervantes.

„Don Quijote“ on üldinimlik kujutus ideaalse ja materiaalse vastoludest elus, inimloomuse suurusest ja piiratusest. „Kirjanik kaalub siin elu väärtusi vaikse asjalikkusega ja kogub selle üksikjuhtumid ilusaks tervikuks, milles sellised omadused nagu kangelasmeel, ebaisekus ja endaohverdamine paistavad koomilises valguses, nagu toores materiaalsuski“ *). Tundub, nagu oleksid kõik inimlikud nõrkused ja hääd jooned koonduvad kahte isikusse, Don Quijotesse ja Sancho Panzasse, rüütlistse ja kannupoisise. Don Quijote ja Sancho Panza kehastavad inimelu kahte pääomadust, idealismi ja materialismi, ja on sellistena jäänud püsima maailmakirjandusse aastasadadeks.

„Don Quijotel“ on olnud suur mõju Euroopa kirjandusse. See teos on tõlgitud kõigisse maailma kultuurkeelisse ja siit on saanud äratust paljud suured kirjanikud, nagu näit. Victor Hugo, Flaubert, Daudet, Swift, Walter Scott, Thakeray, Dickens, Swinburne, Schiller, Grillparzer, Heine, Puškin, Gogol, Gontšarov, Aleksis Kivi jt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millises eas kirjutas Cervantes oma pääteose?
2. Missugune oli sel korral tema elujärg?
3. Kas leidub teoses Cervantese eluloolisi sugemeid? Milliseid?
4. Mis on rüütliromaanid ja missugust mõju nad avaldasid?
5. Formuleerida „Don Quijote“ teema!
6. Kus on „Don Quijote“ tähtsamad tegevuspaigad?
7. Missugune on romaani aine ja tegevusajastu?
8. Kuidas põhjendatakse tegevust?
9. Missuguseid vabamotiive leidub teoses?
10. Kuidas saavutatakse huumorit? Mis on traagi-koomika?
11. Otsida saladuste seadeldise elemente!
12. Leida kontraste!
13. Kas romaani lõpp rahuldab lugejat?

*) V. Tarkiainen, Don Quijote.

14. Loetella kõrvaltegelasi ja jälgida nende ülesandeid!
15. Kes võtavad tegevusest osa?
16. Missugune on autori maailmavaade?
17. Missuguste mõjustuste järgi on tunda „Don Quijotes?“
18. Leida Don Quijote kui inimese tähtsamad vourused!
19. „Don Quijote“ ja keskaja maailmavaade; mille poolest ta erineb sellest?
20. Mispärast on saanud „Don Quijote“ nii kuulsaks?
21. Leida Don Quijote sugulastüüpe eesti ja väliskirjanduses!

III. Sentimentalism ja romantism.

A. Sentimentalismi ja romantismi olemus, esinemine ja päämised esindajad.

Nagu eespool mainitud, valitses Euroopa kirjanduses XIX s. esimesel poolel romantism. Selle võidulepääsu valmistas ette sentimentalism, mille häll on Inglismaal. Sääl tekkis XVIII s. moraliseeriv, ülimal määral kaastundele kehutav ja religioosse värvinguga kirjandus, mis pea levis ka mandrile ja sääl vaimustusega vastu võeti. Esimene sellelaadne teos oli juba Daniel Defoe „Robinson Crusoe“ (1719, e. k. lüh. 1919, ka varem), kus ürgloodusse sattunud noormees lastakse läbi elada kultuuriarengu kõik astmed: kolija, karjapidaja, põlduri oma. See raamat sai kuulsaks ja on veel praegugi noorsoo lemmiklektüüriks. Seda peeti looduselu ülistavaks ja Rousseaugi jagas talle kiitust. Kirjanduses avaldas see liigutav ja pisaraküllane lugu sõnakuulmatust ja selle eest kannatavast noormehes tugevat mõju.

Tüübiline ja kooliloov sentimentalist oli Samuel Richardson (XVIII s. keskel), nn. perekonnaromaani isa, oma kolme tähtsama kirjavormilise romaaniga. Need on: „Pamela“, „Clarissa Harlowe“ ja „Sir Charles Grandisson“, puhtmoraliseerivad teosed, kus ülistatakse voorust ja taunitakse pahelisust, täis pisaratevalamisi ja ülitundelisust. Neil oli hiilgav menu mandrilgi. Sentimentalist oli ka teine, noorem, inglane

Oliver Goldsmith, kelle päteost „Wakefieldi kirikuõpetaja“ (e. k. 1931) Goethegi väga hindas selle põnevuse, huvitavate karakterite, kõlbelisuse ja idüllilisuse tõttu. See romaan sai eeskujuks XIX sajandi kodanlikule moraliseerivale romaanile ja jutustusele, mis oli sajandi esimesel poolel ja keskel väga viljakas, seda ka meie kodumaal (Jenoveeva ajastu). Sentimentaalset kirjandust iseloomustavad kokkuvõttes järgmised jooned: moraliseeriv sisu ja õnnelik lõpp (voorus võidab), usklikkus ja vagadus, ülitundelisus koos pisaratevooluga ja sündmustiku üsna rohke looduslik taust.

Romantism on sentimentalismiga ligidalt sugulane. Kirjanduskooliline nähtus oli see juba XVIII s. lõpul ja tähendas kirjandust, kus ülistatakse esmajoones tundmusi. Aga juba enne seda oli ilmunud tundmuslikke teoseid paljudes maades, need ei pääsnud üldmaksvale ja suunda-andvale kohale.

Tundmusliku kirjanduse läte on Inglismaa, kus sentimentalismi kõrval tekkis varakult ka tundelüürika. Selle esimeseks üledeuroopaliselt tunnustatud esindajaks oli Edward Young (1685—1763), kelle sulest ilmus 1742—45 eeleegiline lauludekogu „Öömõtted“, milles esineb romantika tüübilisi algeid öö, surma, haura jne. motiivide näol. Väga suuresti mõjustas romantilise vaimu levimist Macphersoni „Ossiani-laulude“ ilmumine a. 1760—65. Samas algas ka rahvaluule kogumine ja selle elementide tungimine kunstluulesse. Nii oli inglise kirjanduses romantiline meeolelu maksev juba XVIII s. keskel, jäädes esialgu siiski enamvähem kohalikuks nähtuseks.

Kirjandusliku liikumise üldtuntuks ja maksvaks muutmiseks on aga vaja geniaalse mõtleja mõjustust, kes looks sellele maailmavaatelise põhialuse ja annaks oma nimega kuulsuse. Selleks sai siin prantsuse suurmõtleja Jean Jacques Rousseau (1712—1778), ratsio-

nalistliku maailmavaate suurim vastane. Tema veendumused olid sellele risti vastukäivad: kultuurrikub inimest, inimene on loomult hää; pöördugem tagasi loodusse ja andkem loodusele tagasi ürgsed õigused; külm mõistus pole kunagi kordasaatnud midagi kaunist, ilus ja hää põlvnebutundeelust jm. Veel väärivad märgitsemist Rousseau mõtted vabadusest, mis järgneb põhi-vaatest, et looduses on kõik loomult hää, ja loomulikust ja individuaalsest kasvatuses. Oma tundefilosoofilisi ja muid põhimõtteid rakendas ta ka ilukirjanduse teenistusse kuulsas romaanis „Uus Heloïse“ (1761), mis on kirjutatud osalt Richardsoni suurte romaanide eeskujul. Ühes ülaltoodud maailmavaatelistele elementidega oli selles uut — võrreldes klassitsismiga — päämiselt järgmist: 1) tundmuse prioriteet — loomulik tundmus on kirk, mis on tormlev ja kõike unustama panev, 2) sellepärast võivad armuda üksteisesse ka noored eri seisusist, 3) abielutruudus ja voo rus on tõstetud ausse, kuna klassitsism selle üle sageli nalja heitis; 4) esineb loomulik inimkäest korraldamatu loodus.

Rousseau põhimõttele kirjutas tema vanapõlve sõber Saint-Pierre kuulsaksanud romaani „Paul ja Virginia“ (1788, e. k. 1933). Rousseau avaldas suu-remat mõju välismaal, esmajoones Saksas. Sää l oldi vai- mustuses ka inglise vastavalaadilisest kirjandusest, nii et XVIII s. lõpul astub saksa kirjanduses esile juba ro- mantism koolina. Kõigepäält kirjutas 13 aastat pä- rast „Uue Heloïse“ ilmumist sama raamatu mõjustu- sel noor Goethe oma „Noore Wertheri kannatused“ (e. k. 1926), mil oli suur menu.

Goethe oli Rousseau põhimõtete esimene istutaja saksa kirjandusse; ühtlasi esitas ta salapärase rahutuse ja süngete eelaimuste poeesiat, mis romantikale hil- jem iseloomulikuks sai. Samu elemente, esmajoones aga vabaduse motiivi, esitab Schilleri drama „Röövliid“ (e. k. 1903 ja 1924). Romantikute kooli

pioneerid olid W a c k e n r o d e r ja T i e c k. Esimese kirjaniku teose „Kunstiarmastaja munga pihtimused“ ilmumine a. 1797 on romantismi tõeliseks alguseks Sak-samaal. Tieck arendas edasi oma noorelt surnud sõbra ideid. Saksa romantikute loosungeiks said: k u n s t i - j u m a l d a m i n e, t u n g l õ p m a t u s s e, u s k - l o o d u s, r a h v u s t u n n e, p r o t e s t a n t i i k s e k u l t u u r i ü l e h i n d a m i s e v a s t u, v a b a - d u s k u n s t i s j a i n d i v i d u a l i s m n i n g i d e a - l i s m v a s t a v a t e s a k s a f i l o s o o f i d e m õ j u l. Nende teo-reetikuiks said vennad August Wilhelm ja Friedrich Schlegel, hiljem Schleiermacher ja Schelling. 1799. a. ilmus Schlegeli „Lucinde“ ja samal aastal ka Novalise (Hardenberg) „Heinrich von Of-terdingen“, mida peetakse saksa romantismi pari-maks luuleteoseks. A. 1800 kirjutas Tieck oma pari-ma tragöödia „P ü h a G e n o v e v a e l u j a s u r m“. Võib veel mainida Jean Paul Richter'it († 1835), kes oli ka romantikuile väga lähedal. Ernst Theodor Amadeus Hoffmann esindab saksa fantastilise proosa haritippu. Tema teo-sed sisaldavad hirmu, õudust ja fantastikat (tähtsa-mad neist on: „Kuradi eleksiirid“ (e. k. 1923—4 jne.) ja „Öövembud“. Nii oli romantism saksa kirjandu-ses läbi löönud juba XIX s. algul, võttes endale ise-loomuliku saksa värvingu, mida tähistavad: kuu-valguse-romantika, müstitsism, rüütliajastu ülistus ja dekoratiivne elukäsitus — elu on muinasjutt.

Teisiti oli lugu Prantsusmaal. Sääll ollakse konser-vatiivsemad, klassitsism on viisa taanduma. Päälegi nõudsid rahvalt tähelepanu ja pingutusi revolutsioon ja heroiline Napoleoni ajastu. Viimane vapustas Eu-roopat, aga asetaski rahvad ka üksteisega tihedamasse lä-bikäimisse. Ka Prantsusmaale tungis nüüd välismõ-jusid suuremal määral, eriti kirjanikkude-emigrantide kaudu, kes võõrsil elades omandasid teadmisi naaber-rahvaste kultuurilisist saavutustest ja tutvustasid hil-jem nendega ka kaasmaalasi. Nende kaudu pääsis ka

inglise ja saksa kirjandus prantslasile lähemale. Sellised teiste maade kirjanduse, eriti saksa romantismi tutvustajad prantsuse kirjanikud olid Chateaubriand, Madame de Staël ja Nodier, romantikud enne suurt romantismi. Esmajoones olid nad aga siiski Rousseau õpilased. Teiste seast kerkib kõige rohkem esile Chateaubriand, kelle „Atala“ ilmumine a. 1801 oli esimene tähtis löök klassitsismi veendumustele. Prantsuse romantism lööb õitsele imesteldava kirjandusena XIX s. esimesel poolel. Selleks tuleb aga enne lüüa suuri lahinguid, milledest romantikud väljuvad hiilgavate võitjatena oma suurjuhi **Victor Hugo** eestvõttel.

See võitlejaskond oli ka omasugune — need olid noored, revolutsiooni ja Napoleoni kangelasisade pojad, sündinud kahurimürina saatel, kuulnud hiilgavaist Napoleoni päevist, kuid asetatud nüüd halli ja väikekodanlikku kaasaega. Nende unistused lendlesid seepärast kõige toreda, hiilgava, värvika, müstilise, suure ja kirgliku poole. Seda võis pakkuda leviv romantika. Ja sellest haarati kinni haruldase entusiasmiga. Nii nagu nende isad olid ohverdanud elu ja verd loeteldamatuil lahinguväljel, vaimustuses oma isamaa ja suure juhi nimest, samase ennastsalgavusega anduti nüüd kirjandusele. Imesteldi W. Scotti, Byronit, Goethe't, enne kõike aga vanameister Chateaubriand'i. Kogu kunstielu lõi õitsele ja selle teostajad austasid üksteist, astusid ühendusse otsekui sugulased või vandeseltslased ja moodustasid kindla koolkonna. Kunagi pole olnud maailma ajaloos vaimustus kunstidest nii suur kui 1830. aastate prantsuse noorpõlves. Nende lahing poeesia vabastamiseks klassitsismi kütkeist algas rünnakuga selle igivanale ja kindlamale kantsile — tragöödiale. Sellekohased põhilauseid püstitas V. Hugo oma näidendi „Cromwell“ eessõnas, nõudes koha- ja ajajuhtsuse kaotamist, ülistades inetu ja õudse ilu, tõde, loodust ja õiglust ning propageerides kontraste. Võitlus algas a. 1830

kuulsal „Hernani“ esietendusel ja kestis järgnevail kümneil ja kümneil etendusil, lõppedes romantikute täieliku võiduga. Ja kui a. 1636 „Cid“ oli toonud Corneille'le kuulsuse ja saanud klassitsismi avateoseks, siis nüüd, kaks sajandit hiljem, Hugo purustas selle samalaadse ja -ainelise näidendiga, mis sai temagi kuulsuse aluseks ja võidutseva romantika tähistoseks.

Nii oli saabunud prantsuse kõrgromantika, mida esindavad pääle juhi V. Hugo lüürikut Alfred de Vigny (1797—1863), Alfred de Musset (1810—1857), kes oli romantismi suurimaid poete, väga maaliline Théophile Gautier (1811—72), Saint-Beuve, samuti aga Hugo vääriline kaasvõitleja ja sõber Alphonse de Lamartine (1790—1869), kelle tähtsamad teosed on luuletuskogu „Mõtiskelud“, poem „Jocelyn“ jt. Eesti keeles on talt ilmunud jutustus „Graziella“ (1922).

Inglismaal romantikute koolilist rühmitust polnud, aga sealgi valitses XIX s. algul samane vaim. Pärismantismi tähtsamad esindajad olid: väga loetav romanist Walter Scott (1771—1832), keskaja rüütliajastu ülistaja. Tema arvukaist teoseist on eesti keelde tõlgitud: „Ivanhoe“ (1926) „Klooster“ (1930) ja „Talisman“ (1932).

Tüübilised ja huvitavad romantikud olid aga kõige-päält Byron (1788—1824), Shelley (1792—1821) ja Keats (1795—1820).

Byroni kuulus melanhoolia („maailma-valu“), mille juured pärit küll Chateaubriand'ilt ja mujalt, levis kogu Euroopa kirjanduses ja muutus nn. „sajandi tõveks“. See avaldus kultuuri põlguses à la Rousseau, elupõlguses üldse ja põgenemises loodusse. Melanhoolikut piinab teostamatu tung kõrguste poole, kurbus ja meeleheide, mis on otsekui saatuse needus. Byroni pääteosed on: poem „Child Harold“ (e. k. osaliselt „Looming“ 1924 jne.), tragöödiad „Manfred“ ja „Kain“

(e. k. osal. 1924) ning lõpuks menukas romaan stantsides „Don Juan“ (e. k. osal. 1934). Shelleyl esineb võimukalt vabadusmotiiv pääle teiste romantismile omaste. Teoseid: poeem „Lahtineeditud Prometheus“ ja tragöödia „Cenci“. Vene romantikuist on algpärasemad Puškin ja Lermontov (XIX s. algusel).

Jõudnud lõpule lühikese ülevaatega tähtsamate maade romantilisest kirjandusest, peame kokkuvõtlikult meeles selle voolu päätunnused:

1. Tundmuste elu rõhutamine.
2. Subjektivism ja individualism.

Tähtis on kirjaniku isiklik mulje elust, mitte objektiivne elu ise. Ülistatakse suuri isiksusi.

3. Idealism ja fantaasia valitsemine.

Tegelik elu ei olnud kooskõlas romantikute unistustega. Sellepärast — tung kaugusesse ajas ja ruumis, minevikku ja eksootikasse. Säälsed elu on võimalik esitada dekoratiivselt.

4. Vabaduse ülistus nii ellusuhtumises kui teoseis, loomingulise printsibiina. Ei tunnustata karme reegleid kunstiloomingus.

5. Melanhoolia — tume, masendav ja arusaamatu kurbus. Tung kõrgustesse ja põlgus kaasaegse elu vastu.

6. Looduse ülistus — eriti harrastatakse eksootilise ja ürglooduse kirjeldusi.

7. Usklikkus — romantikud on usumüstikud, nad näevad selles poeesiat ja ilu, kuna see on tundeala.

8. Teoste kurb ja pettumuslik lõpp.

Keelestiili tõi romantism vabadust ja liikumist, sõnavaras olid tooniandvamad salapärased, ilusad ja tundelised sõnad.

Kui hinnata romantismi üldisi kirjanduslikke teeneid, siis ei ole need väikesed. Ta täiendas klassilise

maailmavaate ühekülgst, rikastas kirjandusmaailma hulga uut laadi teostega, äratas huvi kauge ja vana vastu, põhjustades seega ka huvi tekkimist ajaloo vastu ja kutsudes ellu uue teaduse — rahvaluuleteaduse.

Esteetilis-juhtiv põhilause: ilus on kõik tunde line.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Sentimentalismi ja romantismi valitsuse aeg.
2. Võrrelda esimest kirjanduslaadi teisega!
3. Nimetada sentimentaalseid teoseid meie kirjanduses!
4. Nimetada romantilisi teoseid meie kirjanduses!
5. Kummad on ilusamad?
6. Pidada meeles maailmakirjanduse tähtsamad sentim. teosed!
7. Pidada meeles maailmakirjanduse tähtsamad romantilised teosed!
8. Jälgida melanhoolia sündi ja levingut kirjanduses!
9. Mispärast pöördusid romantikud ainete otsingul kesk-aega?
10. Kuidas hakkas arenema rahvaluuleteadus?
11. Milles on saksa ja prantsuse romantika pää erinevus?
12. Missugune rahvas on sellesse voolu jätnud nimeka- maid kirjanikke?
13. Mis põhjustas romantismi vaibumist?
14. Romantismi tähtsuse hinnang.

b. François René de Chateaubriand ja „Atala“.

Süvenemaks ligemalt romantismi olemusse ja oma- pärasse peatume põhjalikumalt kahe kirjaniku juures, kes mõlemad on valitud prantsuse kirjandusest, sest et nende teoseis esineb see selgeimal ja veetlevaimal kujul. Need on Chateaubriand ja Hugo.

1. Chateaubriandi elust.

François René de Chateaubriand sündis a. 1768 B r e t a g n e'is säälse aadliku kümnenda lapsena. See oli katoliikluse ja feodalismi traditsioone visalt säilitav

Chateaubriand

nurk. Isa oli range ja vaikiv, ema väike, nuriseja ja äärmiselt usklik. Kodune elu oli karm, poiss kasvas seepärast endassesüvenenult ja üksikuna. Tas ilmnes vanemate iseloomuomadusi — ta oli kangekaelne, melanhoolne ja eksalteeritud. Varraseimast noorusest pääle olid ta seltsilised mere kohin ja tuulte muusika ning ainsaks sõbraks öde Lucile, kes oli iseloomult Chateaubriandi sarnane — seejuures ka kirglik katoliiklane. (See ja teine öde Julie veetsid suure osa elust kloostri.) Range valve ja kasvatus äratasid Chateaubriandis varakult võitmatu tungi vabadusele ja iseseisvusele. Kui ta rändles päris üksinda metsas, tundis ta, kuidas kõik kired tormlevad ta hinges ja et nüüd võib kord häirimatult unistada. Need olid kirglikud unelmad õnnest, aust, kuulsusest ja muinaskuningannast, keda ta armastas ja kes vastas talle samaga lõhnavail kuuvalgeil õil Napoli või Sitsiilia südamliku taeva all. Neist virgumine masendas poissi. Suuremaks saanud, taheti temast koolitada mereväelast, siis vaimulikku — kuid sellest ei tulnud midagi välja. Ta oli ise meeleheitel, kavatses vabaturmaga, sääls astus ta lõpuks ohvitserina sõjaväkke ja tundis end üsna hästi. Pariisis nägi ta hoovkonnas selle viimset hiilgust. Siis tuli revolutsioon ja purustas kõik. Chateaubriand pidi lahkuma sõjaväest, reisis Ameerikasse ja omandas sääls uusi muljeid. Teda köitis ürgloodus, kuna ta oli olnud ju noorusest pääle Rousseau austaja. Liikudes põlismetsas valdas teda joobumus: ta ihales hüügpuid, laskus põlvili ja mõtles: siin pole enam mingeid teid, ei linnu ega riike, ei mingeid inimesi ega kultuuri! Neis mais tutvus Chateaubriand ka kahe meeldiva indiaani neiuga, kes said eeskujuks tema Atalale ja teistele tüüpidele. Naasnud Ameerikast, peatus ta lühemat aega Prantsusmaal, oli aga varsti sunnitud emigreerima Inglismaale. Sääls alustas ta oma „Kristluse geniuse“ kirjutamist. Pärast astus Chateaubriand emigrantide armesse, kust pärast selle purustamist saabus haava-

tuna, palavikus ja kurnatult Brüsseli kaudu Inglismaale tagasi. Samal ajal viidi kodumaal tapalavale ta vend, vennanaine ja teisi sugulasi, kuna ema ja kaks õde (ka Lucile) viibisid vanglas selle eest, et Chateaubriand oli emigreerinud. Ema surm mõjustas uuesti poolelioleva „Kristluse geenius“ kirjutamist, sellest kujunes leegitsev hümn katoliiklusele. A. 1800 pöördus kirjanik tagasi kodumaale, avaldas oma teose ja võitis Napoleoni soosingu. A. 1804 aga sattus ta keisriga vastollu, mille tõttu lahkus uuesti kodumaalt reisis aastaid välismail. Pärast Napoleoni langust naasis ta Pariisi, elas küllaltki vaheldusrikast elu, olles muu seas teatava aja ka riigiteenistuses üsna kõrgeil kohtadel. Chateaubriand suri a. 1848 kuulsa ja tunnustatud mehena. Iseloomult oli Chateaubriand auaadne, vaikiv, geenius eeneseteadvusega ja egoistlik. Ta ei uskunud midagi pääle jumala, kõik tüütas ja väsitas teda. Ning elu veetis ta „haigutades ja vaevu vedades ühes oma igavust“, nagu ta kirjutab ise.

Tähtsamad teosed: „Kristluse geenius“, kuhu kuuluvad ka „Atala“ (1800, e. k. 1923) ja „René“ (1802), „Viimse Abenseraadži seiklused“ (1807, e. k. 1928) ja „Mälestused teispoolt hauda“ (1848).

2. „ATALA“.

„Atala“ ilmus a. 1800 „Kristluse geenius“ I osas. Sellelaadse teose kirjutamise kavatsus oli Chateaubriandil tekkinud juba varases nooruses. Lugenud Rousseau töid, oli teda vallanud mõte kirjutada loomuliku inimese eepos, kus ta kirjeldaks kultuurist puutumata inimeste elu ja kombeid. Seda mõtet elustasid Ameerika reisult saadud muljed, kus ta elas ise mitu nädalat indiaanlaseks rietatult ja relvistatult nende keskel ning tutvus ka isikutega, kes said eeskujudeks tulevaste teoste tegelasile. „Atala“ ja „René“ on mõlemad kavandatud juba Ameerikas. Esimese üldine visand valmis Londonis Kensingtoni pargi

Teose ilmutamisest

põliste puude all. Võideldes emigrantide armees oli Chateaubriandil „Atala“ käsikiri seljakotis, kusjuures ta seda lahingute vaheaegadel parandas ja täiendas. Kord päästnud see isegi kirjaniku elu: lehtede vahele olid jäänud peatuma kaugelt lastud kuulid. Nagu nähtub, on siis „Atala“ kirjutatud võõrsil, rahutul ja raskel ajastul kirjaniku elus, mis ei ole jätnud mõjustamata selles valitsevaid meeleolusid.

Trükist ilmunud, avaldas „Atala“ grandioosset mõju oma uudusega ja teose menu oli haruldane. See jutustus noore indiaani neuu armastusest ja surmast sai nii populaarseks, et selle peategelaste pilte leidis varsti ilustamas võõrastemaju ja nende vahakujusid müütati Seine'i jõe kallastel nagu seni Kristuse ja Jumalaema omi. „Atala“ lavastusi võis näha eeslinna teatris. Vastaste poolt ilmus varsti paroodia, päälkirjaga „Ah, là, là!“, kus suurepäraseid Mississippi kallaste loodusekirjeldused olid asendatud kartulipõldude täpsete kirjeldustega, — nii iseäralikuna paistis, et kirjanik pühendab oma teoses mitu lehekülge loodusekirjeldustele. Kuigi paroodiad, karikatuurid ja pilkedki lendlesid autori aadressil, oli Chateaubriand varsti esmajärgulise kuulusega ja innukalt loetud kirjanik, mitte ainult kodu-, vaid ka välismaal.

Teost kujundavaist juhttegereist

Kui kirjanik hakkab koostama mõnd teost, siis on tal kindlasti mingid eesmärgid, mida ta sel puhul silmas peab. Need on tegurid, mis juhivad teose valmimist.

Kõik need sihid on autorile selged juba teose kirjutamise eel. Neile toetudes kogub ta materjali ja tegelasi ning kujundab kõik elavaks sündmustikuks. Kui meil on teada enne töö arutlust selle põhiideed, siis on meil kogu ehitusest kergem aru saada.

„Atala“ koostamisel on olnud seesuguseiks juhttegereiks mitmed tähtsad ideed. Kõigepäält on teose eesmärgiks näidata loomuliku elu ilu ja veetlust, käesolevalt traagilist ja idüllilist. Mitte vähem tähtis pole usuline idee. „Atalas“ tõste-

takse esile katoliku usu poeetilist ilu, kultuurset tähtsust ja ta toetavat mõju inimsüdamele kirgede möllus. Tundub, et see viimane ongi väliselt tähtsaim juhttegur, kuna jutustus on kirjutatud illustratiivseks näiteks ristiusku ülistavasse teosesse.

Kuid läbi lugenud teose, võib ütelda, et veel rohkem kui mainitud idee on end maksma pannud rousseauliku ideestiku muu osa: kired, loodus, vabadus, loomulik kultuur jt. Neist on esmajoones tähtsad kired, mis on inimesile lõpmatute kannatuste, jah, isegi surma allikaks. Ainult viletsus ja häda taltsutavad või tuimendavad neid, või nagu ütleb autor ise: „Voorust ostetakse viletsuse läbi.“ Seda kõike peab valgustama päätegelaste elu oma hingeliste ja meeleliste võitlustega. Teises kohas paistab silma ürglooduse ülistamine, eksootilise maa loodus.

Jutustuse teema peaks väljenduma juba pealkirjas. Selleks on käesoleval juhtumil valitud ühe päätegelase nimi. Kuigi kõneldakse niisama palju ka Chactas'est, kes on isegi jutustuse minategelane, siiski on dramaatilise arenemise pääpõhjuseks Atala, kulminatsioonipunkt ja lahendus on tema pihtimus, otsene tegevus lõpeb indiaani neiu matustega; üldse on osatud Atala'd alati asetada huvi keskpunkti, sellega on ka õigustatud teose päälkirjastamine tema nimega. Pääteemastikku võiks väljendada nii: lugu noore ristitud indiaani neiu armastusest ja surmast. Selline teema on veetlev ja aktuaalne kõigil ajal, seega vananematu. Rõhuv enamus ilukirjanduslikest teoseist evivad sellise teema. Samuti on see poeetiline suurimal määral, kuna armastab ja sureb noor, ilus ja vooreslik neiu. Pääteemastikku toetavad ja ilmestavad kõrvalteemad, mis juhivad vastavaid kõrvalmotiivistikke, nagu: indiaanlaste elu, loodusekirjeldamine, erakuelu, ristiusu mõju jne. Kõik need illustreerivad eespooltoodud ideid. Teema juhhib jutuaainestiku korraldamist mõnesuguseks ehituseks. Ainelaaks on elu ürglooduses, ja just indiaan-

Teema ja faabula materiaalsed ning vormilised elemendid

laste elu. Sellise valiku on mõjutanud Rousseau maailmavaade, aga ka teiste romantikute eeskujud, samuti Chateaubriandi reis Ameerikasse. Värvingult on aine tõsine ja laadilt romantilis-dekoratiivne — põhimõttel, et elu ürglooduses on ilus.

Teema algsised on motiivid, mis eepilises teoses nagu käesolev on rakendatud faabulaks. Põhi-teema teenistusse on rakendatud päämotiivistik, kõrvalteemadesse muud neile vastavad motiivid. Faabula motiivide ahelik on seotud ajalisi-põhjuslikult. See on käesolevas teoses järgmine: armastuse tekkimine suurenemine ja surm selle tagajärjel. Pääle selle esinevad motiivistikud kõrvalteemades: loodusenähtused, indiaanlaste sõjad, nende kombed, põlluharimine, isamaa-armastus, usuelu, põgenemine, tagaajamine, jälitamine, matused jne. Ainestiku ala on küllalt motiivirikas. Vastavalt teemadele on motiivid laadilt enamikus kas tõsised, eeleegilised, rasked, milles on avaldanud määravat mõju autori maitse ja kirjanduslik traditsioon, romantism. Õige palju on vabamotiivve, need on looduse kirjeldused, luuletused proosas, maaharijate elu jm., mis pole otseses seoses faabula põhilülidega ennetavalt ja põhjustavalt.

Tegevus sünnib enamasti põlismetsades, jõgede ääres, mägedes ja orgudes, kusjuures enamuses esineb tühik*). See algab suve esimesil päevil ja kestab sellest ajast, mis Chactas sattus vangi, kuni Atala peiedeni, ümmarguselt kaksküüd. Enne seda viibis ta Lopezi juures 30 kuud, olles kodunt lahkudes 17-aastane. Oma loo jutustab ta 73-aastaselt, olles pime ja kannatuste läbi karastatud ning puhastatud. Mõni aeg pärast seda langes ta lahingus. Jutustuse oluline tegevus kestab aga, nagu ülal mainitud, kaksküüd, lõppedes juuli esimesil päevil. Loo jutustamise ajaks on 1725. a., sündmustiku algus aga 56 a. varem, s. o. a. 1669. Seega on tegevus asetatud küllalt kaugemale ajalisel, samuti ka ruumiliselt.

*) tühismaa.

Tegelas-konna valik oleneb suurimal määral ideedest ja teemast, sest nemad on motiivide elavad teostajad ja ideede kandjad. Kuna teose siht on paistatategelaskirgedemõllu, siis kõlbavad päätegelasiks ainult noored inimesed — kõige loomulikumalt võib nende hingeelu olla mäslik ja viia katastroofideni. Tundeelu loomulikkust ja puhtust eeldab see, et nad on looduslapsed. Kuid neil on tarvilik evida ka haridust arvustusevõimelisuseks ümbritsevate nähtuste suhtes. Selles mõttes on nad valitud kõrgemast soost — päälikute lapsed, siin esineb aga ka veel klassitsismi värvingut: seisuselt võrdsed võivad üksteisesse armuda. Noortele kontrastiks esineb vanu tegelasi — endiste aegade inimesi, kel on ka väga läbi mõeldud osa teoses.

Tegelased
ja nende elu
kaudu kehas-
tatud ideed

Tähtsaimaid tegelasi on kolm: Atala, Chactas ja erak. Teised, nagu Lopez, sõdurid, päälikud, indiaanlased jt. esinevad nagu möödaminnes. Päätegelaseks tuleb pidada Atala'd. Atala's kehastub traagilisemalt kirjaniku põhimõte: inimene läheb elus valust valusse. See on romantiline kannataja. Hukkub ilus ja noor neiu, tal pole mingit süüd, ta iseloom on parim, mis võib mõtelda: õilis, puhas, kaastundlik, õrn, armastav ja truu — kõigiti täiuslik; kas pole tal õigust saada elust natukestki õnne? Millest on tingitud Atala surm? Tema kirglikkusest. Atalas pörkavad kokku erootiline ja usuline kirg ja nende võitlus põhjustab heroini huku, kuna ta oma ohjendamatuses ei oska loota ega leida muud väljapääsu. See on kangelasneiu, ta pigem sureb, kui murrab oma emale antud töötuse. Siin näidatakse ristisu müstilist võimu ja tugevust erootiliste kirgede üle. Kuid see nii rõhutatud ja naistele eriti omane usklikkus pole siiski kõige veetlevam Atala iseloomuomadus ja paistab vahest liialdatuna; palju ilusamini mõjuvad ta muud jooned: naiselikkus, kaunidus, õrnus ja lapselikkus. Kokkuvõetult on ta meile siiski väga sümpaatne

ja me usume, et tast oleks saanud võrratu hää naine oma mehele.

Mida on tahtnud kirjanik näidata selle kurva eluga? Kaht vihast vastasleeri — ühelt poolt usklikkust ja vooruslikkust, teiselt poolt inimese taltsutamatuid kirgi. Kumb võidab? Ilmselt usk. Kuid kas teeb see ka Atala õnnelikuks? Ei. Vastupidi — usk surmab tema, kuigi kaudselt, teadmatuse tagajärjel. Autori põhiideed on tõestatud — kired toovad meile kannatusi, usk võidutseb. Surre on Atala rahulik, usk annab talle jõudu võita meeletlikku kahetsust nii lähedase lõpmatu õnne kaotuse üle. Ta manitseb ka Chactast ristiisku astuma, sest ainult see võib anda tagasi rahu inimsüdamele, kellele elu ei anna muud kui valusid ja valusid, muresid ja piinu.

Chactas

Heeros Chactas ei paista nii silma, tema kaudu näeme heroini. See armastab teda ja ümbritseb teda oma ohvrimeelsuse ning hellusega, Chactase ülesanne on näidata Atala isiksust. Seejuures on ta aga vääriline kaaskuju sellele: ülihell armastaja, vapper, kaastundlik ja õrnatundeline, mida kõikjal tõendavad ta mõtted, sõnad ja teod. Ka tema teevad kired õnnetuks — neid ei saa ta rahuldada: armastus Atala vastu kestab ka pärast selle surma (armastus hauani). Kogu ta elu möödub kannatusis ja pettumusis, need, usk ja aeg tuimendavad Chactase südamepiinu ja toovad hinge vaikse rahulolu. Chactas sureb nii, nagu on kohane sõdurile ja päälikule, — lahingus.

Atala ja Chactase vastastikusel jumaldamises on palju rüütliajastu vastavaist nähtusist või Dante jumaldamisest Beatrice vastu.

Aubry

Kolmas tähtsam tegelane on erak. See on lepita ja — elutark usumees ja filosoof. Autor kehastab selles täiuslikku ususangarit selle iseloomulike omadustega, millede seas on esikohal ristiusu tähtsaimad vourused: ligimese-armastus, usklikkus, alandlikkus, vagadus ja elutarkus. Ta ohverdab

ennast täielikult usule ja ligimeste teenimisele. Selle kuju kaudu jutlustab Chactas ristiisku. Me näeme ta töö tagajärgi metslaste kasvatamisel ja juhtimisel, ihaleme tema loodud kokkuleppelist, rahulikku ja ilusat ühiskonnaüksuse elu (à la Rousseau), kus pole tüli ega vihkamist, alatust ega laiskust. Imesteleme ka kaunist patriarhaalset vahekorda misjonäri ja vastristitute vahel, sääal on üks isa, teised lapsed. Üle kõige nagu laotuks jumala helde ja hoolitsev käsi.

Oma maailmavaadet väljendab erak mitmel puhul oma kõnedes. Iseloomulikemad väited on tal järgmised: kui n õ r k on see, keda k i r e d v a l i t s e v a d ! Kui t u g e v on see, kes u s a l d a b J u m a l a t ! Usk ei nõua rohkem kui inimlikku ohvrit. Kaotate vähe asju, kaotades selle maailma, siin on kõik vaid mured ja oiged jne. See l i g i n e b mitmes suhtes a s k e t i s m i l e —maine elu on tühine ja halb, hauatagune — ilus ja hää.

Erak on noorte tegelaste kannatustele otsekui m õ õ d u p u u k s, et neid lepitada ja viia õigele arusaamisele elust. Kus on teie kannatused, kus ülekohtus, mida olete talunud? Kus on su voorused, kas õigustavad need sinu kaeblemisi? Teil pole muud kui kired, ja tulete juba süüdistama taevast ettenägevust. On inimesi, kes on palju valusamaid kannatusi näinud, aga need on vaiksed ja rahulikud. Meenutage Kristuse-Lunastaja kannatusi!

Umbes seesuguste kõnedega, samuti aga ka isalikude ja rahulikkude lohutussõnadega leevendab ja lepitab vana erak noorte kannatusi ja kaebusi.

Need on päätegelased ja nende poolt kantavad ideed üldjoonis. Siin esineb pääle nimetatute ka teisi ideid. Kõigepäält näeme i s a m a a ja k o d u ülistamist. (Atala kojuigatsuse laul, indiaanlaste rändamise kirjeldused.) Kuskil pole nii armas ja ilus kui oma isade maal. Selles peitub ka autori enda kodumaaigatsus. Jutustusest õhkub vastu ka sügav a r -

mastus ja kaastunne õnnetute indiaanlaste vastu.

Karakteristika on teoses üldine, ei kalduta füüsilisesse üksikasjusse, näiteks lk. 19, Atala iseloomustuses: „Ta oli korrapäraselt ilus: võis märgata ta näol ma ei tea mis korralikku ja kirglikku, mille meeldivus oli võitmatu... otsatu tundelisuus ühenduses sügava kurvameelsusega hõõgus ta vaates, ta naeratus oli taevalik.“

Vaadelnud nii tegelasi, nende saatusi ja püüdnud tungida teose ideestikku, näeme, et kõik tegelased on kirglikud, tormitsevad, aga õilsad; keegi neist ei saa õnnelikuks, suurim õnn, mida võib saavutada, on hingevaikus ning südame tormide rahulolu, kuhu jõutakse pikka de kannatuste ja usu kaudu. Huvitavad ja maailmavaateliselt kokkuvõtlikud on kirjaniku lõppsõnad epiloogis (lk. 84): „Nii möödub maa pääl kõik see, mis on hää, vooruslik, tundeline! Inimene, sa pole muud kui põgus unenägu, kui valulik unistus, sa ei ela muidu kui õnnetuste läbi; sul ei ole mingit tähtsust muidu kui oma hinge nukruse ja mõtte igavese kurvameelsuse läbi!“

Üldiselt on teada, et Chateaubriand ei armasta kirjutada pikki teoseid. Käsiteldavat teost võiks mahult, tegelasilt ja vormilt nimetada novelliks. See koosneb neljast peatükist, proloogist ja epiloogist. Need osad ei ole mahult võrdsed.

Kompositsioonist ja stiilist

Esituslaadi ja stiili poolest võiksimme „Atala'd“ nimetada poeemiks proosas. Meeleolult on ta traagiline, mille eelaimust leidub juba proloogis. Traagilisuse haritipp on õilsa ja ilusa neiu surm ja noormehe meelegaheide. Surmani ja meelegaheitele viiakse nad ränkade hingepiinade, kannatuste ja ka kehaliste valude kaudu, päämiselt aga esimeste läbi. Sügavaimalt tabab see kõik kirglikke ja õrnatundelisi inimesi. Kannatuste põhjuseks on poeetilisim, arusaadavaim ja erutavaim tundmuslike elamuste allikas —

erootiline armastus noormehe ja neiu vahel. Selleks viiakse nad kokkupuutesse — see on sõlmitus, mis on viiendal leheküljel jutustuse alguses. Järgneb lühike õnneajastu, mis on siiski seotud kannatus-tega, kuna Chactas on vang, Atala kannatused peituvad hinges; siis viiakse armastajad üksindusse — loodusse —, et rõhutada nende kirgi. Lk. 41: „Kui sa kardad südame marusid, siis põgene üksindusest;“ See kirgede ja õnne periood üksinduses on ilusamaid osi teosest, sellele on pühendatud 12 lehekülge. Kired muutuvad tugevamaks ja tugevamaks, inimlike südame tormiga seltsib looduse maru — ka see on kirglik — ja nende haritipul kostavad kõuekärgatused ja lendlevad piksenoored — põline puu puruneb ja samas ka Atala elu.

Sellele järgnev osa on traagilise illusiooni pooldest tähelepandav: Atala on hingeheitluse tipul võtnud mürki, kuid lugeja ja Chactas ei tea sellest midagi. See on teose kulminatsioonipunkt. Aimu-setsa, meeletult armastav Chactas loodab õnnele, kuid see on juba muutunud saavutamatuks. Kuidas laheneb seisund? Seda kuuleme Atala pihtimusest. Kõik õnnelootused purunevad. Järgnevad langeva osana Atala peied ja lõpuks epiloog. See on üldine pilt kompositsioonilisist tähispunkttest, millede traagilise lahenduse põhjustab armastuskirgede rahuldatus.

Tegevustiku põhjendamine on tugevasti romantiline, mitte psühholoogiline. Juba lahenduse põhjus on ülimal määral seda — esialgu takistab tegelaste sihtide saavutamist Atala salapärane kartus ja vastupanu, hiljem selgub, et see sõltus vandest oma emale.

Kõige enam viljeldud kompositsiooniline võte on kontrast, mida esineb tüüpides, tegevuses ja tegelaste hingedeski. Huvitavaim vastandlikkus on ime-line tagasihoidlikkuse ja kire segu Atalas, mis sunnib teda kord alistuma kirgedele ja armastusele, samas aga

kohe keelduma neist. Sellest ka Atala ja samuti Chac-tase kiiresti vahelduvad meeled. Kesksel kohal on ka saladuste seadeldis: esi-neb mitmesuguseid vastastikuseid teadmatusi ja ka lugeja osaks langeb neid.

Teos on täis haruldast lüürilist jõudu ja kirge. Iseloomulikult meeldib autorile erootilise ja kohutava kõrvutamine. Armastuse stseene ja unistusi saadavad või katkestavad huntide ulumine, latsutajate madude kisa, karude ja tiigrite möirgamine, krokodillide õudsed hääled, toonekurgede kruuksu-mine, piisonite möögimine, siminolimärade hirnumine jne. otsekui muusikaline kaasmäng. Kõige sageda-mini esinev loom on siiski ambralõhnaline krokodill. Kuid sellest on veel vähe, kirgede tule hari-tipul pannakse terve loodus mässama — tuuakse juur-de torm, läbinägematu pimedus, metsik müra, tuulte ulumine, puude oigamine, kiskloomade möirgamine, tulikahju pragin ja korduvate müristamiste jorinad. Ümber armastajate põleb mets, aga nad ei märka seda, ainult teineteise jaoks on neil meeli. Keset seda pu-rustab välk nende jalge eest puu — see alles ära-tab nad.

Sellest mürast viiakse lugeja kontrastidesse — maaharijate elu vaiksesse kirjeldusse, see on tõken-dav motiivistu, millist ülesannet täidavad ka paljud loodusekirjeldused.

Esitusviis on kirglik ja pateetiline, nende väljen-damiseks esinevad sagedad tunderõhulised laused ja pi-sarad, mis kestva erootilisuse tõttu ei muutu tüütavaks. Tegevustiku tagapõhi on suurepärase loodus — põlis-mets jm., mille kirjeldamine teeb stiili kirjeldusteroh-keks. Chateaubriandi keelestiil on parimaid maailma-kirjanduses. Lause on sageli lühike ja ruttav, samas aga pikem, esineb sageli perifraase. Kõnefiguurid on sädelevad, neist esikohal asuvad epiteedid ja võrdlused. Kohati tundub lauses Voltaire'i, paiguti ka piibli ja ki-rikliku kirjanduse mõju. Toredad on Chateaubriandi

antiteesid. [Vahel valasime pisaraid, vahel kat-
susime naeratada (23).] Esineb ka indiaanlaste rah-
valuule stiilelemente.

Üldiselt on keelestiil oma lihtsuses tore, siin esineb
see peen ja sügav stiilitunne, mis nii omane prantsuse
kirjanikele.

3. Kokkuvõtlikku.

Chateaubriand on suure purustamise ajas-
tu poeet ja selle tume ja sünge vaim õhkub
vastu ka ta teoseist. Kuigi need on mitmeti mõjusta-
tud ka kaasaegseist kirjanduse- ja muust maailmast,
osutavad nad siiski ka suurt omapärasust. Kahtle-
mata tõestavad need Chateaubriandi andekust. Ta
esitas oma „Atalas“ veenval kujul uut maitselaadi,
mis on samane „Paul ja Virginia“ omaga, enne kõike
aga kujund oma suure õpetaja Rousseau idee-
dele. Ei saa mainimata jätta ka saksa kirjanduse ja
idealistliku filosoofia ning inglise romantika mõju.
Kirjanik ise mainib, et ta lemmikraamatuks
olid: „Uus Heloïse“, „Ossian“, „Noore
Wertheri kannatused“ ja piibel. Sulata-
des kõik need mõjud omapärase andekuse ja geniaalsu-
sega, sai Chateaubriand selle romantikale nii tüübilise
pettumusluule rajajaks, mis populaarseimaks sai
kuulsa Byroni töis. Otse kooliline selles suhtes on ta
„René“, mille nimikangelane on tüübiline melanhool-
lik, Child Harold enne Byronit. See oli moodne elutü-
dimus — XIX s. „haigus“, mis võttis kirjanduses
varsti taudi laadi. Nisugused pettumuslikud tegela-
sed on ka „Atala“ René ja Chactas, kes tunnevad end
üle olevat ümbrusest, on uhked ja õnnetud, elu on nei-
legi küllalt tühine ja valulik. Ainult usk toob neile
pisut rahu, kuid see pole täielik sisemine õnn, vaid
nii-ütelda vooruslik rahu, mis kaotab valude teravuse.
Nad on individualistid, kes näevad elu oma
südamete kaudu. Tsivilisatsioonis on nad
pettunud, samuti ei paku elu neile kuigi palju

rõõmusid. Kui põgus on „Atalas“ õnne ja rahuliseuse aeg ning kui põhjatu sügav murede karikas. Materiaalset maailma ei ole olemas nende heeroste jaoks, pole neil muret toidu ega majaga, nende igatsused lendavad kauge ja salapärase järele, eemale inimesist ja argipäevasest elust. Väike hurtsik võrratus loodustemplit kohiseva jõe kaldal rahuldaks armastajaid. Nad kõik elavad ainult südamele.

Ühiskondlik korraldus peaks põhjenema kokkuleppel ja üksteise mõistmisel nagu eraku poolt loodud indiaani asunduses. Sääl oleks ilus ja õnnelik elada. Kuid õnnetused ja kokkuvarisemine tabavad inimesi, sest kultuur on nad rikkunud. Õilsad ja hääd inimesedki peavad surema, võimetud teostama Jumala poolt ettenähtud suurepärasest, kokkuleppelist ja õnneliku maailma. See on romantikute pessimism. Selle esindajana on Chateaubriand kõigi noorte armastatud poeet, ilusate unelmate, värelevate südamete ja pettumuste laulik, mis on ju kõik nii lähedane noorusele ja unistusele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kui vana oli Chateaubriand, kui ta kirjutas „Atala“ ja „René“?
2. Milline oli Chateaubriandi iseloom?
3. Kas on sellest näha jälgi ka tema teoseis?
4. Kas leidub Chateaubriandi teoseis huumorit?
5. Millega on seletatav „Atala“ (ja „René“) kurbus ja pessimism?
6. Kas on „Atala“ teema aktuaalne?
7. Kas faabula on huvitav, liigutav või muud?
8. Iseloomustage metslaste elu Chateaubriandi kirjelduste järgi!
9. Mis suudab nendega korda saata ristiusk?
10. Kas on Chateaubriandile täiesti vastuvõetav kultuurita elu?

11. Mis vajab inimene kõige rohkem, et elada õnnes ja rahu?
12. Kas teoses esinev kirglikkus on usutav või ebaloomulik?
13. Kas see on maitstav ja vastuvõetav lugedes?
14. Kas teose värving on soe või külm? Kas on näha tegelasis sisemist tuld?
15. Leida vabamotiive!
16. Kas on teoses esinev erootilisus puhas ja õilis või labane?
17. Jälgida loodusekirjeldusi ja kirjutada ilusaim neist kirjandus-vihikusse!
18. Milles avaldub Chateaubriandi meisterlikkus?
19. Chateaubriandi mõju. Kas meil on Chateaubriand XIX s. lõpul kuigi tuttav? („Luigemäe Olli“.)
20. „Atala“ romantilised tunnused!

c. VICTOR HUGO JA TEMA „JUMALAEMA KIRIK PARIISIS“.

1. Lühike ülevaade V. Hugo elust ja kirjanduslikust loomingust.

V. Hugo elulugu on tormikas ja suurejoonelisem kuningate omast. Sündinud 1802. a. Besançonis, möödus ta noorpõlv sõdade tähe all, mis sundisid perekonda reisima ühest kohast teise. Tulevase prantsuse romantikute juhi isa oli nimelt Napoleoni armee ohvitser ja kogenud sõjakaru, kes tõusis varsti kindraliks. Ema oli agakodanikutütar ja vana kuningakoja pooldaja. Varasemas nooruses oli kirjaniku tervis nõrk, ta oli perekonnas noorim poeg ja vajas erilist hoolitsust. Sellel oma esimesel õppeajal liigub Hugo Itaalia ja Hispaania romantilises õhkkonnas. Napoleoni languse järele läheb Hugode abielupaar lahku, kusjuures poeg jääb ema hoolde. Isa abiellub teist korda.

Victor kasvab nüüd rojalistlikus ja Napoleoni-vastases õhkkonnas. Alles pärast ema surma

V. Hugo

(1821) pääsevad talle ligi ka teissugused mõjustused. Oma isa aga oli tal vahekord s ü d a m l i k kuni selle surmani (1828), mis ajast poeg hakkas teda eriti idealiseerima ja muutus ühtlasi Napoleoni mõnitajast selle v a i m u s t a t u d k u m m a r d a j a k s .

Hugo sai hää hariduse, olles ise andekas õppija. Juba õige varakult algas ka ta kirjanduslik tegevus: ta oli vaevalt 13-aastane, kui kirjutas värssse ja muidki katsetusi belletristika alal. Need olid kuninga meelseid ning kirjutatud Chateaubriand'i, „Ossiani“ ning Vergiliuse mõju all. 14-aastasena kirjutas ta oma esimese tragöödia ja aasta hiljem oli Hugo juba Prantsuse Akadeemia kiituskirja ja paljude muude tunnustuste omanik; aastal 1820 aga juba meister, millal ta sai kuningalt esimese autasu 500 franki. A. 1822 ilmus kirjaniku esimene luuletuskogu „Oodid“, mis muretses talle kirjandusliku pensioni 1000 franki aastas ja andis võimaluse abielluda samal aastal oma noorpõlve sõbranna ja ammuse armastatu, ilusa Adèle Foucher'ga. Selle abielu üle, mis teostus pärast mitmete raskuste võitmist, oli Hugo üliõnne-lik. Inimesena oli ta varaküps, geniaalne, raudse tahtejõuga ja tervisega, lõpmatu töövõimega ja meeldiva välimusega. Juba 22-aastaselt oli ta aulegioni rüütel ja 2000-frangise aastapaiuki evija. Maa kuulsaimad mehed kuulusid varakult tema tutvusringkonda. Pärast abiellumist elas Hugo Pariisis 16 aastat — kuni maapaoni. Selle ajajärgu esimeseks kirjanduslikuks tähispunktiks on näidendi „Cromwell“ ilmumine a. 1827, mille eessõna sai romantismi manifestiks ja käristas Hugo vahekorra klassikutega. Samaks ajaks on ta toodangus arenenud ka Napoleoni ülistamine, mis muutis külmaks vahekorra rojalistidega.

Nüüd alles pääseb maksvusele V. Hugo tõeline vaim, ta erilaad, üllatuslikkus ja jõud ning ta tõuseb kaasaja kunstivaimustusliku noorsoo juhiks, selle ro-

mantikute väe juhiks, kes siitpääle vapralt ja ennast-salgavalt järgnes oma jumaldate kindralile lahingust lahingusse ja võidult võidule. Imeteldavaima tunnustuse selle võitlusvennastuse südidusest ja organiseerimisvõimest annab 1830. a. 25. veebruaril alanud „Hernani“ (e. k. 1924) lahing, mis kestis esitendusest pääle lakkamatult järgnevategi ettekannete kestel, mida oli üle saja. Samm-sammult anastasid noored klassikuilt nende positsioone ja see ei olnud kerge võitlus. See oli ägedaim kirjanduslik heitlus, kus ei puudunud isegi ähvardused surmaga, rääkimata muist võitlusvahendeist, ainulaadne ja entusiastlik, mis on omane ainult prantsuse kirjanduse huvilisele rahvale. „Hernani“ lahingu võit tõstis V. Hugo vastuvaidlematult prantsuse kuulsaimate kirjanike esirinda, kelle iga sammu jälgiti siitpääle pineva tähelepanuga.

Aastail 1830—51 ilmus Hugo sulest terve rida teoseid. Nimetatagu esmalt luuletuskogusid „Sügis-lehed“, „Videviku laulud“ ja „Sisehäälled“. Vähesest proosatöist on tähtsaim romaan „Jumalaema kirik Pariisis“. Peale selle väärivad mainimist mitmed näidendid, nagu: „Kuningaslõbutseb“, „Lucrece Borgia“ ja „Ruy Blas“.

Kirjaniku elu sel ajal oli küllaltki kirju — seiklusterikas ja liikuv. Ta võttis elavalt osa ka avaliku elu kõigist avaldusist, olles muuseas silmapaiste poliitik — vabariikluse ja demokraatia kaitsja. A. 1841 valiti Hugo Prantsuse Akadeemia liikmeks ja nimetati a. 1841 peeride-koja saadikuks. A. 1851 võitles ta Louis Napoleoni riigipöörde tänavalahinguis barrikaadidel vabariiklaste poolel ja nende kaotus pagendatas kirjaniku 19 aastaks kodumaalt, kuna ta pojad vangistati. Isiklikus elus tabas Hugo'd a. 1843 raske õnnetus. Nimelt uppus sel aastal traagiliselt ta armsaim tütar ühes oma mehega, kes teda päästa ei suutnud

ja ka ise uppus. See kaotus vapustas isa ja see püsis unustamatult ta südames kuni surmani.

Maapa o ajastu oli Hugo elus kangelaslike ja viljakaim. See oli üksainus ja alatine sõda, aga suurim ja vihaseim ta elus peetud sõdadest, mida kirjanik siit arendas ja juhtis oma vihaseima vastase, Prantsusmaa diktaatori keiser Louis Napoleoni vastu. Ta ainus, aga hädaohtlik relv oli sulg.

Mitmest kohast lahkuma sunnitud — keiser oli siis vägev —, oli Hugo viimaks jäänud peatuma Inglismaale Guernesey saarele ja siit müristab ta ühe vihast põleva hoobi teise järele oma vaenlase (vaenlaste) pihta. Sellesisuline on kõigepealt proosateos „Napoleon Väike“ (1852), kus keisrit nimetatakse pääle kõige muu tsirkuseratsanikuks, Napoleon Väikeseks — võrreldud Suure Napoleoniga, piitsutatakse ta alatust ning kelmusi ja pannakse vägisi uskuma, et keiser on suur roimar, julmur ja petis. Teine võitlusteos on luuletuskogu „Karistused“ (1853). Kirjaniku üha kasvav kuulsus tõi talle varsti sisse miljoneid, ta vahepääl kõikuma löönud majanduslik seisund paranes, mis võimaldas talle hoolitseda hästi oma perekonna eest ja töötada viljakalt. Selle aja tähtsaimad luuletuskogud on veel: „Mõtiskelud“ (1856) ja „Sajandite legend“ (1859); romaanid: „Viletsad“ (e. k. osal. 1905; 1924; 1932), „Mererahvas“, „Naeruinimene“ ja „Üheksakümmend kolm“ (e. k. 1927 — „Tapakirve aastal“). Vahepääl arenes Hugo kuulsus määratuks, ta vastane — keiser — pakkus talle võimutipul olles amnestiat, kuid Hugo loobus sellest, üteldes, et ta tuleb tagasi Prantsusmaale alles ühes vabadusega. A. 1870 täitubki laulik-prohveti ammune unistus ja lohuslikem nägemus: keiser on põrmu löödud ja vabariik võidutseb. Triumfiga saabub Hugo armsasse päälinna oma elusate ja surnud aarete ligidale. Ta asub innukalt isamaalikule tööle, võtab esialgu poliitikastki aktiivselt

osa, kuid loobub sellest vanemas eas üha enam. Seda usinamalt jätkub aga kirjanduslik tegevus ja 70-aastase raugana üllatab Hugo maailma ääretu tootlikkusega.

Nüüd oli kirjanik oma kuulsuse tipul, mis jättis varju isegi kuningate ja keisrite oma ja rahuldab ta teenitud auahnust. Victor Hugo nimi oli otsekui võluri oma. Ja tõsise prantslasena, suure isamaalase ja vabadusprohvetina laskis ta ka meeleldi ja õigustatult paista oma suurust, olles uhke ja iseteadlik. Kirjaniku maja oli tema elu viimse 14 aasta jooksul kuningalossi sarnane ja valitsejaid kohtles ta kui isikuid, kelledele ta vaatas ülalt alla.

Oma laste eest oli Hugo hoolitsenud hästi, pannes igal aastal paljud kümned tuhanded frangid oma ääretuist sissetulekuist nende nimele pankadesse hoiule, kuid ses suhtes tabas teda pettumus: kõik lapsed ja nainegi surid palju aega enne kirjanikku.

Hugo suri 83-aastasena ja maeti parlamendi erilise seadusega Pantheoni surematute kuulsuste kõrvale. Ta matused olid suurejoonelisimaid austuseavaldusi, mida kunagi on pühendatud inimese mälestusele. Oma soovi kohaselt viidi ta hauda vaestevankril, matuserong koosnes lugematuist saatkonnist sise- ja välismaalt, pärgi oli 11 koormat, peeti 16 kõnet ja rongkäigu möödumine kirjaniku puusärgist kestis ligi 8 tundi.

See oli kütkestav lugu sellest suurest kirjandusmaailma võitlejast. Peaaegu terve sajandi vaimu elu on seotud Hugo nimega, kuid suurim oli ta siiski kirjanduses, seistes siin küll romantikute nimistus, kuid valitsedes prantsuse kirjanduses ka siis, kui klassikute ja romantikute tüli oli taandunud juba unustuse kaugusse. Ta elas romantikuna üle Balzac'i, kirjutas ühes Zola'ga ja oli ikkagi imesteldav ja suur.

2. „Jumalaema kirik Pariisis“.

Romaan „Jumalaema kirik Pariisis“ ilmumise a. 1831. Ajaloolise romaani kirjutamisele mõtles Hugo juba 20-aastasena. See mõte, tekkinud ja juurdunud W. Scott'i romaanide lugemisest ja toetatud romantikute keskaegsete ainete harrastusest, sai reaalse kuju hiljem ja autor kohustas end romaani valmiskirjutama aprilliks 1829. Seda tähtaega pikendati 1. detsembril 1830, kusjuures autor iga viivitatud nädala eest pidi maksma 1000 fr. hüvitust. Siis aga puhkes revolutsioon, Hugo maja sattus kuulirahesse ja kolimisel uude majja kadus märkmik romaani ainestiku kohta. Tähtaega pikendati jälle kolmeks kuuks. Hugo sulgus tuppa, ei võtnud vastu ühtki külalist (olles muidu väga külalislahke), pani isegi fraki ja muud õhturiided luku taha, vältimaks kiusatust välja minna, riietus tööülikonda ja hakkas innuga kirjutama. Romaan valmiski õigeaegselt. Kõige selle tõttu kannab töö kohati sundkiirustuse jälgi. Isiklik elu oli kirjanikul sel ajal õnnelik, kuigi välissündmusilt tormiline eriti käsil olnud „Hernani“ etenduste tõttu.

Romaanil oli suur menu, pea oli see tõlgitud ka teistesse keeltesse ning püsib praeguse ajani loetavaima lektüüri hulgas. Eesti keelde on tõlgitud see romaan täielikult a. 1924 J. Semperi poolt. Tõlkeid Hugo luuletusist leidub meie kirjanduses aastast 1886, aga väga harva.

Läbi lugenud romaani, võime järeldada, et sel puudub läbinähtav moraalne siht. Ideed ja järeldused, milledeni jõutakse, on teist laadi ja mitmesugused. Esimalt näidatakse, et kired on tugevamad askeetlikest reeglist, tundmused mõistusest. Teine teose siht on esitada vanade monumentaalsete ehituste võlu ja äratada lugejais armastust neis peituva sajandite ja tuhandendite kauge iidsuse vastu, mis jutustab romantilisest minevikust ja protestib enese rikkujate vastu. Edasi on

Teose ilmumise-
sest

Teose kujun-
damist mõjus-
tanud juht-
tegreist

olnud kirjaniku ülesandeks anda pilt Pariisi elust ja kumbeist XV sajandil, samuti aga selle kujust ja ehitustest. Üldse on romaanil suur huvi arhitektuuri vastu, mis johtub osalt ajavaimust, osalt kirjaniku enese maitselaadist. Peab aga tähendama, et võimatuks osutub loetella kõiki ideid, mis on juhtunud romaani sünni, sest nende ala on laiapiiriline. Kogu käsitlusest hoovab aga suurt kaastunnet kõigi rõhutute ja kannatajate vastu, imestlust nii ilusa kui ka inetu suhtes.

Teema ja
faabula

Romaani teema ei ole keskendatud, esineb kaks päämotiivistikku — üks, mis kõneleb tege-
laste elust ja kannatusist, teine, mis kirjeldab XV s. Pariisi elu ja ehitusi, viimaste seas eriliselt katedraali. Põhimõtete ilmestamiseks valitud tegevustiku teema arendamine on vist liigselt koormatud selle teise motiivistikuga, mis vähendab faabulalist pinget.

Ainealaks on Pariisi elu XV s. ja tegevuskohtadeks seega selle linna mitmesugused paigad, eriliselt Jumalaema pääkirik ja Imetegude Õu. Seda valikut mõjutanud tegurid on, nagu oleme kuulnud, osalt kirjanduslikud (Goethe, Scott, Oelenschläger), osalt isiklikud. Värvingult on aine tõsine, laadilt romantiline. Sellele vastavalt valitsevad ka motiivide seas tõsised ja romantilised: armastusest, hinge-
võitlustest, hukkamistest, taplustest, unistustest, piinakambritest, santlaagrite elust, lasteröövimisest, askeesist, usukannatajaist jne. Nende kõrval aga leiame ka kontrastseid — humoristlikke või iroonilisi motiive, millede ülesanne on tõsisuse leevendamine, vahel aga ka süvendamine. Niisuguseid kohtame massistseenides, kohtupidamises, pummelunges ja mujal. Faabulise teema seisukohalt vaadatud on teoses palju vabamotive — isegi liigselt: ehituste kirjeldusis, linnakirjeldusis, ajalooliste sündmuste arutlusis, filosoferinguis jne. Ainealast tingitult ei esine peaegu sugugi loodusekirjeldusi väljastpoolt linna.

Tegevus algab jaanuari 6. päeval 1482 ja lõpeb

sama aasta augustis, kestes seega umbes 8 kuud. Ta-
gasihaaravalt saame lühidalt teada ka sündmusist enne
fabulaarset aega ja romaani languspäätükes kuuleme
mõningaist asjust pärast seda. Tegevuse ajastu on
kaugel minevikus — hiliskeskajal, mida kõik romanti-
kud harrastasid.

Romantiline teos esitab kirglikke tegelasi, kellede
kõik eluavaldused on äärmuseni intensiivsed. Nad on
elavaiks tõendusiks autori ideele, mis usub, et
tundmused on mõistusest tugevamad
igas inimeses, ja veel, et askeetliku lihasuretamisega on
võimatu lämmatada inimese kehalisi põhivaiste: need
muutuvad kirgedeks ja purustavad mõistuse tammi.

Tegelaskond
ja ideed

Huvitavaimad tegelased on Esmeralda ja Quasi-
modo, mõlemad algselt juba tundeinimesed, välise ja
sisemise olemuse vastaskujud, kes on valitud autori
lemmikpõhilause järgi, mis ülistab kontraste. „Sala-
mander annab erilise ilu näkineitsile“ — väidab autor.

Esmeralda on kaunitar, kõigi mõeldavate
hääde naise omadustega: õrn, kaastundlik, naiivne,
sügavatundeline armastaja, kohati väga kindlameelne
ja uhkegi. Ta kehastab romantikute poolt jumal-
datud ilu. Ilu on see võluvahend, mis teeb Esme-
ralda kõikide valitsejaks, kes teda näevad; ilma et tal
oleks näha teisi valitsejainimese omadusi, on ta „Ime-
tegude Öue“ kuninganna ja kõikide imetella, kel on
vähegi meelt kauniduse tajumiseks. See kehasta-
tud ilu ongi keskuseks, mille ümber romaani tege-
lased koonduvad ja mis neid seob. Esmeralda ümber
tulvab kirgede kõrglainetus ja vaibub pärast tema sur-
ma. Seega on ta herooin. Olemuselt sugulashing
Shakespeare'i Opheliaga ja Goethe Gretcheniga, on ta
siiski romantilisem neist, täis naiivset metslust ja
graatsiat — nagu tõeline idealiseeritud looduslaps.
Kõigest idealiseeringust hoolimata on Esmeralda kuju
nagu õhuline ja kerge, ta on väga passiivne ja nukuline
ega juhi aktiivselt tegevust. Selles mõttes on Atala
sangarlikum. Esmeralda hingevoitlusest ja elust näeme

ka üsna vähe. See, mis tõesti veenvalt esineb, on ta armastus. Seega on ta idealiseeritud ilu ja armastuse võrdkuju.

Huvitavam on kindlasti Quasimodo, kelle modelliks on olnud Madriidi aadlikooli küürakas ja inetu teener. See on igavesti meelde jääv tüüp, huvitav ja iselaadne. Kõik on temas alguses kontrastne Esmeraldaga võrreldes: Ta pole jubedust äratav mitte ainult väliselt, ka hing on selles kehas kuri ja tige. „Ta oli tige, sest et ta oli metsik, ja metsik, et ta oli inetu“ (169). Ei või aga ütelda, et Quasimodo tigidus oli sünnipärane, selliseks olid ta teinud olud ja ümbrus. Ümbruse põlgus, tingitud inetusest, tegi ta sobimatuks ühiskonnaga, kuna see arendas temas üksindusetunnet, endassesüvenemist ja põlgust teiste vastu. Esmeralda aga liikus alati massi seas. Quasimodo otsis endale seltsimehi ja kiindumusesemeid elutust maailmast. Selleks sai salapärane ja suur katedraal, mis asendas seltskonda ja loodust. See vahetkordinimese ja ehituse vahel on meisterlike malt kujutatud osi romaanis. Eriti liigutav on Quasimodo armastus kirikukellade vastu: need on ta sõbrad ja lapsed, kellega ta jutleb, keda hellitleb ja kelle kaudu ta saadab maailma oma peidetud sisemisi kirgi. Lugegem vaid teosest kellahelistamise stseeni! Millise hardusega avaldub siin Quasimodo hinge sisim ja igatsevaim olemus! Kirikukellad on talle kallid, need ei ole asjad, vaid imelised kõmised ja helised olendid. Algul käitleb ta neid armatsevalt ja vaikselt, siis aga satub üha enam hoogu ja hüppab kõrgeimas ekstaasis suurimale neist ja ratsutab nii selle turjal, sundides ja kannustades seda üha kiiremale kihutamisele. Edasi tuliratsu! Tuhatnelja! Las kuulevad inimesed, et täna on suur püha! Need on ilusaimad read Quasimodo südametulest ja hingepakitsusist.

Kirik kõigi oma osadega on ta sõber, naaber ja käsualune, Quasimodo on kiriku hing. Ja kui teda enam pole, on kirik muutunud otsekui sisutuks, elutuks

ja surnuks. Ainuke inimene, kellega Quasimodo läbi käis ja kõnelda sai, oli ta kasvataja, hooldaja ning isand Claude Frollo. Sellesse oli ta kiindunud koeralikult. See otsatu truudus on teine jumalik säde Quasimodo põrgut meenutavas isikus. Ja see ongi autori huvitavaim ülesanne — „otsida nurgakest inimese hinges, mis ei oleks kastetud põrgujõkke“.

Kuid kõige poeetilisem ja suurem on ta kiindumus Esmeraldas, see on kõike ületav, surmlik armastus, tugevam kui kõik muu, tugevam kui elu ise, ja see viibki ta vabatahtlikku surma. See on kolmas ja jumalikem säde Quasimodo hinges, mille äratas Esmeralda kaastundlik veelonks kaagil. Siin on kõrvutatud ülimat ilu, ülimat ebardlikkust ja ülimat truudust ning armastust. Ja selles näidatakse, kui haletsemisväärt ja kaastunnetvajav on selline elu võõraslaps kui Quasimodo, lõpmatu õnnetu, alandlik ja üksildane. Aga eks ole temagi inimene elava ja tundliku südamega! Ainult suurim ilu võib aru saada suurimast inetusest.

Kolmas päätegelane on Claude Frollo. Sedagi kuju on autor valinud enam kaastundega kui põlguse ja vihkamisega. Tema kaudu lahendatakse teose tähtsamat põhiprobleemi — aскетliku ellusuhtumuse ja lihhaliku olemuse võitlust inimeses. Frollo on samuti kirgedest vallatud kuju kui eelmisedki. Esialgu on see teadusehimu, mõistuslikkuse ja lihasuretamise kiring, mis juhib ta elu; hiljem tekib selle vastutung — erootiline — lihalik armastus, mis esimesega kokku põrgates põhjustab tegelases meeletikke hingevoitlusi ja hukutab tema. Loodus maksab kätte ebaloomuliku elu eest. Uus kiring ei ilmu C. Frollo juures meeldival kujul, pigem teeb see temast looma, kes on sageli alatu ja egoistlik. Ta tahab olla vaimuinimene, pühendub mõistusearendamisele ja usule, kuid ebaloomlike eluviiside tõttu muutub ta vaimufanaatikuks, mingiks vaimse sünguse võrdkujuks, nagu Quasimodo

on kehalise oma. Temas on mefistolikke jooni. Sageli on kõneldud, et Claude Frollo on päris negatiivne kuju, vilets ja autu lurjus, kelle kaudu Hugo tahab piitsutada vaimulikke, ja see on ka osalt põhjendatud. Ta on sünge, armutu, kuri ja tihti arg. Kuid vaadeldes asja ligemalt näeme, et need pole ta loomupärased iseloomuomadused, vaid hilistekkinud — kohutavate erootiliste kirgedede ajal, mille vastu ei ole enam suuteline võitlema ta enne nii tugev tahe ja mõistus. Autor on teda varustanud üldse paljude positiivsete omadustega. Ta on töökas, väga energiline ja andekas, jõuab elus edasi ja võtab seda tõsiselt ning karmilt. Ta ei luba endale pisimatki naudingut, elu ei ole talle pakkunud kõige lühematki rõõmuhetke; kõik on olnud ainult sünge ja rõõmutu. Oma venda armastab Cl. Frollo soojalt ja kasvatab teda hoolikalt. Ja kas ei tundu saatuslik kirepuhang Esmeralda vastu ühes kõigi tagajärgedega liiga ülekohtuse ja ränga karistusena ta väsimatu ja töörohke elu eest. Kindlasti kõneleb preestri pihtimus (lk. 365—374) väga palju kirjaniiku kaastundlikkusest selle askeetlike eluviisidega välulapse vastu. Siit näeme ka, kuivõrd tugevalt elab Claude Frollo hing. Ta pole keskpärase ega labane inimene, elu on talle raske ja tõsine nähtus, ja kui tema hinges tekib konflikt kahe vaenulise jõu vahel, siis on see elu ja surma küsimus. Ei, Claude pole kaugeltki alatuse ja kurjuse kehastus, pigem küll oma ülitugevaist kirgedest ülespiitsutatud hingevõitluse traagiline ohver. Tundmustest hukutatud mõistus. Sellise hingega mees oleks teisiti elades korda saatnud palju suurt ja väärtuslikku. Teda võib õigusega nimetada romaani h e e r o s e k s, sest et tema hingeelu on kõige silmapaistvam, teiste oma me näeme vähem, ja olulisim osa sündmustikust sõltub temast või on temaga seotud.

Kõrvaltegelased

Tegelane, kellele autor kaasa ei tunne, vaid kelle üle ta ainult ironiseerib, on P h o e b u s. See välimuiselt ilus ja jõuline sõdur on kergemeelne, labane ja ru-

mal. Ta pole võimeline sügavaiks elamusiks. Kuid seesugused mehed elavad, saatus on neile lahkeim ja vastutulelikem. Kõik ilus, huvitav ja sügav hukkub, võidutseb aga labasus, igapäevasus ja rumalus.

Pierre Gringoire, ajalooliselt esinenud kirjanik, on filosoof-boheemlane, omast kohast küllaltki huvitav kuju, kuid erilise kandvusetä ja ülesandeta. Ta on donquijotelik fantast, inimesena mitte halb, mitte aga ka erilisel kangelaslik. Eluraskused muutuvad tema läheduses kuidagi paindlikeks ja taanduvad, sest ta ei võta neid tõsiselt; kuid tema vääramatu maailma-vaade on, et igast sekeldusest tuleb igatahes päästa oma nahk kõigepäält ja pole mõtet ohverdada iga asja eest oma elu. Gringoire saab elust võitu sõnades. Tema on teoses otsekui lugeja juht läbi sündmustiku, ilma et ta ise mängiks selle motiveerimises suurt rolli. Raskemais ja traagilisemais kohtades aitab tema kerge lobisemine ja filosofoering leevendada kurba õhkkonda.

Jehan Frollo on noor, elurõõmus ja päikese-paisteline skolaar. Temas esineb kergemeelne pummeldaja, aga teravameelne eluvaatleja, kes kõigest hoolimata on sümpaatne. Isegi surres on ta vapper ja lõbus nagu eladeski: ta irvitab surmale näkku ja langeb lauldes kuristikku, tõendades oma sangarikkust ja üleolekut elust. Niisugune surm on aga väga liigutav; see on ilusaim hukkumise stseen teoses.

Eriliste tegelastena esinevad veel kirik ja mass — kirjanduslik võte, mille viljelemises oli hiljem Emile Zola meister — järelikult naturalistlikud tegevusjõud enne naturalismi. Mass on tujukas, kergemeelne, siin armuheitlek, samas aga verejanune, karjudes kord: „Hosianna!“, varsti aga: „Poo risti, poo risti!“. Huvitavaim masstegelasena on „Imete gude Ōu“. Neile inimestele on autor kaasa tundnud ja kehanud neis otsekui ilu ja õigluse südametunnistust.

Katedraali on autor muutnud hingestatud olendiks, kes kannab sajandite vaimu ja elu. Seda

personifitseeringut aitab läbi viia Quasimodo, kelle käes kiriku tornid ja sakid muutuvad sõnakuulelikeks, kes annab talle oma hinge, aga võtab vastu ka mõjustusi hoonelt, muutudes ise nagu selle osaks.

Vaadelnud tegelasi, võime ütelda, et nad on enamus kirglikud, kõik on erandlikud kujud. Neis peegeldub Hugo armastus kolossaalse, huvitava ja erilise vastu. Inimkirgede rahutus on otsekui saatust — paratamatu ja igavene, mis alistab kõik — preestri, kaunitari, kirjaniku, ebardi ja ohvitseri — jah — isegi see viimane on kannatanud oma kirgede tõttu. Kõik piinlevad ja enamus neist hukkub. Ainult kirik, kõige selle valu ja surma külm tunnistaja, seisab ja vaikib salapäraselt ning süngelt.

Hugo ei möödu romaanis ka ühiskondlikest küsimusist, vaid arvustab neid. Võllanalja heidetakse kohtupidamise üle — juhm ja kurt mõistab kohut kurdi üle! Kirikumehi ei näidata ka just nende parimast küljest. Kuningas Louis XI kaudu arvustatakse kuningriiklust ja tekitatakse sümpaatiat demokraatia vastu jne. jne.

Tegelased ja nende teod on romantilised, kontrastirikkad; moodse psühholoogilise romaani seisukohalt vaadatud on neis muidugi palju imeликku. Kuid seda aitab lepitada nende asetamine kauges minevikku ja erisugusesse ümbrusse. Üldiselt aga on nad prantsuse rahvale omase hingelaadiga ja küllalt selgejoonelised. Üle kõigi nende aga avardub Hugo kõikemõistev humaanus, suur kaastunne õnnetute vastu, olgu need siis rikkad või vaesed, ilusad või inetud, targad või rumalad. Kõigile suhtutakse erapooletult.

Kompositsioonist ja stiilist

„Jumalaema kirik Pariisis“ on romaan, koosnev üheteistkümnest osast, mis veel jaotatud alapäätükesse. Ta on mahukas — tegevusse on rakendatud arvukas tegelaskond kuningaist kerjusteni ja ainet käsitletakse järjekindlalt suure põhjalikkusega. Teoses antakse küllaldane kujutus Pariisi elust XV s., kusjuures näeme

elu nii-ütelda tänavapoolset külge, kuna hoopis vähem on tungitud tegelaste koduseisse toiminguisse ja perekonnaellu. Tegevusse on rakendatud ka ajaloolisi isikuid ja ajaloolis-miljöoline element on silmapaistval kohal. Kõige selle tõttu võiks teost nimetada ajalooliseks romaaniks. Tegevus on keeruline ja mitmepaikne ja annab oma ajaloolisel taustal kindla ja lõpetatud pildi pää- ja kõrvaltegelaste elust.

Dramaatilise sõlmituse tekitab ilu Esmeralda kaudu. Temaga kokkupuutesse viidud, kaob tegelaste-vaheline tasakaal ja rahulik elu ning tekib ja areneb intriig, mille lahendamine saab suuremale osale neist hukatuslikuks. Tegelaste kokkupuutesse viimiseks on enamasti avalikud platsid, saalid, tänavad jne., kuhu igapäevase tulek on kergemini põhjendatav. Kõik need ristlemised ei ole paratamatud, vaid juhuslikku laadi, aga siiski saatuslikud. Ilu haarab kõik kaasa ja kisub nad elamuste ja võitluste keerisesse. Pierre Gringoire näeb Esmeraldat ja järgneb talle salapäraseil põhjusil, ta on poet ja teda hurmab ilu. Claude Frollo silmab teda oma kambriaknast tantsimas ja veetleva tantsijanna kaunidus äratav askeedi hinges meeletu kire; Quasimodo ja Phoebus kohtavad Esmeraldat röövimiskatsel, kusjuures viimane kohe armub, Quasimodo tükkestab aga Esmeralda kaagil, kui see näeb, et neiu evib koos iludusega ka südamehädust. Tegelaste üksteisega sidumusse seadmine võtab enda alla kaks osa romaanist, kuid esialgu ei tunne me nende kõikide tegevusmotiive ega ka neid endid — päale nimetuste, me näeme neid ainult midagi tegevat, mis meile pole kohe selge. Alles tagasihaaravalt saame kõik teada. Seega on sündmustiku algus üldjoones järsk (ex abrupto). Asja teevad seega juba alguses põnevaks ja keeruliseks mitmesugused saladused, mis esinevad üksikute tegelaste vahel, aga suurelt osalt ootab ka lugeja paljude saladuste lahendusi. Nii on saladuste seadeldis romaanis väga tähtsal

kohal. See ligineb ses suhtes peaaegu seiklusromaanile. Võib ütelda, et suur osa õnnetusi ja surmajuhtumeid on tingitud saladusist. (Esmeralda — Gudule!)

Esimeseks motiiviks, mis põhjustab tegevust, on Cl. Frollo armumine Esmeraldasse; sellest järgnevad teised: Esmeralda röövimiskatse, mida lugeja viiakse nägema kah võlutud Gringoire'i kaudu, Esmeralda päästmine ja tema kiindumine Phoebusesse, Quasimodo vangistus ja karistus ning kiindumine Esmeraldasse, Esmeralda ja Phoebuse kohtamine ja viimase haavamine, Esmeralda hukkamõistmine ja päästmine Quasimodo poolt; see toob ta Cl. Frollo ja Quasimodo lähedusse ning piitsutab kõrgemale esimese kired, muutes vaenuliseks ka vahekorra isanda ja teenri vahel. Ja lõpuks hukatuslik lahendus, kus on põhjustav osa Gringoire'ilgi. Esialgu areneb tegevus aeglaselt, olles läbi põimitud tõkendavate kõrvalteemadega, mis on päämiselt linna ja kirikukirjeldused, lõpu poole aga kiiresti ja tempoliselt, mis on õieti tehtud, kuna lugeja pingutatud huvile ei oleks siis enam vastu võetav nii pikkade tõkkeosade lugemine kui alguses. Huvitav ja asjatundlik on ka see, et kulminatsioonis ja lahenduses tuuakse kõik tegelased kohale, otsekui viimse lahingu löömiseks. Siin on mass, Esmeralda, Quasimodo, Cl. Frollo, J. Frollo, Gringoire, Phoebus, Gudule jne. Isegi kuningad ja võimumehed peavad sellest osa võtma. Lahenduse nobedamat arenmist takistatakse esialgu, aga siis järgneb kõik kiiresti — mõne tunni jooksul hukuvad Jehan, Esmeralda, Claude Frollo ja Gudule, rääkimata lugematuist langenulist massi hulgas. Ja Quasimodogi ei ela enam kaua. Tõesti, neist surmasaanuist peaks piisama romaani lahenduses! Kuid sellegi kohutava surmalava juures ei unusta autor sekka poetamata huumorit: Pierre Gringoire'igi elu jõudis traagilise lõpuni: ta hakkas kirjutama tragöödiaid. Aga veel traagilisemalt läks lugu Phoebusega — ta abiellus.

Romaani ülesehitus põhjeneb üldiselt k o n t r a s -

tidel, see on Hugo hiilgeala, kus ta võib teha imet. Selle põhimõtte ajal on valitud juba tegevuse taust: vaikiv, külm ja pime igivana katedraal — selle ümber aga kirglik elu, valu ja surm. Samuti tegelased: Esmeralda ja Quasimodo, Claude Frollo ja ta vend — askeet ja elunautleja jne. Pääle selle esinevad kontrastid tegelaste iseloomudes endis ja nende arenemises. Claude enne ja nüüd, Quasimodo loom ja inimene, Gudule-Paquette, massi kiiduavaldused ja verejanu. Tegevuslikku kontrastsust taotleb näiteks „Imede Öue“ prassingu kirjeldus enne suurimat verevalangut, elagu lõbu! Ka üksikuis pildes näeme kontraste: Esmeralda ja võllas, õrn neiu ja ahelad v. t. Nägelist efekti taotellakse kitsekeseaga, kes isegi kirikusse kaasa viiakse! See on dekoratsioon.

Sügavtragism läbib romaani. Sellest suurim osa on Esmeralda kanda. Kogu maailmas leiduv ülekohus, tigheidus, rumalus ja pahelisus ründavad seda ilusat ja õrna neiu. Tal pole vähimatki süüd, ei ka omadusi, mis kuidagi õigustaksid või talutavamaks teeksid raskeid saatuselööke, mis teda tabavad. Just see, et ta on ise veel nii noor, passivne ja puhas, annab ta kannatusile erilise suuruse. Nii palju viletsust ja valu ühele tütarlapsele veeretada tundub meie aja lugejale liig, kuid romantikute afektide armastusele on see iseloomuline.

Aga teistegi tegelaste saatus pole palju rõõmulikum. Kõigi nende kaudu esitab autor lugejale inimlike kannatuste ja mure põhjatust, südametuse ja koleduste hulka, samal ajal aga ka ülimate ilu, altruismi ja eneseohverdust. Ja see paneb meid sügavalt mõtlema, kuidas ja miks leidub siiski maailmas ilusa ja õilsa kõrval sellisel määral halba ja õudset.

Keelestiililt on Hugo tugev, kindlapiiriline, veetlev ja vaimukas. Osalt on selles tunda ka muidugi eelnevate suurmeisterite stiilelemente, kuid see pole suur ega taunitav, sest ikkagi on Hugo omaette stiilmeister.

3. Kokkuvõtlikku.

Hugo teoseist paistab meile vastu suur romantik. Kui võrrelda äsjakäsiteldud teost „Atala'ga“, siis pole selles küll soojust ja lüürilisust, mis esineb Chateaubriand'i novellis nii stiilis kui käsitluslaadis, aga selle eest on Hugo tugev jälle muil alul. Ta toodang on tulvil fantaasiat, grandioosset ja erilist. Tugevasti istutas ta kirjandusse kontrastipõhimõtte ja tõestas, et ka inetuses leidub poeetilist. Hugo ei ole mitte ainult kuuvalguse romantik, vaid ta astus elule lähemale, tuues kirjandusse ühiskondliku elementi. Seejuures on ta taga-kiusatute ja õnnetute kaitsja. Tema nimi on loojaks sellele, mis on prantsuse, ühtlasi aga ka kogu maailma kirjanduses suurt, ilusat ja mehist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelda Hugo ja Chateaubriand'i päritolu, elu ja ise-loome!
2. Kumb kirjanik on tootlikum?
3. Missuguseid kirjandusliike on viljelnud Hugo?
4. Kas tema teoseis on kasutatud ka tegelikus elus nähtud ja kuulnud aineid? Kas avaldub nende mõju kaudseltki?
5. Jälgida kirjaniku maailmavaate muutumist; millal jääb see püsima samale seisukohale?
6. Milles seisneb V. Hugo elu suurejoonelisus ja sangarlikkus?
7. Missugused teemad on kirjanduses aktuaalsed? Kas käsiteldud romaani oma on seda?
8. Kus sünnib tegevus romaanis „Jumalaema kirik Pariisis“?
9. Jälgida seos- ja vabamotiive!
10. Iseloomustada massi ja kirjeldada tema eluavaldusi!
11. Kas surmajuhtumid romaanis erinevad üksteisest, või on need väga sarnased?
12. Leida saladusi ja jälgida, kuidas neid lahendatakse!
13. Kas romaani lõpp on hästi koostatud?

14. Kas Hugo on tugev tüüpide loomises?
15. Jälgida tegelaste kannatusi ja elu! Kas näeme palju õnne?
16. Missugused inimesed meeldivad teoses autorile rohkem?
17. Otsida kontraste! Ilusa ja inetu vastuseadmist!
18. Mis ülesanne on Esmeralda kitsel?
19. Kas romaan on laadilt soojem või külmem kui „Atala“? Kas pilvelisem või elulisem?
20. Analüüsida stiili jutustusis, kirjeldusis ja dialooges!
21. Leida romaani romantilisi tunnuseid!
22. V. Hugo mõju?

VI. Aleksis Kivi ja „Seitse venda“.

1. A. Kivi elust.

Aleksis Kivi elulugu, mis mitmeti meenutab meie õnnetu kirjaniku Juhan Liivi saatust, on üks traagilisimaid soome kirjandusloos.

Aleksis Kivi (kodanikunimega *Stenvall*) sündis Uusimaal*) Nurmijärve kihelkonnas Palojoel külas 10. oktoobril a. 1843. Kirjaniku esivanemad põlvnevad vanast Palojoelt pärit olevast sugukonnast, kelle kohta leidub kirikuraamatuis teateid 17. sajandist pääle. Rootsi nime *Stenvall* saanud üks ta esivanem sõjaväes teenides, sellest hoolimata et oli umbsoomlane. A. Kivi isa, vaikne ja endassesulgunud mees, oli rätsep; ema, Tuusulast pärit oleva sepa tütar, kodus kangaid ja tegi külarahvale õmblustöid. Isa suurimaks nõrkuseks oli viin. Ema suutis siiski oma hoolikuse tõttu hoida püsti majapidamist ja kasvatada üles viis last — neli poega ja ühe tütre. Perekonna vaesust aitas leevendada ema soe süda ja harras usutunne. Ta luges hoolikalt piiblit ja jutustas sellest lastele lugusid ja juhtumusi. Siit ongi pärit kirjaniku hilisem kiindumus pühakirjasse. Emalt on ta pärinud ka tundelisust ja elavust.

Aleksis sai veeta oma lapsepõlve päevad ilusail kodunõmmedel vabalt ümber joostes ja külalastega mängides. Elava, lepliku ja õiglase iseloomu tõttu tõusis ta mängujuhiks. Ta juhtis mängulinnade ja ki-

*) Uusimaal on sündinud veel kaks soome kirjanikuduse suurmeest: Mikael Agricola — soome kirjakeele looja — ja Elias Lönnrot — „Kalevala“ koostaja.

Aleksis Kivi

rikute ehitamist ja pidas lastekogudusele pastorina jutlust. Juba aegsasti tuli temas nähtavale kalduvus huumoriks: ta oskas teisi lapsi oma elavate naljakõnedega lõbustada. Kuigi juba maast-madalast nõrga kehaehitusega, käis ta juba poisikesepõlves palju küttimas. Sügisel tõi ta tihti seljatäite kaupa linde koju. Siit kasvaski temas suur armastus laante vastu, mille poole tundis tungi kogu eluaja.

Esimest õpetust sai A. Kivi oma isalt kodus, hiljem aga M. Costiander'ilt, kes pidas rändkooli. Juba varakult avaldus poisis vaistlik kalduvus kirjanduslike harrastuste poole. Ta teeb juba noorena katsed luuletada ja harjutab ka joonistamist. Temalt on säilinud väike sullejoonis Palojoe külast ja kodutoa ahju kohale joonistas ta söega ja tõrvaga taeva ja põrgu pildi. Nõnda katsus ta oma tähelepanekuid ja fantaasiat tõlqitseda, kuni jõudis lõppeks selgusele, et ta võis oma nägemusi esitada päämiselt keelevahenditega.

Kaheteistkümne-aastasena viidi Kivi Helsingisse kooli, sest temast ei saanud isa ameti jätkajat. Teda kiskus mingi sund hariduse poole. Vaesus sunnib teda kogu kooliaja elama väga viletsais oludes, mille all ta nõrgapoolne tervis kannatas. Sellega ongi seletatav ta aastatega üha kasvav keheline nõrkus. Kaheksateistkümne-aastasena katkestab ta suure puuduse, väsimuse ja haigluse mõjul oma koolipõlve. Ta õpib siiski veel edasi, et eraviisil küpsuseksamile ette valmistuda ja astuda siis ülikooli. A. 1857 sooritabki ta üliõpilaseksami, kuid kurnatud tervise ja rahapuuduse tõttu ei saa ta ülikooli astuda, vaid teeb seda alles 1859. a. kevadsemestril. Püsivaiks ülikooliõpinguiks ei ole tal aga raha. (Teda oli abiturierendina väheselt toetanud I. V. Snellman, hiljem aga mag. Julius Krohn.) Ülikooli nimekirjas on ta kuni 1865. a. kevadeni, kuid ei võtnud õpinguist pidevalt osa, vaid oli kohal tõeliselt ainult umbes kolm õppeaastat. Kuid kõike sedagi aega ta ei tarvitanud korrapäraseks ülikoolitööks. See tõttu jäi ta haridus juhuslikuks ja lünklikuks. Ta oli

õppinud veidi üht ja teist, päämiselt ajalugu, keeleteadust ja esteetikat. Parima meelega kuulas ta E. Lönnroti loenguid „Kalevalast“ ja loenguseeriaid Shakespeare'i draamadest. Suurima osa oma ajast kulutas ta väliskirjanduse lugemisele. Eriti suure innuga luges ta rootsikeelses tõlkes Shakespeare'i ja Cervantese teoseid. Shakespeare'isse ta kiindus nii, et õppis paljud kohad ta näidendeist pähe. Üliõpilas põlves võis ta seltskondlikust elust kehvuse tõttu vähe osa võtta. On teada ta tutvused ainult mõnede üksikute Helsingi haritud perekondadega. Ta oli kiindunud kunsti- ja kirjandusehuvilisse neiusse Albina Palmquist'isse ja hiljem kaunikehalisse tantsijannasse Alina Frasa'sse, kuid need suhted ei küündinud unelmaist kaugemale. Ta leppis nende võlurite austamisega kaugusest, sest ta oli armu-unistusis häbelik romantik. Eriti neiu Alina Frasa „valge räti lehve“ tant sulaval on jäänud püsivalt elama Kivi meelde ja ta luul esse.

A. 1865 pidi A. Kivi olude sunnil lõplikult tõmbuma linnast maale, ülikoolist üksindusse, suure looduse keskele. Juba üliõpilasaastail oli ta veetnud kõik suved ja muud vaheajad kas kodus Nurmijärvel või rootsikeelses Siuntio kihelkonnas oma venna Juhani juures, kes oli talurentnikuks. Nüüd saigi Siuntio A. Kivi asukohaks kuni 1871. aastani. Siin on ta elutingimused algul rasked ja ta peab leppima sageli ainult soola-leivaga, sest ta vend on sattunud majanduslikku kitsikusse. Õnneks võtab siit mitte kaugel elav rootsi preili Charlotta Lönnquist ta oma toidule, kuna Kivi kolib algul viimase elukoha lähedal asetsevasse jahimajakesse, hiljem aga oma abistaja majja. Kirjanikule anti tarvitada väike nägus kamber, kus ta tundis ennast algul koduselt. Siin edenes ta kirjanduslik töö, mis talle rahuldust valmistas. Ta hoolitses ka hoolega tervise eest, käies metsas jalutamas ja jahiretkil. Hilissuvest alates käis ta järjekindlasti ujumas, et tervist karastada.

Siiski hakkas see umbrootsi maakoht teda viimaks tüütama. Ta tundis end elavat nagu võõrsil, nagu vanglas. Ta ei saanud kõnelda isegi emakeelt, vaid pidi seisma eemal oma rahva vaimust ja neist äratusist, mida kodukoht oleks pakkunud. Ta igatseb pärast isa surma tagasi oma koduonni ja palus seepärast venda osta see talle oksjonilt ja hankida sinna mõni vana nais-terahvas teenijaks. Hiljem loobub ta aga oma kavatsusest. Kivi seisukorra muutsid veelgi raskemaks võlausaldajad, kes käisid talle just samal ajal raskesti pääle, kui preili Lönnguisti tabab majanduslik kitsikus, millest kirjanik teda jõudu mööda katsus päästa. Kuigi need aastad, mis ta Siuntios viibis, oli üksainus tööpäev, ei suutnud meeleheitlik töö vähendada tema ainelist viletsust. Et kirjanduslik töö oli sellal vähe ta-suv (harilikul puutöölisel oli Helsingi ümbruses parem aastatulu kui A. Kivil), siis ta otsustas hakata valit-sejaks õppima, et teenida raha kehalise tööga, kuna see oli hinnatavam kui vaimne.

Need kavatsused aga nurjusid, sest Kivi tervise seisundis oli vahepeäl sündinud äkiline pööre halve-male. Juba 1869. a. lõpul suurenes ta haigus märga-tavalt. Alatoitus kasvu- ja koolieas, mõtteid pingu-tav töö, ebakorrapärane elu, vaesusest tingitud alan-dus-seisukord, majanduslikud mured koos ta kirjandus-likku toodangut mahategeva Ahlqvisti jätkuvate karedate arvustustega mõjusid kahjulikult Kivi närvi-desse. Tema sõnade järgi oli ta „südant juba üle 20 aasta iga päev küpsetatud tasasel tulel“. Kirjaniku päävalud aina suurenevad alatistest verevoolamistest pähe. Juba a. 1870 hakkas Kivi vaimne tegevus nõr-kema ja 1871. a. kevad-talvel toodi ta Helsingi vaimu-haigete kliinikusse, kust viidi varsti Lapinlahe haig-lasse ravimisele. Arstid tunnistasid ta vaimse seisu-korra täiesti parandamatuks. Selle järele viis ta rätse-past vend Alpertti Stenvall haige kirjaniku enda juurde T u u s u l a s s e ja Nurmijärve vald maksis 5 tündrit vilja aastas ta ülalpidamiseks. Umbes 10 kuud elas

kirjanik niiviisi vallavaesena, kuni 1872. a. 31. detsembril saabus vabastav surm. Ta viimsed sõnad olnud „ma elan“. Ta maeti Tuusula kalmistule, kuhu mõned aastad hiljem püstitati mälestuskivi, millesse on raiutud „Seitsmes vennas“ Eero kohta lausunud sõnad: „Kogu meie kodumaa pilt, ta sõbralik emapale oli igavesti surutud ta südame sügavusse.“

2. Ülevaade loomingust.

a. Dramaatiline looming.

Soomes oli enne A. Kivi ilmunud vaid mõni üksik Soome algupärane näidend. Küll oli juba 200 aastat enne seda soome keel kõlanud laval, kuid selle arengu lämmatas soome haritlaskonna järk-järguline rootsistumine. Tegelikult esimeseks Soome rahvusteatri rajajaks oma dramaatiliste teostega oli A. Kivi, kelle teened on veel seetõttu suuremad, et ta lõi dramaatilisi meistriteoseid peaaegu täielisel näitekirjanduse uudismaal.

Kivi alustaski oma ilukirjanduslikku loomingut näitekirjanikuna. Ta esimene avalikkuse ette astunud näidend oli Kullervo*). See värsivormiline kurbmäng, mille ainestik on võetud „Kalevalast“, tõi a. 1860 kirjanikule Soome Kirjanduse Seltsi näidendivõistlusel esimese auhinna. Ülesehituselt pole see esikteos küllalt terviklik ja evib mõningaid puudusi. Seevastu on selle sõnastusviis otsene, julge, algupärane ja sageli lüüriline.

A. Kivi on loonud hiljem veel terve sarja näidendeid („Jooksikud“, „Öö ja päev“, „Ölleretk Schleusingenis“, „Leo ja Liina“, „Canzio“, „Margareta“ jt.), millest on parimad ühevaatuselised väikesed näidendid

*) Autor kasutas teose puhul esimest korda kirjani-
kunime K i v i.

„Kihlus“ (1866), mis käsitleb kosjaseiklusi, ja „Lea“ (1869), mis põhjeneb piibliainestikul. „Lea“ oli Kivi draamatooteist ainus, mis näideldi ta eluajal, ja selle esimene ettekanne 1869. aastal sai tähtsündmuks soome teatri ajaloos.

Mitte ainult kirjaniku enese dramaatilise toodangu, vaid kogusooe senise teatrikirjanduse tipuks, on kuulus komöödia „Nõmme-kingsepad“ (1864)*. Kivi sai selle eest Soome riikliku kirjandusliku auhinna.

„Nõmmekingseppadeks“ on Kivi täiesti oma õigel alal puhtsoomelise elu kujutajana ja huumori loojana.

Siin pole püüdnud niivõrd sündmustikul ja int-riigil kui just tegelaste iseloomustamisel. Päätegelane Esko on Kivi kõige laiaulatuselisem humoristlik iseloomumaaling. Esko on nähtavasti iseloomult läinud pehmesse ja poolkohtlasesse isasse, kuid emalt on ta pärinud turjaka jõu, ägeduse ja jonnakuse. Ta väliselt austab oma vanemaid, ei varasta ega valeta ega ole kunagi veel viina maitsnud. Kõige iseloomustavam on talle sügav õiglustunne. Kui ta on meelemõistuseta olekusse löönud nõrga rätsepa ja talle antakse nõu põgeneda, siis lubab ta end ise kohtule üles anda arvatava tapmise eest. Ta teadmiste ja kogemuste ring on äärmiselt kitsas, lugeda ta küll oskab, aga kirjutada mitte. Ta on kergeusklik ja kogenematu kui laps. Kogemus pole teda isegi õpetanud oma rumalust varjama. Ta on kõnelustes avalik ja ikka täis eneseusku, valmis kartmatult sööstma ka kõige pöörasemasse seiklus-tesse. Esko on kättemaksusilmapilgul niisama pime kui Kullervo, aga koomiline. Ta tõukab pulmas ümber lauad ja toolid, purustab aknad ja viiuli. See talt-sutamatu märatsemine näitab ta iseloomu looduslapse-lisust ja primitiivsust. Purjusolek tõstab ta jõutunnet, eneseuhkust ja julgust, ta vaim rändab humala-inspi-

*) Näidend ilmus Kivi sajaaasta sünnipäevaks ka eesti keeles F r. T u g l a s e tõlkes.

ratsiooni heledais kõrgusis, kuhu kõik maine paistab olevat väike ja tühine. Temas võime märgata rööbiti iseloomu metsikut toorust ja südame kuldsust. Selles iseloomumaalingus on kujutatud vägevaid tõuse ja mõõnu, valgust ja varjusid. Põhjamaade kirjanduses ei leidu sel peaaegu ühtki võrdset rööbaskuju. Mitmekülgsuse, järjekindluse ja eriti laia huumori poolest võime Esko asetada Shakespeare'i ja Cervantes'e parimate inimkujutuste kõrvale.

„Nõmmekingsepad“ on rikas ka teistelt tegelastüüpidelt. *M a r t a - m o o r*, „Nõmmekingseppade“ perenaine, on mehelik nuudivalitseja, kuid agar ja praktiline majapidaja. Ta mees, meister *T o p i a s* on seevastu ebaseaduslik ja allasurutud, pehme ja rumal, kellele ongi nuudivalitsus vajalik. Selles kontrastses seigas peitub juba huvitav karakterite koomika. Teisist huvitavaist tegelasist on veel tähelepandav köster *S e p e t e u s* vanaaja piibelliku meelelaadiga poolharitlasena, kes ennustab „naistevalitsusest maakondade hukumist“.

„Nõmmekingseppade“ tegelased on tugevasti seotud oma maapinnaga. Nende silmaring on piiratud, nad on vanameelsed ja usulised mõisted on sügavalt tunginud nende ellu, nii et piibli keel nende suus tundub üsna kodusena ja omasena. Siin esineb selle põhjamaaise loodusrahva ääretu primitiivsus nii hääs kui ka halvast tähenduses.

„Nõmmekingseppade“ koomika on puhtsoomeline ja temas arenev tegevus annab kõige sügavama ja täielikuma pildi soome rahvast. Ei saa mainida ühtki enne „Nõmmekingseppi“ ilmunud soome komöödiat, mis tähendaks rahvakujutuse alal sellest kõrgemat kunstilist saavutust.

Kivi ei saanud iialgi näha oma näidendite lavastamist. Need pääsid lavale alles veidi aega enne ta surma, kui kirjaniku vaimne seisund oli juba nii masendunud, et ta ei suutnud taluda seda tähelepanu, mis oleks tekitanud ta ilmumine teatrisse. Räägitakse, et

ta liikus rahutult teatri ümber, kus etendati „Lead“, julgemata sisse astuda.

b. Lüüriline looming.

A. Kivi toodangus on lüürikal tagasihoidlikum koht, sest see moodustab ainult kõrvalisema osa. Kivil on eeldusi ka lüüriliseks luuletajaks: puhas, ergalt süttiv hing, haruldaselt lai ja vaba kujutlusväli ning võime vaistlikult tajuda keele kõlalist ilu. See kalduvus paisab silma ta proosatoiksi. Siiski on Kivi kirjutanud luuletusi üsna vähe, kokku ainult poolsada pala.

Esimest korda ilmusid trükist Kivi kaks väikest luuletust 1860. aastal albumis „Maasikad ja mustikad“. A. 1866 avaldas ta 12 luuletust „Kirjanduslikus Kuukirjas“ ja omal kirjastusel väikese luuletustevihu „K a n a r b i k“. Et neil luuletusil polnud menu, siis Kivi müüs rahapuuduses peaaegu terve trüki makulatuuriks ühele pudukaupmehele.

Kivi luuletuste ained on mitmekesised. Leidub looduslaule, milles on valdav ühtekuuluvustunne ümbritseva loodusega (nagu „Jahimehe laul“), on ka mitmeid usulisi ja filosoofilisi hingesügavusi käsitlevaid laule (nagu „Ema ja laps“, „Tusk“). Pole aga peaaegu ühtki patriootilist luuletust (kui välja arvata luuletus „Soomemaa“, mis on loodud Runebergi „Maamme“ eeskujul), vaid need on subjektiivsed meeolude ja elamuste väljendused, mis on osalt romantilist, osalt realistlikku laadi. Neis peitub kaudselt kirjaniku elutraagika, meeheide ja sünge melanhoolia, vastandiks ta proosatoodangule, mis on optimistlikum ja elujatavam.

A. Kivi luuletustes võib märgata vähesel määral Runebergi ja Topeliuse, Dante „Jumaliku komöödia“, Ossiani laulude, Horatiuse ja Vergiliuse mõju. Rohkem aga on juba kasutatud soome rahvarunode eeskujus. Siit on laenatud motiive kui ka sõnastusstiili vahendeid. Lihtne rahvaluuleline väljendus, alliteratsioon, assonants, runoline kujutluslaad — need anna-

vad Kivi luuletusile erilise võlu. Parimaks näiteks sel alal ja ka Kivi üheks meeleolukamaks luuletuseks, milles väljendub kaudselt luuletaja raskemeelsus, on „M u s ü d a m e l a u l“, mis on paigutatud romaani „Seitse venda“ lõppu.

Mu südame laul.

Toone mail on metsad kullas,
Sääl on kätki mustas mullas,
Sinna mu lapse ma saadan.

Sääl on lapsel lõbus olla,
Toone härra vainudella
Kaitseda Toonela karja.

Sääl on lapsel lõbus olla,
Õhtu jõudes õõtsutella
Põlvedel Toonela neitsi.

On mu lapsel lõbus olla,
Kullast kätkis õõtsutella,
Kuulata öösorri laulu.

Toone salus vaikus püha,
Säält on kaugel vaen ja viha,
Kaugel maailma kavalus.

(Fr. Tuglase tõlge.)

Seda imelist laulu peetakse Kivi parimaks lüüriliseks luuletuseks. Selles on väljendatud väsimus ja surmaigatsus mitte ahistavana ega südamesse löikuvana, vaid vaikse raskemeelse üminana. Siin kajastub heitlustest väsinud autori kõige salajasem ja haiglasem igatsus igavese rahu (Toonela) järele.

Veelgi suurem meeleheide ja süngus valitseb luuletuses „Tusk“ („Ikävyys“). „Mu südame laul“ ja „Tusk“ on kui tumedad kuristikud Kivi luuletoodangus. Need tõestavad, et ta elusaatuse üle oli juba va-

rakult langenud vari nagu meie õnnetul kirjanikul ja luuletajal Juhan Liivilgi, kelle luuletustegi elamustes ja meeoludes leidub osalt võrdkohti vennasrahva saatuskaaslase omadega.

Luuletaja sisemine tarve võida unustada oma valud ja kannatused ning sulada ühte loodusega ja metsade avarusega väljendub kaunis luuletuses „J a h i m e h e l a u l“.

Kivi luuletoodangus on armastusel võrdlemisi kõrvaline koht. Luuletaja laulab harva oma armastusest, selle valudest ja rõõmudest. Harva vilksatab ta luulekujude hulgas kauge unistus kellestki neiust ja unistatud õnnest. Sellelaadilisist luuletusist on ilusaim puhtromantiline „K i i k“.

Nagu proosas, nii esineb ka Kivi lüürikas romantilisi ja realistlikke jooni kõrvuti. Kivi luuletused on värskest algupärased, otsekohesed, jõulised ja isikupärased. Nende vaatlik elavus ja loomulikkus kindlustavad neile tähelepandava koha soome luuletoodete hulgas. Ta värsid on siiski sageli riimita ja rütmiliselt tagasihoidlikud. Vorm oli Kivil teisejärgulise tähtsusega ja ta polnud nõus alistuma selle šabloonidele, tähtis oli vaid võimas ning algupärane elamus ja sisu. Ta tahtis luua luuletust niiteldada seest välja, valada meeles ärganud nägemuse sellesse vormi, millesse see sünnihetkel näis kippuvat. Ses mõttes oli ta improviseeriv luuletaja ja ta luuletused õnnestusid nagu improvisatsioonid ikka — kord hästi, kord halvasti. Kuid kõige vaimustataval hetkel püüab ta luule vaistlikult jälgida kindlat rütmi ja lüürilist kõla (näit. „Mu südamelaulus“)*).

c. Romaan „Seitse venda“.

Teose saamisloost ja vastuvõttust

Sõprade teatel olevat A. Kivi juba a. 1859 mõlgunud mõttes suurt romaani. On säilinud teateid, et see

*) V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“ lk. 110.

Seitse venda Hiiukivil
(A. Callén-Kallela joonis.)

teos oli alguses mõeldud näidendiks. Sellest ongi just tingitud pikkade dialoogide rohkus romaanis.

Kivi tutvus tollal üliõpilasena Helsingis loengute ja kirjanduse lugemise kaudu eriti Shakespeare'i draamadega ja Cervantes'e „Don Quijotega“. Need kirjanduslikud mõjustused ühes värskete muljetega oma pärasest koduküla elust ja inimesist võisid anda äratust „Seitsme venna“ kirjutamiseks. Kivi ise nimetab seda tööd oma kirjavahetuses ja luuletuskogu „Kanarbik“ tagakaanel, kus soovitab oma uut teost ette tellida, kaua aega novelliks pealkirjaga „Seitse meest“.

Kivi, olles teadlik oma uue teose tähtsusest, viimistleb seda rohkem kui ühtki muud oma toodet ja töötab selle kolm korda põhjalikult ümber. Aastate vältel paisus töö, mis oli kavatsetud algul lühemaks näidendiks või novelliks, suureks eepiliseks romaaniks. See oli kirjaniku meeles mõlkunud üle kümne aasta. Alles 1870. aasta kevadel ilmus „Seitse venna“ trükist Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusel. Honorariks saab kirjanik ainult 700 marka.

„Seitsme venna“ valmimise ajal elas A. Kivi Siuntio kihelkonnas rootsikeelsel maa-alal, kus ta viibis kui „vang tornis“ oma väikeses toakeses. Siit võõrast keskkonnast igatses ta ära Nurmijärve soomlaste keskele. Mida suurem oli ta igatsus ja tusk, seda suurem oli tarve vaadata kaugele. Ta lõi keset ahistavat üksindust ja argipäeva oma kujutelma-des uue õnnelikuma maailma, kuhu ta võis põgeneda, „tõustes oma loomise piduhetkil oma saatusest kõrgemale“ (O. Manninen).

„Seitse venna“ oli tõeliselt esimene algupärane romaan soome keeles. See oleks pidanud juba seepärast kunstilise uudisena äratama suurt tähelepanu. Kuid vaevalt oli teos ilmunud, kui soome kirjanduse professor A. Ahlqvist (kirjanikunimega Oksanen) avaldas suuremas rootsikeelses ajalehes mahategeva arvustuse. See toleaegne soome kirjandusearvustuse suu-

rim autoriteet nimetas „Seitset venda“ soome kirjan-
duse häbieplekiks, süüdistades seda ebamoraalsuses,
usuvastasuses, tooruses, sisutuses, ideelageduses, soo-
me lihtrahva laimamises ning mõnitamises ja veel
muiski pahedes. Selle arvustuse mõjul keelati teose
levitamine. See ebaõiglane ja range arvustus kahtle-
mata suurendas veelgi õnnetu kirjaniku haigust, va-
pustades ta närvikava. Romaan taheti avaldada
mingi kaitsekirja saatel; aga et viimase kirjutamine
viibis, siis oli teos peaaegu kolm aastat aresti all ja il-
mus alles pärast autori surma 1873. aastal. Teose vä-
hesed mõistjad olid selle varustanud seletus- ja kaitse-
kirjaga. Kuid Ahlqvist ei rahustunud veelgi, vaid kip-
pus kaitsekirjale kallale ja kordas oma eelmise arvus-
tuse väiteid veelgi teravamal kujul. Vähehaaval hak-
kas hiljem siiski soome haritlaskond „Seitset venda“
lugema ja õieti mõistma. Ühes sellega tõusis ka Kivi
kirjanikukuulsus. Tõeliselt algaski Kivi väärtuse täie-
lik mõistmine alles käesoleva sajandi algul. Praegu on
ta „Seitsmest vennast“ saanud tõeline rahvaraamat,
mida loeb iga soomlane suure huvi ja naudinguga.
Seda romaani on paari viimase aastakümne jooksul
etendatud suure menuga ka soome teatrites Hemmo
Kallio poolt dramatiseeritud kujul. Kivi teostest
on eriti „Seitse venda“ saanud meilegi omaseks ja hin-
gelähedaseks Fr. Tuglase tõlke kaudu.*)

A. Kivi on oma teose aineks valinud soome patri-
arhaalse külaühiskonna elu selle kujunemise ajajärgul.

Teema ja faa-
bula

Romaani faabulaks on seitsme häme venna elu-
käik; nad satuvad pärast vanemate surma oma ümbru-
sega vastuollu ja põgenevad kodutalust metsadesse,
kus elavad kümme aastat esiti küttidena ja hiljem põl-
luharijaina. Kogenud raskeid metsluselu vintsutusi,
tulevad nad tagasi endisse elukohta ja lepivad lõppeks
ühiskonnaga. Mitmed neist saavad aktiivselt osavõt-
jaiks koguni ühiskonna kultuurist (Aapo ja Eero).

*) Ka „Seitsme venna“ soome dramatiseeringu on eesti
keelde tõlkinud F r. T u g l a s.

Kirjanik on tahtnud siin kirjeldada möödunud aegade met slusvabadust, mis vähehaaval areneb uueaegse küla- ja ühiskonnakultuuri poole. Seega on p ä ä t e e m a k s kujutada üksiku oma individuaalseid vabadusi järgiva inimese (seitsme venna) põgenemist ühiskonnast ning selle järkjärgulist tagasiteed sinna teataval arenguastmel. Vennaksed ei sünni oma äkilise ja met slusvabadust armastava iseloomuga patriarhaalsesse külaühiskonda, mis valitseb oma seaduste ja kommetega. See ongi nende ühiskonnast põgenemise põhjuseks.

„Seitse venda“ pakub selles mõttes haridusajaloolise pildi soome elust. See on suur kultuurajalooline läbilõige soome külaühiskonnast aastat 80—90 tagasi, kõigi selle sotsiaalsete tüüpidega, alates kirikuõpetajaist, köstreist, mõisnikest ja ametnikest ning lõpetades saunikute ja vallavaestega.

„Seitsme venna“ sündmustiku kohaks on L õ u - n a - H ä m e m a a. Tegevustik sünnib siin vaheldumisi kord T o u k o l a küla ligidal asetsevas J u k o l a talus, kord selle lähedal metsades. Teistest kohanimedest esineb veel kõrge I m p i v a a r a mägi, Kouru- ja Sompiosoo, Viertola mõis, Sõnnimägi, Teerimägi, Hiiukivi jm. Et Kivi on saanud oma toodangu elavaimad kujud selleaegsest külaühiskonnast, siis esineb „Seitsmes vennas“ ka tegevuskohti, mis satuvad ühte kirjniku sünnikohaga. Kivi on romaanis ristunud oma koduküla T o u k o l a ' k s ja selle kuulsama piirinaabri Raala mõisa V i e r t o l a ' k s. Suure hulga kohanimesid on ta aga jätnud muutmata või hõlpsasti äratuntavaks. Nende ja kaugussuhete, maailmakaarte jm. asjalolude najal võime otsustada, et „Seitsme venna“ sündmustikukohaks tuleb arvata Palojoe küla ja selle lähemat ümbrust. Näiteks on Viertola suur härjakari ajalooliselt tõsi. Raala mõisas peeti vanal ajal vahel kuni 70 härga, kes hulkusid suved karjamaal ja sügisel saadeti tapaloomadena Helsingisse turule. Ei teata küll, et need oleksid tekitanud sellist sekeldust kui vennaste

piiramis seisukord Hiiukivil. Kuid üksikut kõndijat kippusid nad tihti kimbutama, eriti kui sel koer juhtus kaasas olema. Nad olid kord koguni hundi kõrgele kivile paku ajanud.*) Mitmeid „Seitsme venna“ tegevuskoha nimesid ei tunta ümbruskonnas (näit. Ilvesjärve jm.). Sääl, kus Kivi järele peaks olema vennaste metsatalu Impivaara, on veel praegugi puutumatu maa. Ja seitsmest metsa põgenenud vennast ning nende juhtumusrikkast elust pole Palojoel keegi kuulnud. Siin on kirjanik rajanud juba osalt oma fantaasiale.

Tegevusajaks on kirjanik valinud ajastu umbes 80—90 aastat tagasi möödunud sajandil, mil valitsesid umbes säärased haridusolud, nagu neid romaan „Seitse venda“ kirjeldab. Nimelt nõudsid sellal kohalikud pastoriid täiskasvanud isikuid kirikumõisasse eraviisil lugemist õppima. Sellest puudujaid ähvardati jalgpaku karistusega. Samal ajajärgul leidis ka sageli Kivi kodukohas Palojoel teibalööminguid ja maanteedel mürgeldamist, mis oli kauge jäänus Nurmijärve röövlisalkade tegevusest.

Tegevus kestab „Seitsmes vennas“ võrdlemisi pikka aega. Kui jätame arvestamata tagasihaaravad episoodid vendade lapsepõlvest, nende isa surmast, siis algab tegevus õigupoolest nende noormehepõlvest. Ligi k ü m n e k s a a s t a k s lahkuvad nad Jukola talust Impivaara laande („Oli nii siis kulunud ligi kümme aastat sellest, kui vennaksed läksid Impivaara laande“ lk. 432.) Selle järele on pikem vaheaeg sündmustikus, mille jooksul vennad abielluvad (välja arvatud Simeoni) ja nende perekonnad kasvavad laste arvult; pikemat vaheaega näitab ka see seik, et kohtumees Mäkelä surma järele saab viimase ameti endale Aapo, jahikupja surma järele tõstetakse aga Eero viimase ametisse. Teos lõpeb vennaste perekondade ühise jõuluõhtu kirjeldamisega Jukola talutoas. Kõige

*) V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“ lk. 135.

eelneva põhjal võime seega sündmustiku vältust arvestada umbes 15—20 aastani.

Tegelaskond

A. Kivil on „Seitsme venna“ tegelaste kujutamisel olnud elavaks eeskujuks kodukoha külaühiskond.

Nagu romaani päälkiri juba mainib, on selle päätegelasiks seitse Jukola talu venda, kes moodustavad otsekui päätegelasterviku, aga evivad ka teravaid isikulisi erijooni. Juba romaani algul kirjanik iseloomustab nende välimust (lk. 18).

„Vennaste nimed vanemast nooremani on: Juhani, Tuomas, Aapo, Simeoni, Timo, Lauri ja Ero. Neist on Tuomas ja Aapo kaksikud ning samuti Timo ja Lauri. Vanema venna Juhani iga on kakskümme ja viis aastat, aga Ero, kõigist noorem, on näinud vaevalt kaheksasteist päikese ringkäiku. Keha on neil tugev ja õlgadest tüse, välja arvatud Eerol, kes on veel väga lühike. Pikem neist kõigist on Aapo, kuigi vahest mitte kõige turjakam. See viimane eesõigus ja au on Tuoma päralt, kes on õlgade tuseduselt otse kuulus. Iseäraldus, mis neile kõigile on ühiselt omane, on nende ruske nahk ja kanged kanepikarva juuksed, mille karedus on eriti silmatorkav.“

Poisid olid isalt pärinud põleva kire ja hipidamise vastu. Jahiromantika on teose meeldivaimad omadusi. Vennad ei suutnud harjuda põllutööga ja rahuliku paigalpüsimisega, vaid neid kiskus ürgkirk vaba looduspõlve poole metsades, kuhu nad olid põgenenud tihti juba lapsena ema karistava käe eest. See ürgne vabadustung on nii suur, et nad põgenevad kõstri juurest aabitsaõppimiselt vabasse laande.

Seega on vennaseitsmiku loomuomadusis ühised sünnipäratunnused tihti tugevamad kui isikulised jooned. Neil on looduslastele omane iseloom: nad talitavad oma tujude ja meeoleude järelle, mis on domineerivad. Selle tõttu ei suuda nad ka algul püsivalt ühelegi sihikindlale tööle pühenduda.

Ühes sellega valitseb neis endise aja ühisvaim, see pere- ja külavaim, mida Kivi ühes kirjas ülistab soome rahva tunnuseks. Ühel nõul murravad nad vaheldumisi teha tööd ja laisklevad, ägavad liigsöömisest ja näevad üheskoos nälga, purjutavad ja parandavad endid. Sellele vendade ühisvaimule peab alistuma ka arukas Aapo, kes manitseb vendi kuulama mõistuse häält ja mitte põgenema kirikumõisast ning minema metsadesse. Neis looduslastes on kultuurikiht üsna õhuke ja nende mõistusala on üsna harimatu. Omanudatud teadmisi on neil ainult niipalju, kui on juhuslikult saadud ema nõuandeist ja pimedad onu (endise merimehe) jutustusist. Seetõttu on nad ka ebaklikud: nad usuvad tonte ja kodukäijaid ja tunnevad hirmu maailmalõpu ja pimeduses läikiva salapärase silma ees. Nad kujutlevad omal kombel pikse tekkimist, arvavad, et mehe süda seisab pahemal, aga naise oma paremal pool rinnas; kuid veel vähem aimu on neil maateadusest ning kaugeist maist („Suurest-Türgist“, „Ameerika riigist“ jm.). Usulisi küsimusi tõlgitsevad nad omapäraselt ja vabalt ning piibliliste asjade üle mõlgutamine on nende armsaimaks vestluseks. See viitab teatud usulisele kasvatusel selleaegses küla- ja pereühiskonnas.

Nad ei oska mõisteliselt mõelda, vaid nende kõnelus hüpleb vabalt ja assotsiatiivselt ühelt kujutluselt teisele. See on looduslapseline mõtlemisviis.

Vendade tegusid juhib enam nende loomusund kui teadlik tahe ja mõistus. Näit. kui tuleb ilmsiks, et peaaegu kõik vennad on armunud ühesse ning samasse neiusse (Männiku Venlasse), siis Juhani valdab raevusööst, ta haarab puuhalu hüüdes: „Nüüd, kulla vennad, nuga, kirves või puuhalg, ja üks kõigi vastu ning kõik ühe vastu kui seitse sõnni!“ (lk. 37). Sellest ürgvaistude väljajelamise tarbest ongi tingitud vendade omavahelised tülid ja kaklused küla-poistega.

Vendadel puuduvad elukogemused enne Impivaarale asumist. Alles eluraskused õpetavad neid võitma takistusi, tegema tähelepanekuid, omandama kogemusi, kasvatama tugevamat ja ühiskondlikumat karakterit. Seepärast hakkab siitpääl nende iseloom muutuma juba veidi positiivsemaks. Nad hakkavad juba enam sobima ühiskonda.

Vennad on fanaatilise iseloomuga. Nad jätavad maha kodu, et minna taga ajama kujuteldud eesmäärke: oma rippumatust ühiskonnast, vaba põlve ja metsmehe üksindust. Simeoni on lisaks veel usufanaatik. Ta vaatab peaaegu kõiki eluküsimusi usu ja piibli seisukohast. Kuid see üleliigne usklikkus ei suuda temaski taltsutada ürginstinkte, vaid temagi sööstab, heites käest aabitsa, kaklusse Toukola küla poistega.

Sellisele vendade ürgloomusele ja negatiivsele iseloomujoonile on seatud vastukaaluks ka õilsaid omadusi. Neis leidub seda õigluse häält, mille nad on pärinud vanemalt ja nende kaudu ühiskonnalt. Nad usuvad seaduse vankumatusse õiglusse. Kui tugevam katsub rõhuda nõrgemat või tallata muidu tõtt jalge alla, siis tõuseb vendadest alati keegi, kes protestib selle vastu ja sunnib rõhujat või ülekohtuse loobuma oma kavatsusist. Kui Juhani tahab Eerole teha liiga ta pilkamise pärast, siis astuvad teised vennad vahele. Kui Tuomas tahab purjus Laurit visata Hiiukivilt härgadele söödaks, siis on jälle Juhani esimene, kes takistab seda tegemast.

Karmi koore all on vennastel siiski soe süda, see on kaastundlik ja terve, vastuvõtlik kõigele hääle. Kui puudutada nende südamekeeli, siis annab see õigeid häáli. Kui antakse neile õiget nõu, siis nende taltsutamatu viha lahtub. Kui Juhani on süttinud vihast kõigi vendade vastu, et need ka samuti armastavad ta ihaldatud neiu, ja on valmis sööstma võitlusse vendade vastu, siis Aapo suudab oma õige nõuandega teda rahustada.

A a p o ongi kohtumõistjaks ja nõuandjaks vendade vahel nende omavahelistes tüldes. Ta on vendade südametunnistuseks ja nende mõistusele-viijaks. Ta rahustab Juhanit, kelle „südame verine tiik lainetab“ ägedasti, üteldes: „Võta oma süda pihku ja sosista ta kõrva mõistuse keeli...“

Kui keegi vendadele osutab terake hädust, siis on nad valmis sellise häätegija eest tormama kas või tulle. See ja eelmisedki iseloomu positiivsemad põhijooned aitavad neil sobituda ühiskonda ja saada selle liikmeiks.

Vendades on olemas tugeval määral armastust ümbritseva looduse vastu. Nad hellitavad oma koduloomi, nimetades neid vendadeks. Ümbrus „naeratab neile“, vahest kaebab nende pääle, kui nad teevad halbu tegusid (näit. vihaselt metsad vaatavad purjus Timo pääle, kui ta ronib nukrat mäge pidi üles koju, silmad vererohkusest jõllitamas). See „Seitsme venna“ vahenditu soe suhtumine loodusele läheneb kalevalalisele loodustundele.

Vendadel on tugev loodusinimese fantaasia. Lauri kujutleb end väikeseks mutiks, kes lamab pime-das sammalpesas kuuse juurte all. „Sääl ta tongles ja kaevles, kaevas enese lõppeks mööda männi pehkinud südant üles, jõudis viimsesse ladvatippu ning leidis enese nüüd istuvat keset tuulepesa peenes sammalsõimes,“ kust vaatles allolevat maailma (lk. 287).

Vendade iseloomus esineb kõrvuti nii negatiivseid kui ka positiivseid jooni. Kivi ei tee neist sentimentaalsete romaanikirjutajate kombel ingleid ka siis, kui neis on sündinud silmapaistev muutus, vaid laseb neis säilida osa endisest iseloomust (näit. Juhanis viha ja ägeduse), teades, et inimese algloomusest jääb ikka midagi ka muutuse korral püsima. See on juba realistlik iseloomu kujutamine, mille järgi ei kirjeldata inimest ühekülgsest ainult hääna või ainult halvana, vaid leitakse temas hüvede kõrval ka pahesid. Nii näit. esineb vendade hääsüdamluse kõrval ka kangekaelsust, jonnakust ja riiakust.

Vendade iseloomus esineb kõrvuti luulelisus ja argipäevsus. Nad harrastavad lüürilisi muinasjutte ja legende ning on võlutud neid kuulates ja satuvad meeleolutsemisse. Samas on nad argipäevselt sõnavahetuses ja tülis üksteisega. Nende meeleoludes esineb kõrvuti looduslapse karm nukrameelsus ja rõõm. Karm põhjamaa loodus nõuab neilt rasket eluvõitlust sügavais laantes; nad peavad tihti alistuma loodusjõududele ja tundma oma jõuetust. Sellest ongi nähtavasti tingitud nende iseloomus teatav usundlik hardus ja alistumine kõrgemale jõule ja vaimule. Seda on neisse kasvatanud ka ema oma pühakirjatundmisega. Sellepärast kõlavadki tihti vennaste suus piibliised väljendid, mis on nende kõnes domineerivaks elementiks loodusinimese karmide sõnade kõrval. See usundlik hardus ja karmus kõrvuti nende iseloomus loovad omapärase kujutuse Kivi laanteinimese tüübist, keda tihti taltsutatakse usu jõu ja võlu abil. Aapo taltsutab vennaste tüli, tuletades neile meelde isa ja ema hingi, kes „vaatavad välja taeva väravast“ (lk. 40).

Kõik vennad on meheliku iseloomuga, kes armastavad elurõõmsat ja südamlikku huumorit, eriti aga Juhani.

See oli vennaskonna karakteristika. Väga reljeefselt on iseloomustatud ka üksikuid vendi, see on Kivi tugevamaid alasid. Igal vennal on mingi kindel, teisest erinev iseloomujoon.

Vaatleme noorima ja vanima venna iseloomu.

Juhani

Juhani on metsiku ja rahutu vaimuga taltsutamatu, äkiline iseloom. Ta on kergemeelne, jonnakas ja riukas, aga ühtlasi ka naiivne. Ta on ebausklik kui laps. Ta on vendadest kõige seitsmenvennalisem tüüp, kelles ürgne metslus ja vaistud saavad võidu teiste iseloomujoonte üle. Seda vaistude-inimest valdab vihasööst väga tugevasti ja hoogsalt, kui ta ütleb: „Sööksin, õgiksin pastorit nagu susi-ilves. Tükkideks, tuhandeks tükkiks rebiksin mehe

ja nõnda saaksin maitseada oma kättemaksu magusust.“ Ta on valmis kätte maksma pastorile, kuid teda takistab selles Aapo. Juhani süttib küll kiiresti vihale, kuid laseb ka oma viha kiiresti taltsutada. Temas on ürgkirk vaba looduspõlve poole metsades eriti tunduv. Teda vaimustab eriti plaan kirikumõisast metsa põgeneda.

Juhani on t u n d m u s t e - i n i m e n e: hoolimata karmist koorest on tal soe süda. Ta tundelisust ja härdameelsust märkame eriti kodust lahkumisel, kui ta hellasti kõneleb koduloomadega: „Aga teist, Killi ja Kiiski, on mul ometi kõige haledam . . . Oi kui palavalt vaatate mu silma! Nii, Killi, nii, mu Kiiski-poju, nii! Ja liputate hända nõnda rõõmsalt! No ega te tea, et me nüüd oma kalli kodu maha jätsime. Oh teid õnnetuid! Ma pean n u t m a, pean“ (lk. 137). Oma härdameelsuses on ta hüvastijätul valmis suudlema kodu läve ja pühkmehunnikut. („Jää hüvasti, kodu! Su l ä v e, su p ü h k m e h u n n i k u t tahaksin nüüd s u u d e l d a“ lk. 138.)

Sel vanimal vennal puudub siiski vaimne ülekaal oma nooremate vendade üle, ehkki ta kehaliselt jõult on teistest üle (välja arvatud turjakas Tuomas). Ta ei suuda saada vendade juhiks vaimujõu abil, vaid tugineb siin oma vanusele ja kehajõule. Suurimaks raskuseks on talle lugemaõppimine, mille kallal ta näeb oma kõva pää tõttu eriti palju vaeva, kuna noorim vendadest (Eero) õpib lugemise peaaegu mängides selgeks. Tüübilise soomlasena on ta siiski töökas ja püsiv, kui ta on kord asunud tööle.

Juhani on vendade seast parim h u m o r i s t. Temas väljendub terve elurõõm vabalt ja otseselt. Tal on tugev loodusinimese, aga ühtlasi ka humoristi fantaasia, kui ta arutleb: „Kuid vaata, mees võib mõtelda, mida tahab, mõtelda enese kogu maailma isandaks või tongivaks sitasitikaks. Vaata, ta võib mõtelda surnuks Jumala, kuradid, inglid ja kogu inimkonna ja loomad maas, meres ja õhus, mõtelda maa, põrgu ja taeva

kaduvat kui takutuusti tules ning pimeduse astuvad asemele, kus kõverkael-kukk eluilmas enam Issanda koitu ei kuuluta. Nii lendab siin mehe mõte, ja kes võib visata võrke selle teele?" (lk. 173).

Humorism teeb Juhani üheks huvitavaimaks „Seitsme venna“ tegelaseks.

Eero

Eero, noorim vendadest, on kõigist teisist vaikumakam ja teravam eelsem. Ta muigab teravmeelselt vendade lolluse üle ja teeb nende kohta pilkemärkusi, kuid armastab neid siiski. Ta pilge on tihti terav, nii et ärritab sellega teisi, eriti aga Juhanit, kes selle üle vihastub ja ägestub. Vendade seast iseloomustab Lauri teda järgmiselt: „Väike Eero on peen, terav ja tabav naaskel. Jah, ta „torkab“, torkab õieti väledalt, pildudes enese ümber peeni haaksõnu, see jõnglane“ (lk. 255). Eero mõtlemisviis on nohe ja kiire. Ta on andekaim kõigist vendadest. Nii ta õpib esimesena ära lugemise ja õpetab seda vendadelegi. Ta on siiski nähtavasti nooruse tõttu upsakas oma tarkuse üle, vihastades sellega raskesti lugema õppivaid vendi. Ta ässitab ka tihti sõnelemise puhul vendi üksteise vastu, et siis näha nende tülis koomilisi külgi. Sel noorimal vennal on ka huumorimeelt. Kuid ta huumor on enam terava mõistuse tulemus kui otsene südamest tulev nali. Ta tahab kui noorim ja nõrgim jõuluõhtul Juhaniaga kui tugevama ja vanima vennaga maadelda.

Eero on vendadest muretu ja vabam. Nähtavasti noorima vennana ei tee talle elu ülalpidamise hankimine muret, sest see langeb enam vanemate õlule. Ta on ka oma noorusest hoolimata küllalt julgeline, kui söandab naerda vanemate vendade nõrkuste üle. Kuid ta armastab ühes vendadega metsmehe vabadust ja teeb nendega kõike kaasa.

Vanemas eas on ta vendade seast suurim hariduseharrastaja. Ta valiti jahikupjaks ja nimismees kasutas teda käskjalana oma ameti piirkonnas. Ta kirjutamis- ja rehkendamisoskus tõi talle palju tööd ja te-

gevust. Ta loeb ajalehti ja teeb nendele kaastööd. Oma pojast oli ta otsustanud koolitada haritud inimese, teadusmehe. Ta väsimatu tegevuse tõttu ehitati kihelkonda mingisugune „rahvakool, mis kuulus esimeste hulka Soomes“ (lk. 470).

„Seitsme venna“ päämiseks probleemiks on oma isedust kaitsva individualisti võitlus ühiskonnaga. Üksik isik kaitseb oma vabadust pääletükkijate eest. Mineviku (80—90 aastat tagasi) soomlase jäik üksindust armastav iseloom ei suuda sobida uude ühiskonda, vaid tahab leida õnne kaugel inimeste eluasemeist. See on puhtsoomeline veretõmme puutumatusse tagamississe, üksindusse ja loodusse. Sama probleemi käsitlevad soome kirjanduses veel Juhani Aho („Maailma muljutud“), Otto Manninen („Metsade mees“), Eino Leino („Salli“) jt.

Ideestik ja
probleemistik

Vennaksed ei sünni oma äkilise iseloomuga patriarhaalsesse külaühiskonda, mis valitseb oma seaduste ja kommetega. Mingisugune nagu esivanemaitl päritud kirk tõmbab neid vaba looduspõlve poole metsades, mis meenutab soome-ugri rahvaste elu kaugemas minevikus. (See tugev eraldumistung kihutas nad kaugele inimeste eluasemeist.) Aga maailm on jäänud juba kitsaks, metsloomad on vähenenud, nii et kütt peab sageli nälga kannatama; organiseeritud ühiskonna mõju ulatub üha kaugemale ning üksikisik peab lõppeks paratamatult alistuma ühiskonna seadustele.

Kirjanik on lahendanud üksiku isiku võitluse probleemi ühiskonnaga lepitavalt. Ta näitab ühiskonnast põgenenud inimeste järk-järgulist tagasiteed ja sobimist ühiskonda teataval arenguastmel. Sellepärast paistabki romaani lõpul silma selle pääidee rõhutamine: üksik isik ennast piirates võib saada suurema vabaduse ja kõrgema individuaalsuse just korraldava ühiselurami des, s. t. inimene eneses alla surudes ürginstinktid, metsiku vabadusiha ja eraldumistarbe, muutub

looduse mängukannist täielikuks inimeseks alles ühiskonnas. Selle idee rõhutajaks on tegelasist päämiselt just Aapo, kes tahab vendadele mõistust pähe istutada ja seisab vastu nende metsa põgenemisele. „Seitsme venna“ päätegelased saavad näidata oma võimeid ja andeid alles ühiskonnas tegutsedes. Aapo õiglusearmastus ning oskus lepitada ja Ero vaimne andekus paistavad silma alles ühiskonna teenistuses.

Et „Seitse venda“ peegeldab möödunud aegade metslusvabadust, mis vähehaaval areneb uueaegse küla- ja ühiskonnakultuuri poole, siis väljendub selles ka teatav kultuurilooline pilt, mil on Soomes väga suur üldtäendus. Et seda mõista, tarvitseb meil ainult meenutada seda asustustööd, mille eriti savo, osalt ka häme suguharu on sooritanud XVI sajandil ja pärast seda.*)

Päale eesmainitud probleemide avaldub „Seitsmes vennas“ veel patriootiline idee. Päätegelaste ühine miskalduvustega seob kirjanik ka armastuse kodukoha vastu ja isamaalised tunded, ehkki tagasihoidlikumalt ja kaudsemalt, kui selleaegne kirjandus seda tegi. Eriti Ero haridusharrastuste kujutuses esineb isamaa-armastus jõurikkalt, kui kirjanik lausub tema meelsusest ja tundeist järgmist:

„Sünnimaa polnud talle enam ebamäärane osa ebamäärases maailmas, ilma mingi teadmisetä, kus kohas ja missugune. Vaid ta teadis, kus leidub see maa, see armas nurgake maailmas, kus elab, töötab ja võitleb soome rahvas ning mille põues puhkavad meie esiisade luud. Ta tundis selle maa piire, selle meresid, ta sala naeratavaid järvi ja noid risuaedadena jooksvaid männilisi mäeselgi. Kogu meie kodumaa pilt, selle sõbralik emapale oli igaveseks surutud ta südame sügavusse. Ja sellest kõigest kasvas ta tahe ja püüe meie maa õnne ning hüvangu poole“ (lk. 470).

*) V. Tarkiainen, „Aleksis Kivi“ lk. 133.

„Seitse venda“ on romaan, mis koosneb neljateistkümnest enamvähem võrdsest päätükist. Pikemaks päätükiks osutub siiski viimne (XIV pt.). Romaani I pt., mis moodustab sündmustiku eelloo ja alguse (ekspositsiooni), tutvustab lugejat esialgse tegevuskohaga, Jukola taluga Lõuna-Hämemaal ja selle talu perepoegadega. Tagasihaaravalt jutustatakse siin Jukola vana peremehe surmast võitluses karuga, ta poegade, seitsme venna vallatust lapsepõlvest ning ühest nende poisikesepõlve seiklusest metsas. Teose arendus (dispositsioon) algab II ja III päätükist, millal päätegelasil teivad esimesed vastuolud ühiskonnaga. Jukola perepojad satuvad riidu neid pilkavate toukolastega (II pt.) ja hiljem (III pt.) nad põgenevad, kui neid on nõutud kirikumõisasse lugema, köstri toast. Soodsal juhtumil (IV pt.) tasuvad toukolased kahekümnemehelise salgaga jukolastele kätte. Lõppeks põgenevad vennad ühiskonna eest, oma tegude eest karistust kartes, Impivaara laande. Siit pääle algab nende võitlus pigemini loodusega ja loodusjõududega kui inimestega. See jõuab haripunkti tulikahjustseenis jõuluööl, mil vennad vaevu suudavad pakase ja näljaste kiskjate käest peaaegu alasti põgeneda inimeste juurde. Nüüd algab vähehaaval vendade meelemuutus. Nad jõuavad viimaks arusaamisele, et selline eraldumine ja põgenemine ühiskonnast ja hariduse eest teeb nad nõrgaks, kaitsetuks ja nad pole siiski saavutanud õnne. Pikapääle nad lepivad jälle ühiskonnaga ja asuvad kodukülla. Lõpplahenduse (konklusiooni) moodustavad enamvähem XII ja XIII päätükk, kus vennad on õppinud selgeks lugemise ja on lõplikult võitnud ühiskonna poolehoiu ja enestes peituvad metsikud vaistud, mis tegid nad ühiskonda ebasobivaks.

Peaaegu kogu teose kestel põimub pääntriigisse väga huvitav ja osavalt seadeldud kõrvalintriig — vastuolud vendade eneste vahel. Viimne (XIV) päätükk moodustab epiloo, mis näitab kiirendatud tempos vendade edaspidist elu.

Käesolev romaan on üles ehitatud peamiselt ajaliselt edasisammuvalt (progressiivselt), kuna tagasihärravaid motiive esineb vähe (ainult I pt.).

„Seitsme venna“ ülesehitus ei ole küllalt pidev ja tegevustik ei moodusta ühtlast ja järk-järgulist astmelist tõusu. Kogu teos koosneb sisuliselt järjestatud situatsioonidest ja tihti leidub laiakspaisutatud osi. See on tingitud asjaolust, et Kivi on põiminud oma romaani, nagu Cervantes oma „Don Quijote'sse“, mingisugusteks puhkepaikadeks väikesi vahejutustusi, muinasjutte, muistendeid ja laule. Kirjanik on „Seitsmes vennas“ võtnud tarvitusele kõik abinõud, mis kirjanduses on üldse võimalikud. Romaan on kokku põimitud päale kirjelduste ja muinasjuttude veel hoogsast tegevusepisoodidest, näidendi dialoogest, rahvanaljadest, vemmälvärsest ja lüürilisist luuletusist.

Kivi põhjendab tihti mõnda tegevust pikalt, näit. vennaste metsakolimist ja nende minekut Kourusoolening nende lõplikku pöördumist. Kuid nende huvitava ja humoristlike episoodide (lugude) ärajätmisega kaotaks „Seitse venda“ kogu oma võlu ja väärtuse. Mis oleks „Seitse venda“ ilma vendade seiklusteta jõuluõöl ja oleskeluta Hiiukivil, mis ometi ei näi arengut edasi viivat? Mis oleks ta ilma Taela-Matti lopsakate lugudeta, Lauri lapseliku jutluseta, Aapo arutluseta ja paljude muude lisaaineteta, mis ainult aeglustavad hoogu ja hajutavad huvi ja tähelepanu? Ilma nende lugudeta puuduks „Seitsmel vennal“ õige mahl ja veetus. Kivi on loonud selle teose faabula vabalt ja sundimatult, nagu elu ise koosneb paljudest juhtumustest. Tihti ongi just mõnel üksikul sellisel episoodil enam esteetilist väärtust kui tervikul. Kuid selle all ei kannata siiski tervik niivõrd, et teose päätegevuse jälgimine muutuks võimatuks.

Kompositsioonilisist võttest on kõige rohkem viljeldud kontrasti, mida esineb päale tegevuse ka tüüpide esitamises. Kui vanim vend Juhani on lugemaõppimisel eriti kõva pääga, siis noorim ja väikseim ven-

dadest (Eero) on kõige andekam ja õpib lugemise esimesena selgeks. Kui Juhani on kergestisüttiv tunde- ja vaistude-inimene, on Aapo vastukaaluks rahulik mõistuse-inimene. Tegevustiku kontraste saavutatakse ootamatustega. Kui vennaksed veedavad murelt jõuluõhtut maadeldes, õlut juues ja Juhani pöörase tantsu üle naerdes, siis samal rahuööl põgenevad nad peaaegu alasti külma ja uluvate huntide eest läbi metsade ja lumelagendikkude. Männiku Venlale kosja minnes hellitavad vennad õrnemaid lootusi, kuid neiu hülgab nad kõikide üllatuseks, naeruvääristades neid.

„Seitsme venna“ stiil on monumentaalne, teravate kontuuridega, raudse rütmiga. Kivi eeskujudeks stiili alal on olnud Vana Testament, „Kalevala“, Homeros'e, Dante, Cervantes'e ja Shakespeare'i teosed. On ilmne ka uuema rahvalaulu, „rekivirsi“ (lorilaulu) mõju. Just Vanast Testamendist ja uuemast rahvalaulust on kirjanik leidnud eeskuju tihti stiililisele liialdusele ja paatosele (eriti tegelaste kõnedes), mis ei mõju aga maitselagedalt, vaid humoristlikult, sest autor on ise oma võttest täiesti teadlik. Kirjanik on kuulatanud kõnelusi talutares ja jätnud neist meelde rahvanalju ja lopsakaid ütlisi. Seetõttu on Kivi stiilil algupärasust ja mahla. Ta stiil on niivõrd isikuline, et seda romaani on raske tõlkida teistesse keeltesse.

„Seitsme venna“ stiili rütm vaheldub vastavalt romaani poõimitud kirjelduste, dialoogide, muinasjuttude, rahvanaljade, vemmälvärsside ja lüürika elementidega. Vahel on stiili rütm eepiliselt vestev, siis järgneb tabav dialoog, see muutub riimitud proosaks või tundehellaks lüürikaks. Vähe on maailmakirjanduses romaane, mille kahekõnedes meeolud nii tiheidalt lainetaksid kui siin. Siin dialoog peegeldab meeolu kergust või raskust, ägedust või tasakaalu. Selles võib märgata, kui nobedasti tekivad Eero ja kui aeglaselt Timo mõtted, kui jahedalt voolab veri Aapo soonis ja kui kuumalt ning paksult see tulvab Juhani pähe. *)

*) V. Tarkiainen „Aleksis Kivi“ lk. 131.

Kivi on „Seitsmes vennas“ eriti hää loodusekirjeldaja. Ta maastikukirjeldusi võib võrrelda Hugo, Chateaubriand'i ja vene kirjaniku Gogol'i omadega. Kirjanik seisis ju loodusega maainimesena ja kireliku kütina tihedas kokkupuutes. Eriti suuri laanevaateid kujutades on ta võrratu meister, kel on vähe võrdseid maailmakirjanduses. (Vrd. Kivi laanevaadet lk. 144.)

Kirjanik on huvitavalt paigutanud kõige piiratumad, kõige lihtsamad inimolendid peaaegu piirituisse loodusraamesse. Eriti tähelepanav on kirjaniku hää looduse-taju ja täpne kohameel. Ta märgib täpselt maailmakaared ja kaugused eri kohtade vahel. Ta jälgib sooja kaastundmusega mitte ainult puid ja metsloomi, vaid ka koduloomi, elamuid jne. See tihe kokkukuuluvus inimese ja looduse vahel meenutab kalevalalist loodustunnet.

Kivi loodusekirjeldustes peitub tihti ta üksildase hinge igatsus, mure ja kurbus. Nende kaudu tõlgitseb ta oma raskeid meeolusid. Nukker värin kostab lauseist, kui ta kõneleb „närtsivaist õhtuist“, kasest, mis „õhtutuules nukralt pääd noogutab“, päikesest, mis vaatab „mureliku silmaga“ jne. Parimaks selliseks näiteks on järgmine katkend (lk. 287):

„... Ja ta nägi enese all sünges maailmas olevat mässitud sügisõhtu nukrasse hämarusse. Ta nägi Impivaara äkilist mäge, kuid äramõõtmatus, meelipõletavas kauguses, nägi sääl õhtuste metsade keskel toda kurba maja...“

See on looduslapse vahenditu nukrameelsus ja vaikne, kiretu sügavale sööbinud igatsus, mis esineb tüübiliselt ka soome rahvalaulukogus „Kanteletar“.

Kivi on ka parim soome humoristlik kirjanik. Humorigi „Seitsme venna“ iseloomulisimaks tunnuseks. Kirjaniku muie pole siin terav ja kibe, vaid see on häätahtlik. Ta naer tähendab terve mee vahen-

ditut rõõmu ja vabadust ega ole selles mingit tendentslikkust. Kivi peab soome talupoega kõige huumoririkkamaks maailmas. Ühes oma erakirjas ütleb ta: „Nimetades huumorit, mõtlen siin seda loodusvärsket, mitte seda haiglast, mille allikaks on läbielatud laevahukk elumerel. Ma mõtlen koomikat, mille sügavaimaks aluspõhjaks on siiski üks hää, aga tugev ja terve süda.“ *) Kivi naerab ühes Juhaniga härrasrahva üle, kes linnauulitsail lasevad koomilist „tedremängu“, söövad, „kaltsud rinnal“, ega oska pärast söömist „lusikatki puhtaks lakuda“. Kirjanik on siin tarvitanud lihtsa maapoisi silma klaasprismaks, mille läbi vaadatuna linnasakste viisakused ja kombes paistavad koomiliste tembutustena. Ta pilkab ka valevagadust, köstreid ja pappe. Tihti avaldub huumor vaevaltmärgatavas situatsioonis. Näiteks vennaksed lähevad, „punaste kaantega kukeaabitsad“ käes, Männiku Venlale armastust avaldama ja astuvad hiljem, samuti aabitsad kaenlas, Tammiku õue kaklema. Tihti ainus sõna väljendab humoristliku kavatsuse, näit. Juhani õhutab vennastele kaklust, hüüdes: „Nüüd, k u l d s e d v e n n a d, nuga, kirves või halg, ja üks kõigi vastu ning kõik ühe vastu kui seitse sõnni“ (lk. 27).

Parimaks huumori esitajaks „Seitsmes venna“ on Juhani. Ta terve elurõõm purskub esile eriti just jõuluõöl metsikus ja ohjeldamatus tantsus ja ülemeelses tujus. Teisist Kivi huumori näiteist olgu veel mainitud Lauri mürgeldamine ja jutlus Hiiukivil, Timo ja ta naise vahekord, köstri jutlus, täis põrgutuld ja väävlit, eriti selle alguses. See meeolude vaheldus, üleminek nukralt toonidelt rõõmsale huumorile, rahvalikult lopsakailt väljendusilt õrna lüürikasse, laialt eepiliselt jutustuselt dramaatilisele dialoogile annab „Seitsme venna“ stiilile erilise voogavuse, lainetuse tõusude ja mõõnadega. See on Kivi stiili salapärase võlu, mida on raske jäljendada.

*) V. Tarkiainen „Aleksis Kivi“ lk. 137.

3. Kokkuvõtlikku.

A. Kivi on luuletaja, kes elas ja suri puuduses, kuid kinkis oma rahvale igavese kallisvara. Ta elutee murdus selles eas, milles paljude õnnelikumate kirjanik-kude iseseisvamad teosed alles hakkavad valmima. Temalt oleks võidud teistes oludes loota veel palju kirjanduslikke tooteid. Siiski suutis ta sellegi umbes kümneaastase loominguajaga luua teoseid, mis kuuluvad soome kirjanduses parimate ja kõrgeimate saavutuste hulka. See on seda imestustäratavam, et Kivil kõigil neil aladel puudusid eelkäijad ja ta pidi looma väga raskeis tingimuses. Paljud ta teoseist sündisid palavikulise kiirusega, just nagu oleks looduse salajane jõud talutanud ta sulge, teadlikuna sellest, et ta aeg pole pikk. Neis leidub seetõttu viimistlematuse jälgi ja nende ülesehitus pole alati laitmatu. Kuid ta parimaid tooteid, mis näivad olevat küpsenud aeglasemalt, kannab haruldaselt algupärane ja jõuline loojanägemus ja see annab kogu ta toodangule personaalse pitseri.*)

Aleksis Kivi traagilise eluloo järgi võiks arvata, et ka ta loomingu põhilaad on pessimistlik. (Kuid pessimism väljendub ainult ta mõningais luuletusis, kuna ta toodangu enamikus esineb siiski optimistlik põhilaad.) Paljud ta teosed lõpevad elujaatavalt ja elurõõmsalt ning sisaldavad huvitavat soomelist ja rahvalikku huumorit. Kivil on huumor nagu vastukaaluks neile traagilisile ja pessimistlikele tundeile, mis teda seirasid eriti ta elu viimsel poolel. Selles huumoris on rõõmu all alati tõsisust ja võidetud valu. Just huumori alal ongi Kivi esimesi teerajajaid soome kirjanduses, kus enne teda polnud ühtki kaalukamat esindajat.

A. Kivi looming oli omal ajal revolutsioonilist laadi. Valitseva romantilise (tihti rahvusromantilise) ja sentimentaalse vaatlusviisi kõrval esineb nüüd julge realism ja vaba huumor. See uudus oli

*) V. Tarkiainen „Aleksis Kivi“ lk. 161—162.

sel ajal talumatu ja leidis taunimist. Siiski A. Kivi polnud mingi päevapildiline realist, vaid ta fantaasia muutis ja avardas tõelisust üsna vabalt. A. Kivi kaldus ka romantikasse. Ta oli romantik, unistaja, kelle hinge juba lapsepõlvest pääle on surutud ääretuse-igatsus ja ütlematu nukrus. Osalt läheb ta mõningais romantilisis motiives kaugemale kui teised soome pärisromantikud. Nii on armastust kujutatud ebamaiselt, ülimalt kraadini unistuslikult ja emaarmastuse kujutamisel saavutatakse tihti võrratu tundetõus.

Romantika ja realism esinevad A. Kivi toodangus lahutamatuks kõrvuti ja tihti on raske ütelda, kumb neist on tugevam ja ülekaalus. Tal on nii-ütelda realisti pääd ja romantiku süda. Vahel näib olevat võidul pääd, vahel süda. Ta toodangus on leitud koguni impressionismi ja sümbolismi jälgi. Nii mitmekülgne on A. Kivi. Üldiselt võib ütelda, et ta moodustabki oma toodanguga tüübilise romantismi ja realismi murranguaja kirjaniku.

Kivi on valinud oma teoste aine enamikus oma kodukohast ja selle lähemast ümbrusest. Ta on kujutanud mahlakalt ja sisemise soojusega maaelu ja külaühiskonnast pärit olevaid ehtsoomelisi tüüpe. A. Kivi teoste tegelased on pärit põhjamaiste laante ja vete veerest. Suurt ja looduslapselist ürgsust, segamatut soomelist tõupära tuksub ta meestes. A. Kivi pilk tungis sügavamale soome iseloomu põhjoonisse kui ühegi eelkäinud kirjaniku oma. Ta nägi sääl algupärast metsikust, jonnist, eraldumistungi ja rumalust, koguni sel määral, et see hämmastas neidki, kes arvasid tundvat seda rahvast põhjalikult. See kardetud realism oli soome iseloomust päevavalgele kaevanud enneaimamatuid sügavusi. Sel alal oli A. Kivi täieline meister.

Et A. Kivi haridus jäi lünklikuks, siis on ta õigeks kooliks olnud soome loodus ja kirjanduslikeks eeskujudeks kuulsad raamatud: „Kalevala“, „Piibel“, Münchhauseni lood, Shakespeare'i draamad, Cervantes'e „Don Quijote“, Homeros'e eeposed, Aristo-

phanes'e näidendid, Vergilius'e teosed, Dante „Jumalik komöödia“, Holberg'i draamad ja Ossiani laulud.

Kivi stiil on monumentaalne, lopsakas ja värske, aga siiski kõlav. Ta toob esmakordselt kunstilise lause soome keelde. Ta ei käsitle sõnu ainuüksi nende mõistetlise tähenduse, vaid ka nende vormilise ilu seisukohast. Ta hindab sõnas ka musikaalseid väärtusi, sellepärast on ta laused kõlavad, rütmilised, täis värvi ja erilist hoogu. Pidulik sõnajärjestus tõstab tihti paa-tost. Kui see kipub liiga kõrgele tõusma, siis tuleb huumor vahele ja pöörab selle naljaks. Kivi laused on terviklikud, selged ja rahulikud. Tavaliselt sünnib ainult üks pilt korraga, areneb ühtlaselt ja selgib täiuseni, et anda siis ruumi järgmisele. Sellest tuleb ta stiili lihtsus ja selgus. Selles peegeldub Kivi olemus, ta lihtne jõud, rahvapärane otsekohesus ja peaaegu usundlik hardus. Ainuüksi soomelise stiili meistrina on Kivi paik soome keele suurimate kujuandjate Mikael Agricola ja Elias Lönnroti kõrval. Kivi rahvapärase keele looming on saanud soome kõnekeele osaks. Kivi vabastas oma loominguga soome lihtkõnelise kirjanduse sellest madalast asendist, milles see oli tema ajal ja veel seitsmekümnendate aastate lõpuni.

Kivi teoste ülesehitus ei ole niivõrd meisterlik kui ta stiil. See on tihti laialivalgub, ühele pääsündmustikule koondamata. Ta draamadeski pole silmas peetud tegevuse sirgjoonelist arengut. Kompositsioonilised puudused on kõige muu kõrval tingitud nähtavasti Kivi loomise kiirusest, mis ei andnud mahti töid viimistella.

Mis puutub eriti Kivi pääteosesse „Seitse vända“, siis on see piirimärgiks soomelise vaimu arenguloos ja üks maailmakirjanduse omapärasemaid ning väärtuslikemaid tooteid.

See romaan rousseaulikust loodusepöördumise katsest keset võrdlemisi looduslikke olusid on omal alal ainuline teos. See pole mingi traditsionaalne karjusedüll ega robinsonaad, milles halemeelselt maalitakse

möödunud aja kuldust. Selle ulatuslike kujutuste taga seisab kogu rahvas oma sisimate loomusundidega ja püüdmistega. See just annab sellele teosele suurema tähtsuse. „Seitse venda“ on soomelise huumori alal kõige laiaulatuselisem ja täiuslikum teos, mis tõstab Kivi maailmakirjanduses Cervantes'e ja Gogoli kõrvale.

„Seitse venda“ on Kivi vaimu võimsaim toode. See kuulub nende harvade teoste hulka, mis näivad kujutavat kogurahva eluteataval arengustmel, samal ajal kui nad on autori enese personaalsuse täpsed peegeldajad. Kõikkirjanikuandeeriküljed, mis tulevad nähtavale Kivi toodangus, on selles esindatud. Selles on tusedat realismi ja unelusõrna romantikat, lüürilist lendu, eepilist laiust ja draamaatilist elavust, koomikat ja huumorit, põhjas sügav tõsidus ja elutuum.*)

Küsimusi ja ülesandeid.

I. Kirjeldage A. Kivi lapsepõlve! Millised olid ta lapsepõlve harrastused? Tehke ülevaade kirjaniku haridusloost (kooli- ja üliõpilaspõlvest)! Milliste raskustega tuli tal sellal võidelda? Kirjeldage A. Kivi hilisemat saatust ja ta loometingimusi! Milles seisnes selle kirjaniku traagika? Kellega eesti kirjanikest võiksime saatuse poolest A. Kivi võrrelda?

II. Milline oli A. Kivi loomingu põhilaad? Milline on A. Kivi kirjandusvooluline kuuluvus? Kust on ta ammenanud oma teoste aine? Millised on A. Kivi kirjanduslikud eeskujud? Kellega võib teda maailmakirjanduses võrrelda? Milline oli A. Kivi toodangu mõju Soomes?

*) V. Tarkiainen „Aleksis Kivi“ lk. 124.

Millised olid A. Kivi teened näitekirjanduse alal? Nime-
tage ta parimaid näidendeid! Milles seisneb „Nõmmeking-
seppade“ ilukirjanduslik väärtus?

Iseloomustage A. Kivi lüürikat! Millised on ta luuletu-
sed vormilt ja elamuselt? Nimetage ta parimaid luuletusi!

III. Meenutage „Seitsme venna“ tekkelugu! Millised
staadiumid tegi see romaan oma saamisloos läbi? Kirjeldage
teose selleaegset vastuvõttu ja arvustust soome kirjanduses!
Kirjeldage teose tegevuskohta ja -aega! Milline on teose faa-
bula ja päateema? Milline on majandusliku ja vaimse kul-
tuuri tase teose tegevuse aegses Soomes?

Kirjeldage vendade iseloomu ühiseid jooni! Iseloomus-
tage iga venda üksikult! Milliseid iseloomustamisvõtteid
tarvitab kirjanik? Milline vend meenutab kõige rohkem
autorit ennast? Millised ideed ning probleemid esinevad
„Seitsmes vennas“?

Kirjeldage teose algust, arendust ja lõpplahendust! Kir-
jeldage pinevuse astmelist tõusu ja võitlust (intriigi)! Milline
on teos kompositsioonilt? Milliseid kompositsioonilisi võtteid
kasutab kirjanik? Analüüsige „Seitsme venna“ stiili mõne
katkendi põhjal! Jälgige jutustuste, kirjelduste, dialoogide
ja värsilise osa vahetõrkeid! Milline ülesanne on käesolevas
teoses loodusekirjeldustel? Milles väljenduvad autori mee-
leolud selgemini? Iseloomustage A. Kivi huumorit „Seitsmes
vennas“! Kuhu kuulub see töö kirjandusvooluliselt?

Milline koht on „Seitsmel vennal“ soome kirjanduses?
Miks on see tunginud maailmakirjandusse? Milline on selle
teose ilukirjanduslik väärtus?

Pärisnimede hääldamisjuhised.

Võõrnimede hääldamine on märgitud nende häälikute ja tähtede abil, mis eesti keeles ja selles tarvitatavais võõrsõnus esinevad; seepärast on ka prantsuse ninahäälikute asemel, mida eesti keeles tarvitataivate häälikute ja tähtedega on võimatu transkribeerida ja mis eestlasile rasked hääldada, transkriptsioonis lihtsalt harilik vokaal + n, näit.: Maupassant (mopassaan). Inglise th, mille hääldamine keskkooliõpilasile tuttav, on ka transkriptsioonis märgitud th-ga. Kaugemal esimest silpi olev rõhk on osutatud rõhumärgiga, välja arvatud pikal vokaalil, mis iseenesest on rõhuline. Kreeka nimedel on antud nüühasti kreeka kui ka ladina rõhk; ladina rõhutamisviis on Lääne-Euroopa keeltes rohkem tarvitusel, seega ka eesti keeles eelistatav. Mõnesid üldtuntud inglise nimesid (nagu „Hamlet, Macbeth“) võib hääldada täiesti eestipäraselt.

- Acquaviva** (akvaviiva)
- Aeneis** (äänéis)
- Aischylos** (áishülos)
- Aisopos** (áisopos)
- Alcala de Henares** (alkaala de enaares)
- Alkaios** (alkáios)
- Amadis** (amaadis)
- „Amores“ (amoores)
- Anakreon** (kr. -é-, lad. anákreon)
- „Andromaque“ (andromák)
- Antigone** (kr. -ó-, lad. -í-)
- Archilochos** (arhílohhos)
- Arion** (aríon)

Ariosto, Lodovico (ariósto, lodoviiko)
Aristophanes (kr. aristofánes, lad. aristófanes)
Aristoteles (kr. -téles, lad. -tóteles)
Arnaut Daniel (arnoo daniél)
„**Ars amandi**“ (amándi)
„**Ars poetica**“ (poetika)
„**Atala**“ (atalaa)
Aubry (obrii)
Aulularia (-laaria)

Bakchylides (kr. bakhúlides, lad. bakhúlides)
Balzac, Honoré de (balzák, onoree dö)
Batrachomyomachia (batrahhomüomahhia)
Baudelaire, Charles (bodläär, šarl)
Beatrice (beatriitše)
Bernard de Ventadour (bernaar dö vantaduur)
Bertrand de Born (bertraan dö born)
Besançon (besanssoon)
Boccaccio, Giovanni (bokátšo, džovánni)
Boileau (bualoo)
Bourget, Paul (buržee, pol)
Bretagne (bretánj)
Bruno, Giordano (bruuno džordaano)
„**Bucolica**“ (bukólika)
Byron (báiron)

Calderon de la Barca (kálderon de la bárka)
„**Candide**“ (kandiid)
Cato (kátó)
Cavalcanti, Guido (kavalkánti, guido)
Cervantes, Saavedra Miguel de (servántes, sa-avédra)
Chactas (šaktáss)
Chateaubriand, François René de (šatobriaan, franssuá re-
nee dö)
„**Child Harold**“ (tšaild hárold)
Cicero (tsiitsero, *kíkero)
„**Cid**“ (sid)
„**Clarissa Harlowe**“ (klaríssa hárlou)

Claude Frollo (klood frolló)

Comte, Auguste (kont, ogúst)

Corneille (kornéi)

Dante Alighieri (dánte aligjeeri)

Daudet (dodee)

„Decamerone“ (dekameroone)

Defoe (defoo)

Descartes, René (dekárt, renee)

Dickens (dikens)

„Dombey ja poeg“ (dómbi)

Don Juan d'Austria (don žuan d'austria)

Don Quijote (don kihóte)

Dulcinea de Tobosa (dulssinéa de toboossa)

El Dorador (el dorador)

Elektra (eléktra)

Empedokles (kr. empedoklees, lad. empedókles)

„Eugénie Grandet“ (öženii grandee)

Euripides (kr. -pí-, lad. -rí-)

Flaubert, Gustave (flobäär, güstáv)

Foucher, Adèle (fušee, adeel)

Francesco d'Assisi (frantsésko dassiisi)

Galatea (-té-)

„Gargantua“ (gán-, pr. -tüá)

Gautier, Théophile (gotjee, teofiil)

„Georgia“ (-ó-)

„Germinie Lacerteux“ (žerminii lassertöö)

Goldsmith, Oliver (góuldsmith óliver)

Goncourt (gonkuur)

Graziella (gratsiélla)

Guinizelli Guido (guinitsélli guido)

„Hamlet“ (-á-, ingl. hámlet)

„Henriade“ (anriiad, *henriiad)

Herakles (kr. heraklees, lad. herákles)

Hérédia (erediaa)

„Hernani“ (ernanii)
Herodotos (heródotos)
Hesiodos (-i-)
Hippolytos (-ólütos)
Homeros (hó-)
Horatius (horaatius, horaatsius)
Hugo, Victor (ügoo, viktór)
Huysmans (üismáns)

Ibykos (í-)
„Ilias“ (iilias)
Iphigenia Taurises, Aulises (ifigénia táu-, áu-)
„Iphigénie“ (ifiženii)
Isa Goriot (gorioo)
„Ivanhoe“ (áivänho)

Jehan Frollo (žeaan frolló)
„Jocelyn“ (žoslään)
Juvenalis (-naa-)

Kallinos (ká-)
Kallisthenes (kr. kallisténes, lad. kallístenes)
Keats (kiits)
Kleon (kléon)
„Kuningas Lear“ (liir)

Lafontaine (lafontään)
Lamartine, Alfons de (lamartiin, alfónss dö)
„L'art poétique“ (laar poetík)
Lemaître, Jules (lömäättr, žül)
Lepanto (lepánto)
Lisle, Leconte de (liil, lökónt dö)
Lope de Vega (lópe de veega)
Lopez (lópass)
„Lucrece Borgia“ (lükréss boržía)

„Macbeth“ (mákbet, mäkbéth)
Macpherson (-fé-, mäkförssn)

„Madame Bovary“ (madám bovarii)
 Madame de Staël (madám dö taal)
 Maeterlinck, Maurice (maaterlink, moriss)
 Mallarmé (malarmee)
 „Manon Lescaut“ (manoon leskoo)
 Marseille (marsséi)
 Martialis (martiaalis, martsiaalis)
 Maupassant (mopassaan)
 „Medeia“ (medéia)
 Megara (mégara)
 Menandros (mé-)
 Mérimée (merimee)
 „Mérope“ (meroop)
 „Micromégas“ (kr. mikromégas, lad. mikrómegas)
 Mimmermos (kr. mí-, lad. -é-)
 „Misanthrope“ (misantroop)
 Molière (moljäär)
 Montaigne (monténj)
 Musset, Alfred de (müssee, alfréd dö)

 Nietzsche, Friedrich (niitše, friidrihh)
 Nodier, Charles (nodjee, šarl)

 „Odysseia“ (-é-)
 „Oedipe“ (edíp)
 Oelenschläger (öölenšleeger)
 Oidipus (ói-)
 „Oliver Twist“ (óliver tuíst)
 Ophelia (ofeelia)
 Oranje (oránje)
 Oresteia (-téia)
 „Ossian“ (óssian)
 Ovidius (ovídius, oviidius)

 „Pamela“ (pameela, ingl. pämiila)
 „Pantagruel“ (-tá-, pr. -grüél)
 Parmenides (kr. parmenídes, lad. parménides)
 „Paul et Virginie“ (pol e viržinii)

Peisistratos (-sís-)
 Perseus (kr. perséus, lad. péreus)
 Petrarka, Francesco (petrárka, frantšésko)
 Petronius (-oo-)
 Philemon (fileemon)
 Philoktetes (filokteetes)
 Phoebus (fööbus, prants. febüss)
 Piccolomini (pikoloomini)
 „Pickwicker“ (pikuikjär)
 Pierre Gringoire (pjäär gränguár)
 Poe, Edgar Allan (poo)
 Prévost, Marcel (prevoo, marssél)
 Prometheus (kr. prometéus, lad. promeeteus)
 Propertius (-pértius, propértsius)
 Provence (prováns)

 Quasimodo (kvasimoodo)

 Rabelais, François (rablee, franssuá)
 Racine (rassiin)
 „Remedia amoris“ (remédia amooris)
 „René“ (rönee, renee)
 Richardson, Samuel (ritšardson)
 „Robinson Crusoe“ (kruusoo, ingl. kruussou)
 Rocinante (rossinánte)
 Rodrigo (rodriigo)
 „Rougon-Macquart“ (rugoon-makaar)
 Rousseau, Jean Jacques (russoo, žan-žak)
 „Ruy Blas“ (rüi blass)

 Sainte-Beuve (sänt-bööv)
 Saintes-Maries (sänt-marii)
 Saint-Pierre (sän-pjäär)
 Sancho Panza (santšo panssa)
 Sand, George (sand, žož)
 Sannazaro (sannassaaro)
 Sappho (sáfo)
 Scott, Walter (skott)
 Shakespeare (šéekspiir)

Shelley (šel[l]i)

Simonides (kr. simonides, lad. simoonides)

Sir Charles Grandisson (sör tšarls grändisson)

Sophokles (kr. sofoklees, lad. sófokles)

Stendhal (standál)

Swinburne (suínbörn)

Tacitus (*tákitus, tatsitus, taatsitus)

Taine, Hippolyte (teen e. tään, ipoliit)

„**Tartuffe**“ (tartüff)

Tasso, Torquato (torkuaato)

Terentius (-réntius, teréntsius)

Thackeray (thäkere)

Theognis (teógnis)

Theopompos (kr. teópompos, lad. teopómpus)

Thespis (téspis)

Thibaut (tiboo)

Thukydides (kr. tuküdídes, lad. tuküüdídes)

Tibullus (tibúllus)

Trachiniai (trahhiiniai, s. o. trahinlannad)

„**Tristia**“ (triistia)

Tyrtaios (türtáios)

Valencia (valéssia)

Verhaeren, Emile (verhaaren, emiil)

Verlaine, Paul (verlään, pol)

Vigny, Alfred de (vinjii, alfréd dö)

Voltaire (voltäär)

„**Wakefieldi kirikuõpetaja**“ (ueikfiildi)

Wilde, Oscar (uáild)

Xenophanes (kr. ksenofánes, lad. ksenófanes)

Xenophon (kr. ksenofoon, lad. ksénofon)

Young, Edward (jang, éduard)

„**Zadig**“ (zadíg)

„**Zaire**“ (zaïir)

Zola, Emile (zolaa, emiil)

Hind kr. 1.20